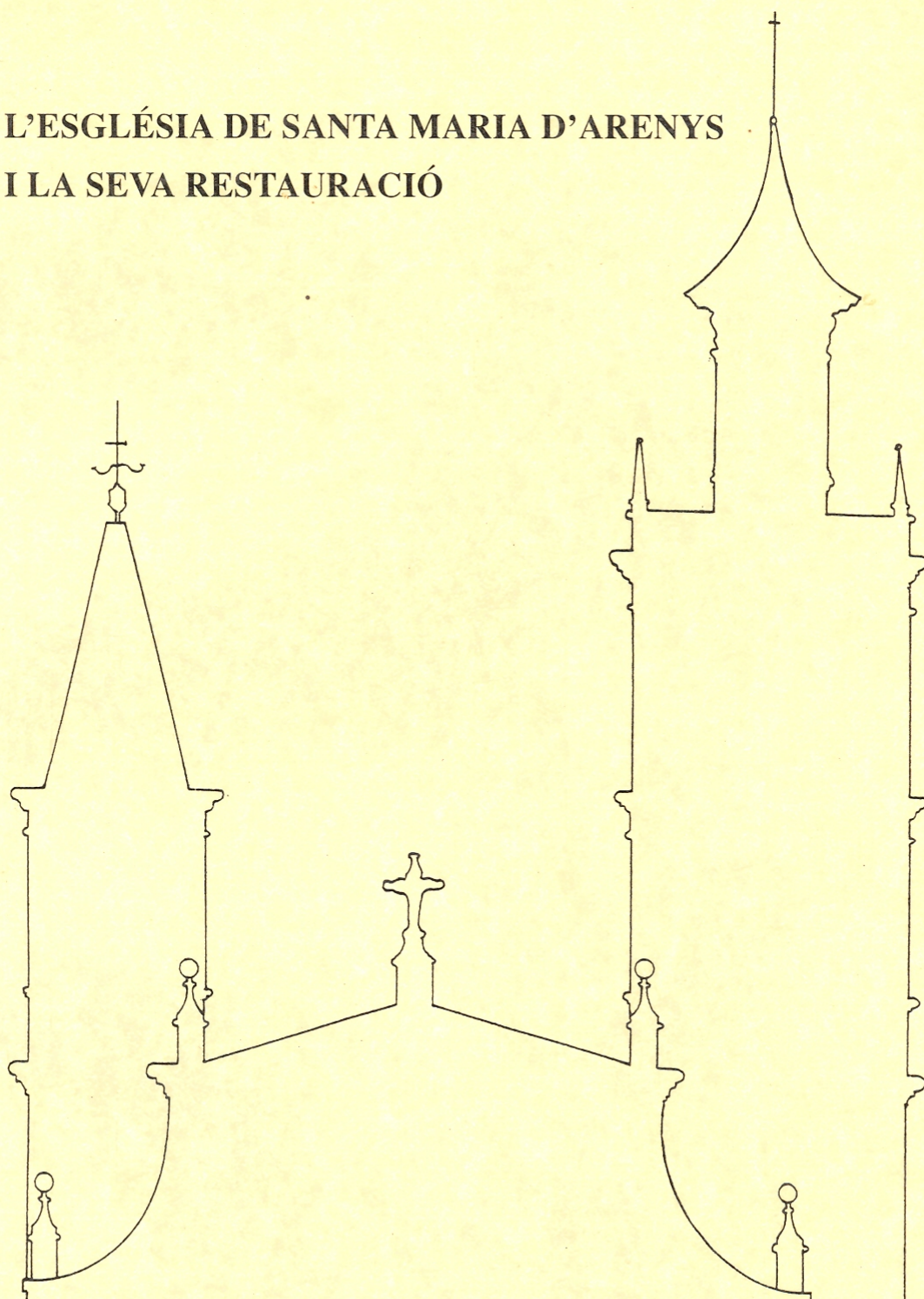

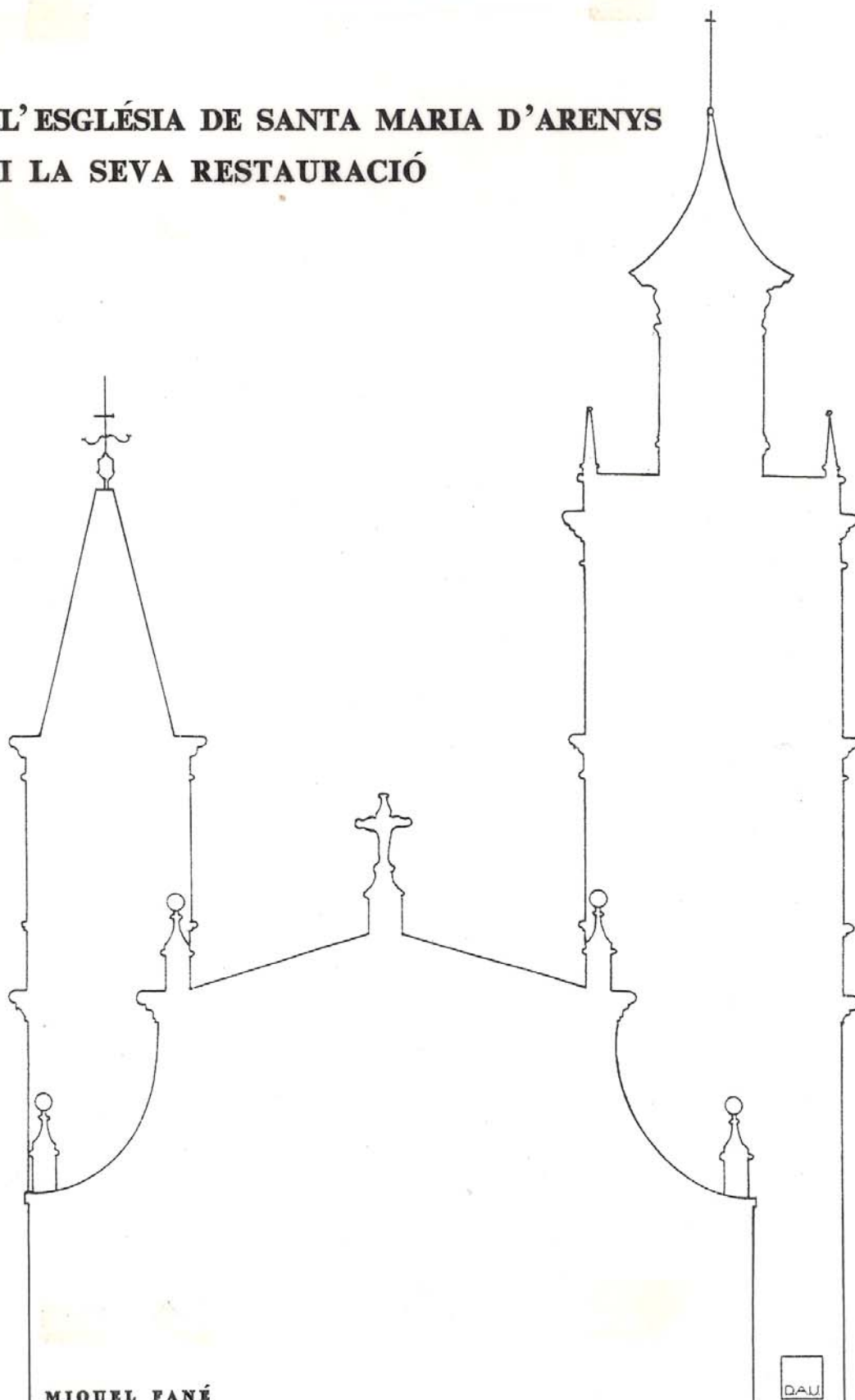
L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ARENYS I LA SEVA RESTAURACIÓ

MIQUEL FANÉ

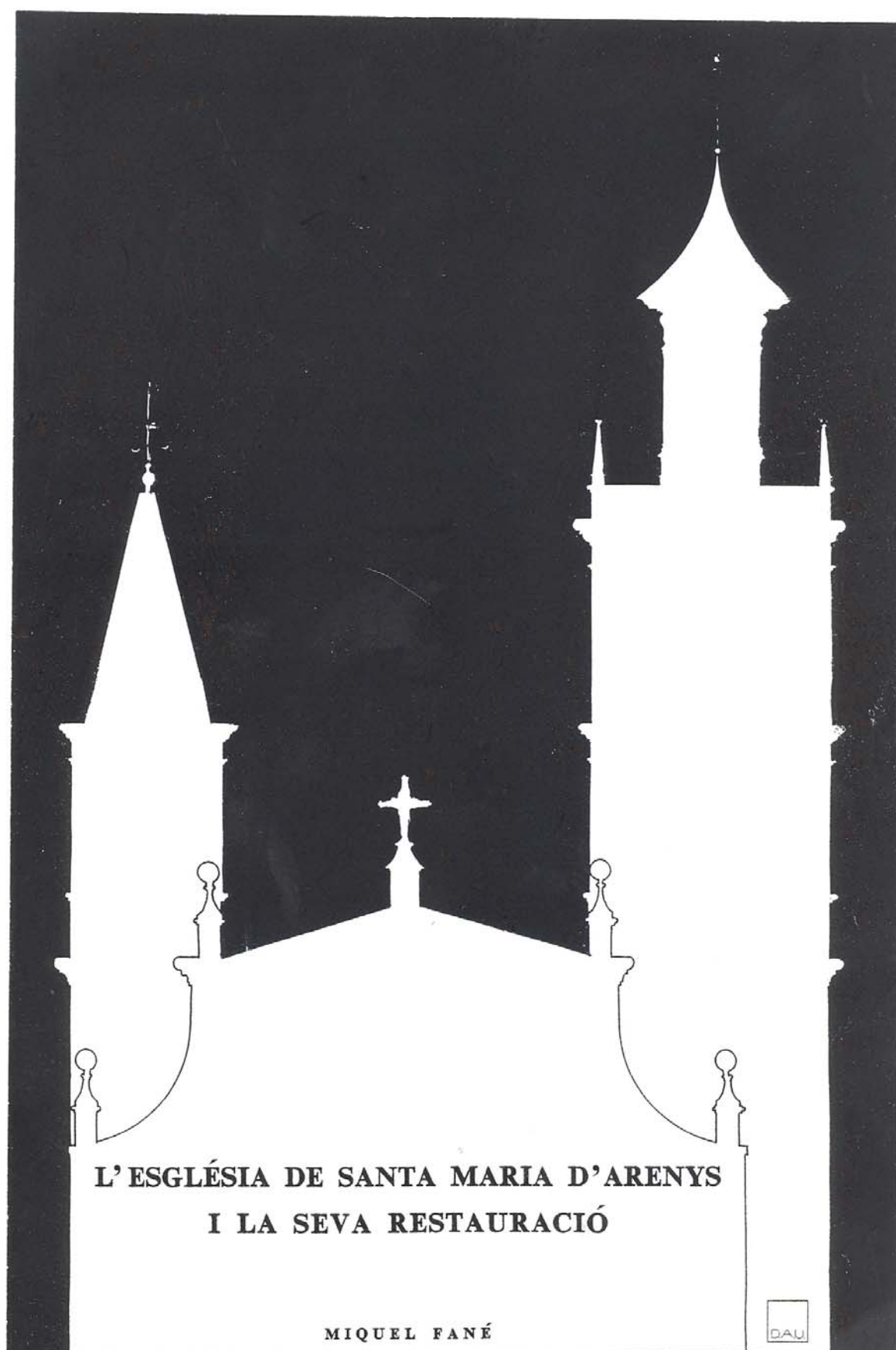
DAU

**L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ARENYS
I LA SEVA RESTAURACIÓ**

MIQUEL FANÉ

**L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ARENYS
I LA SEVA RESTAURACIÓ**

MIQUEL FANÉ

AGOST 1994

L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ARENYS I LA SEVA RESTAURACIÓ

MIQUEL FANÉ I TORRENT
DOCTOR ARQUITECTE

D.A.U. S.L. C/. Antoni Torrent 30 Arenys de Mar (Barcelona) tel. 93 792.17.99 .

L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ARENYS I LA SEVA RESTAURACIÓ

ÍNDEX

1.- INTRODUCCIÓ.

2.- LA FORMACIÓ DEL CONJUNT ARQUITECTÒNIC.

2.1.- L'església parroquial avui.

2.2.- Antecedents i primera etapa.

- PERMANÈNCIA DE L'ESGLÉSIA VELLA.
- L'ESGLÉSIA NOVA.
- LES TORRES.
- LES CAPELLES.
- L'ALTAR MAJOR.

2.3.- L'església fins a la primera ampliació.

2.4.- La segona ampliació.

2.5.- L'última ampliació: la capella del Santíssim.

2.6.- El conjunt fins a la desfeta del 36.

2.7.- La plaça de l'església.

2.8.- La reconstrucció de la postguerra.

2.9.- Les reformes dels anys seixanta.

3.- LES DARRERES OBRES DE RESTAURACIÓ.

3.1.- La declaració de "monument nacional" i les primeres intervencions dels organismes públics.

3.2.- El projecte de Restauració de l'any 85.

3.3.- Les obres realitzades.

- LES COBERTES.
- ELS PARAMENTS EXTERIORS.
- LA CAPELLA DEL SANTÍSSIM.
- LA CAPELLA DELS DOLORS.
- LES CAPELLES LATERALS.
- LES NAUS.

3.4.- Les obres pendents.

4.- EL CONJUNT COM A ORGANISME VIU.

4.1.- L'evolució del conjunt arquitectònic.

4.2.- L'evolució dels agents i els mitjans de la construcció i el manteniment del conjunt.

4.3.- L'evolució de les autories de les obres.

4.4.- El manteniment del patrimoni arquitectònic viu.

5.- FONTS D'INFORMACIÓ I BIBLIOGRAFIA.

1.- INTRODUCCIÓ.

L'església de Santa Maria d'Arenys de Mar és l'edifici senyera de la història d'aquesta vila marinera i un testimoni viu de l'expressió artística de la Catalunya dels segles XVI al XIX.

Malgrat que el que li dona el rang de "bé d'interès cultural" a nivell nacional és el seu retaule major barroc, obra de Pau Costa, l'objecte d'aquest treball no és l'estudi d'aquesta important peca de la història de l'art català (1), sinó el de l'evolució del conjunt arquitectònic que compon aquesta església parroquial que, format al llarg dels quatre darrers segles, ha arribat als nostres dies amb la plena vigència de quasi totes les seves múltiples funcions i del seu significat per la vila d'Arenys de Mar.

Així, com a arenyenc que soc, en aquest conjunt d'arquitectura religiosa, hi ha molts punts de referència de la meua vida particular i familiar, i les lectures que n'he fet han estat diferents segons l'època i el paper que m'ha correspost desenvolupar-hi en cada cas. Efectivament, la meua relació amb l'església de Santa Maria d'Arenys es dona en dues èpoques. La primera és la de la meua infantesa i adolescència, en els pre-conciliars darrers anys quaranta, cinquanta i primers seixanta - abans de traslladar-me a Barcelona- quan encara les manifestacions religioses eren els actes estructuradors de tota la nostra vida social i àdhuc cultural. La segona, és quan, en acabar els estudis superiors d'arquitectura, en fer els aixecaments detallats dels plànols del conjunt, en un treball d'història de l'arquitectura - per a la Càtedra Gaudí de l'escola de Barcelona i per a l'Arxiu Històric d'Arenys de Mar -, vaig adonar-me del valor objectiu que realment tenia aquest conjunt arquitectònic en el qual, potser de tan vist, fins aleshores no hi havia posat mai l'atenció que mereixia.

L'encàrrec que em feu la Parròquia d'Arenys de Mar el 1985, d'assumir com a arquitecte la direcció de les obres de Restauració - lligades a les oportunes rehabilitacions - del conjunt d'espais que componen l'església, m'obligà a fer-ne, a partir d'aleshores, una lectura estrictament professional, tot intentant objectivar totes les sensacions, les emocions i els records que del conjunt guardava - i guardo - per, un cop racionalitzats, posar-los al servei d'un millor resultat en les tasques professionals.

Quasi deu anys després i un cop acabades les etapes més importants de les obres de Restauració, penso que correspon, ja, posar en ordre tot el material informatiu i documental de que disposem - tant el del meu equip professional com el que se'ns ha facilitat en moltes valuoses col·laboracions desinteressades - tot ajuntant-lo amb l'obtingut durant les obres. Amb això estarem en condicions de fer una reflexió sobre el que ha estat tot el procés evolutiu d'aquesta església i treure algunes conclusions sobre el significat que té avui aquest conjunt arquitectònic.

Així, per a aquest treball, cal, doncs, en primer lloc, fer un repàs ordenat de tot el que sabem d'aquesta església per les fonts documentals i els estudis realitzats que hem aconseguit. És evident, però, que per a l'anàlisi d'un monument i la història a ell vinculada, el primer i millor document de que disposem és el mateix edifici. Efectivament, un edifici històric és, abans que res, un document, tant en les seves parts visibles com en les ocultes. En aquest sentit, és necessari que qualsevol intervenció responsable que es faci en l'edifici històric en qüestió, tingui també, un cert vessant de prospeccions en obra per a l'anàlisi dels elements ocults, així com per a la verificació d'allò que potser ja es coneixia per altres fonts documentals prèviament estudiades, però no era visible.

La segona font d'informació - pel coneixement previ de la formació del conjunt arquitectònic- és, lògicament, la documentació històrica, gràfica i escrita, que es conserva en els diferents arxius,

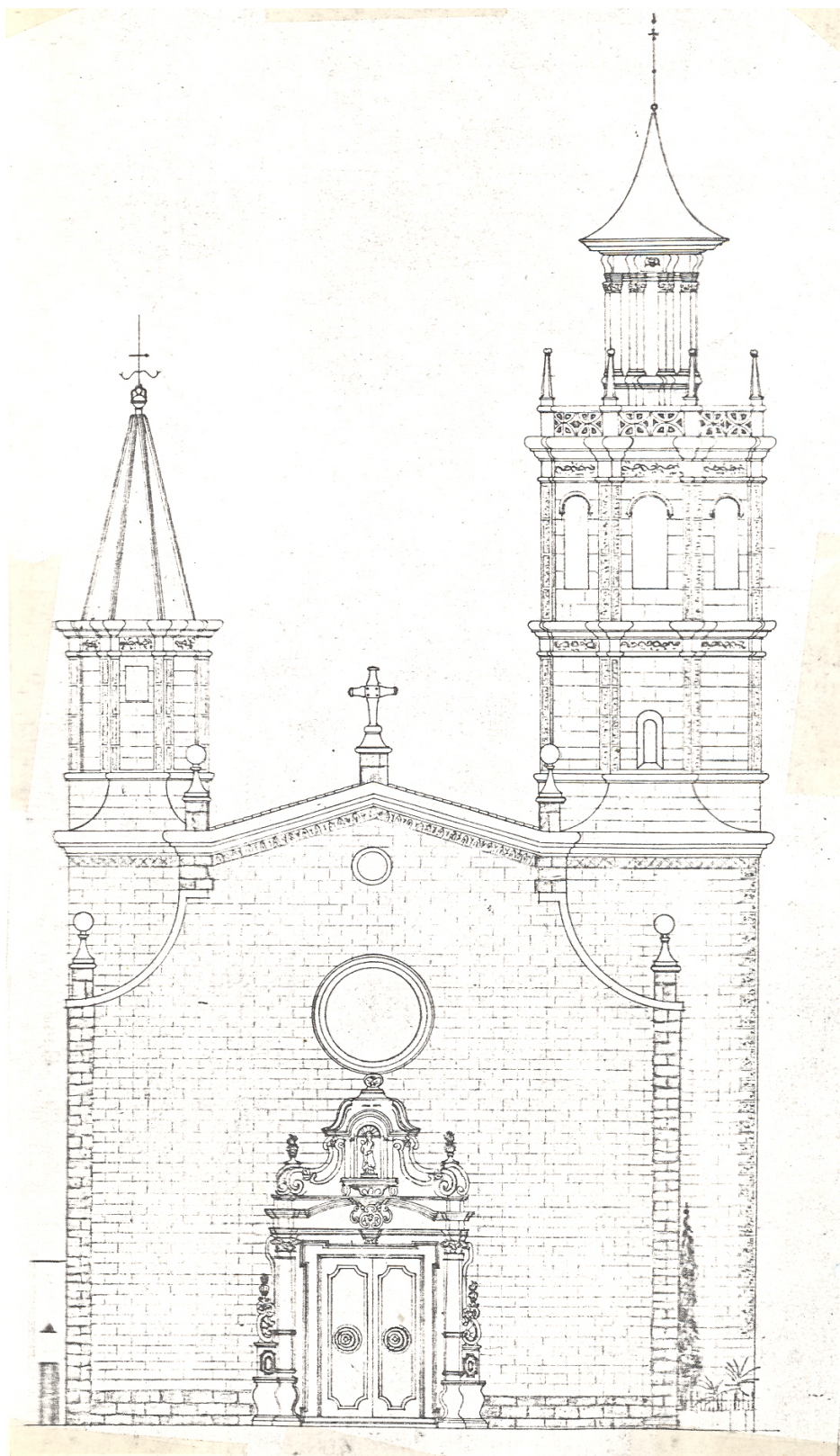
públics o privats.

Finalment tenim la informació oral, prou rellevant en el nostre cas, ja que hi ha encara molta gent d'Arenys de Mar que recorda, amb més o menys detall, aspectes de la nostra església d'abans de la desfeta del 1936.

La història de l'església de Santa Maria d'Arenys de Mar ha tingut bons estudiosos i cronistes des del segle passat i principi d'aquest - com Mn. Patllarí Rodà, P.M. Puig o Mn. J. Palomer -, però la seva arquitectura, qui més rigorosament l'ha estudiada és el nostre eminent historiador Josep M. Pons i Guri, principalment durant la postguerra, la major part de les recerques del qual les trobem publicades en articles de revista i opuscles de l'època. La seva tasca va tenir com a resultat la declaració de Monument Nacional de la nostra església. Darrerament altres estudiosos del tema - com Carme Miquel - han recopilat i continuat els estudis abans esmentats, tot realitzant nous opuscles i publicant nous articles en revistes com "Arenys Vida Parroquial"

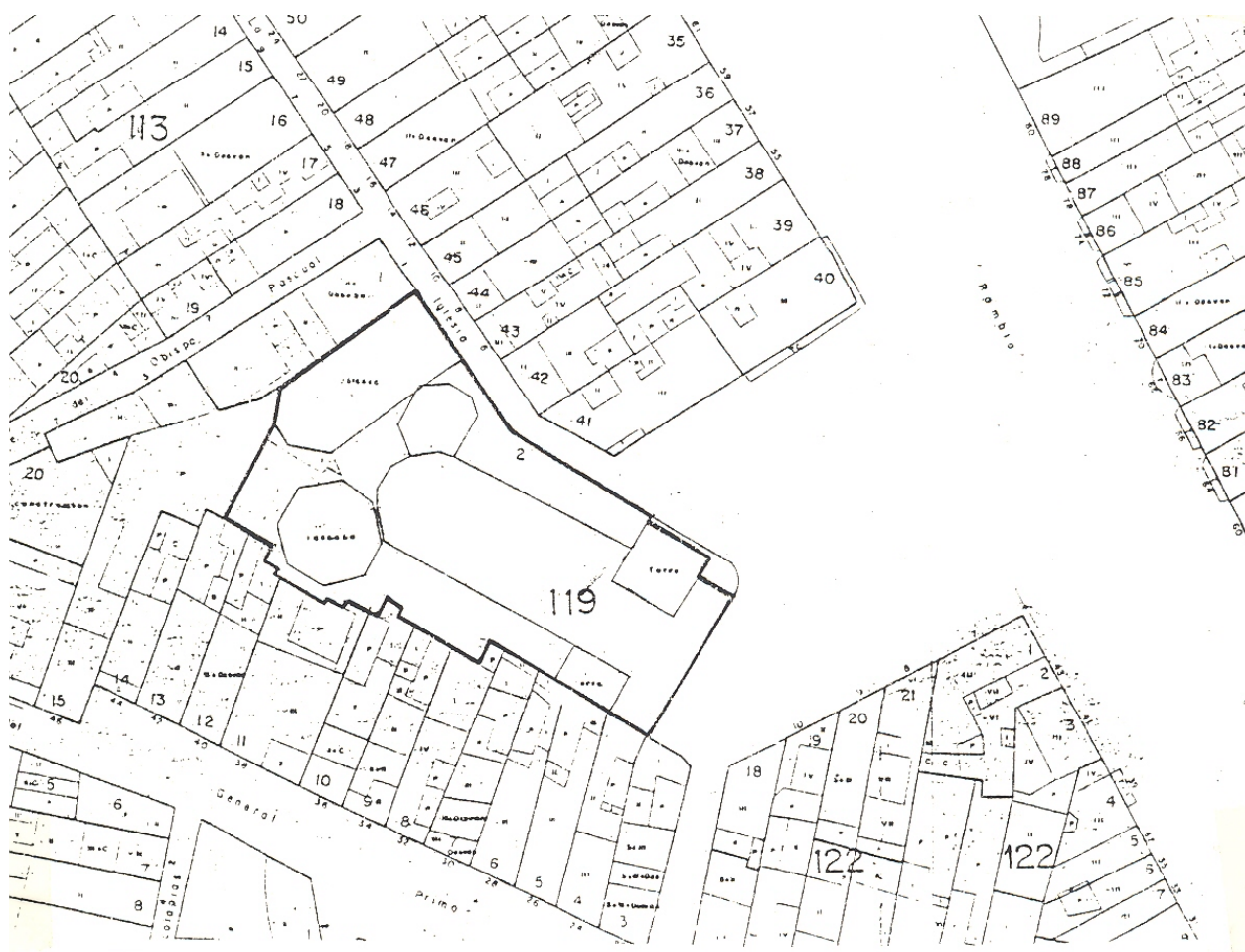
En un segon lloc d'aquest treball, farem un repàs dels projectes i les obres de Restauració, realitzades fins al moment d'escriure'l. Aquí és'ha volgut tenir en compte que, si bé no es objecte d'aquest treball l'ampliació dels estudis sobre els fets històrics documentats de la construcció de l'església de Santa Maria d'Arenys de Mar, si que ho és documentar totes les recerques i troballes que hi ha hagut durant l'actual procés de Restauració.

Per acabar intentarem donar una lectura orgànica del que ha estat l'evolució del conjunt, no només del seu aspecte físic, sinó també de tot el sistema d'agents de gestió, execució i finançament, que han fet possible aquesta evolució i manteniment del conjunt de tal manera que se'n puguin treure algunes conclusions que ens permetin reflexionar, en vista a futures intervencions, sobre el que representen aquest tipus d'edificis històrico-artístics que es mantenen - i es vol seguir mantenint - vius amb els mateixos fins - evidentment actualitzats - que varen motivar la seva creació.

- figura 1: Façana principal.

Làmina 1: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (I).

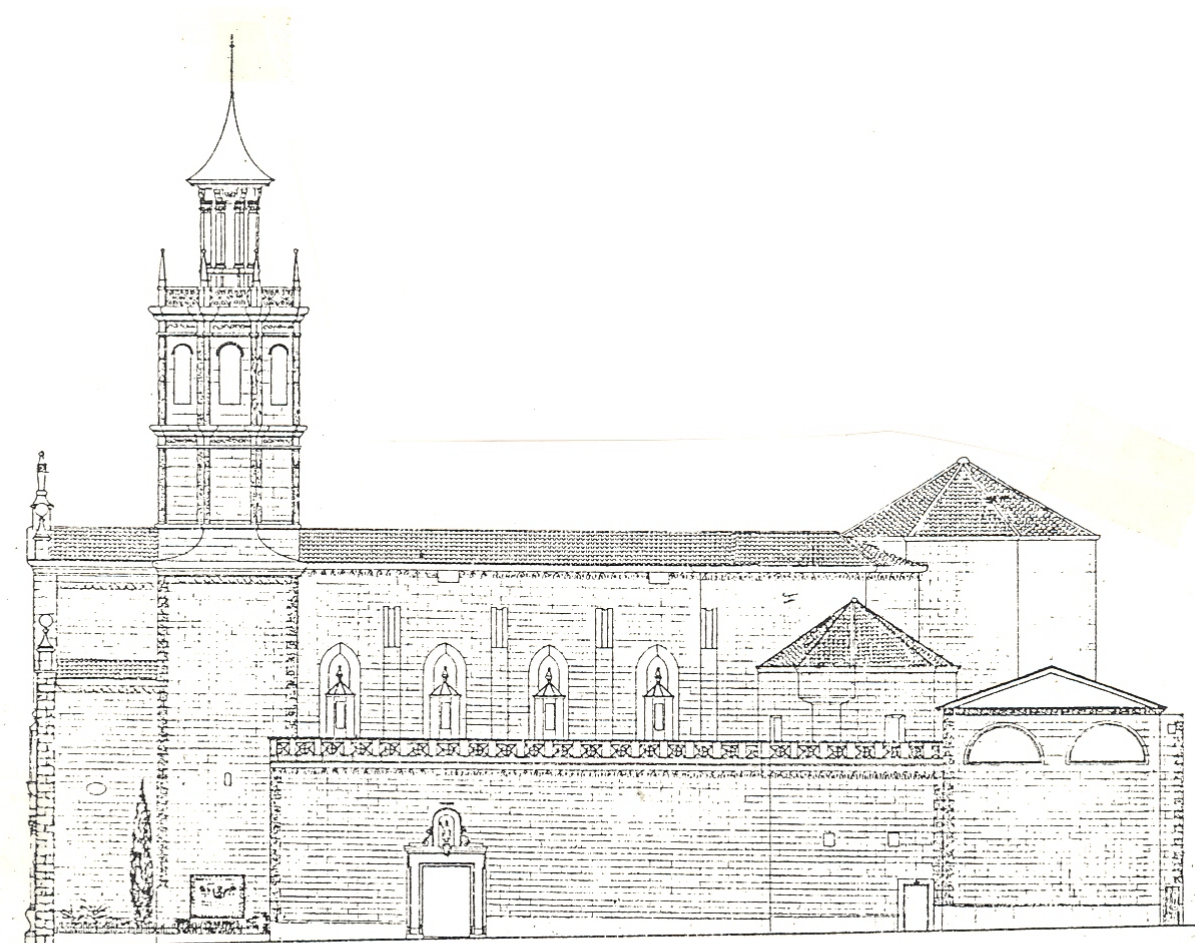
- figura 1: Situació.

2.- LA FORMACIÓ DEL CONJUNT ARQUITECTÒNIC.

2.1.- L'Església Parroquial avui.

El conjunt arquitectònic de l'església parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar, avui el percebem exteriorment com un volum, obert cap a l'actual espai de la plaça de l'Església on dona la façana del seu portal major d'una forma esbiaixada. El portal xic el té a la façana lateral que, també d'una forma esbiaixada respecte a la placeta, configura l'inici del carrer de l'Església. Aquesta posició esbiaixada del volum edificat és la que fa destacar la figura del campanar.

Aquest conjunt és el resultat de quatre segles d'un seguit desigual d'actuacions de nova edificació, ampliacions, reformes, destruccions i Restauracions. D'aquest procés, son encara manifestes les etapes de creixement que, fent una necessària simplificació, direm que son quatre.

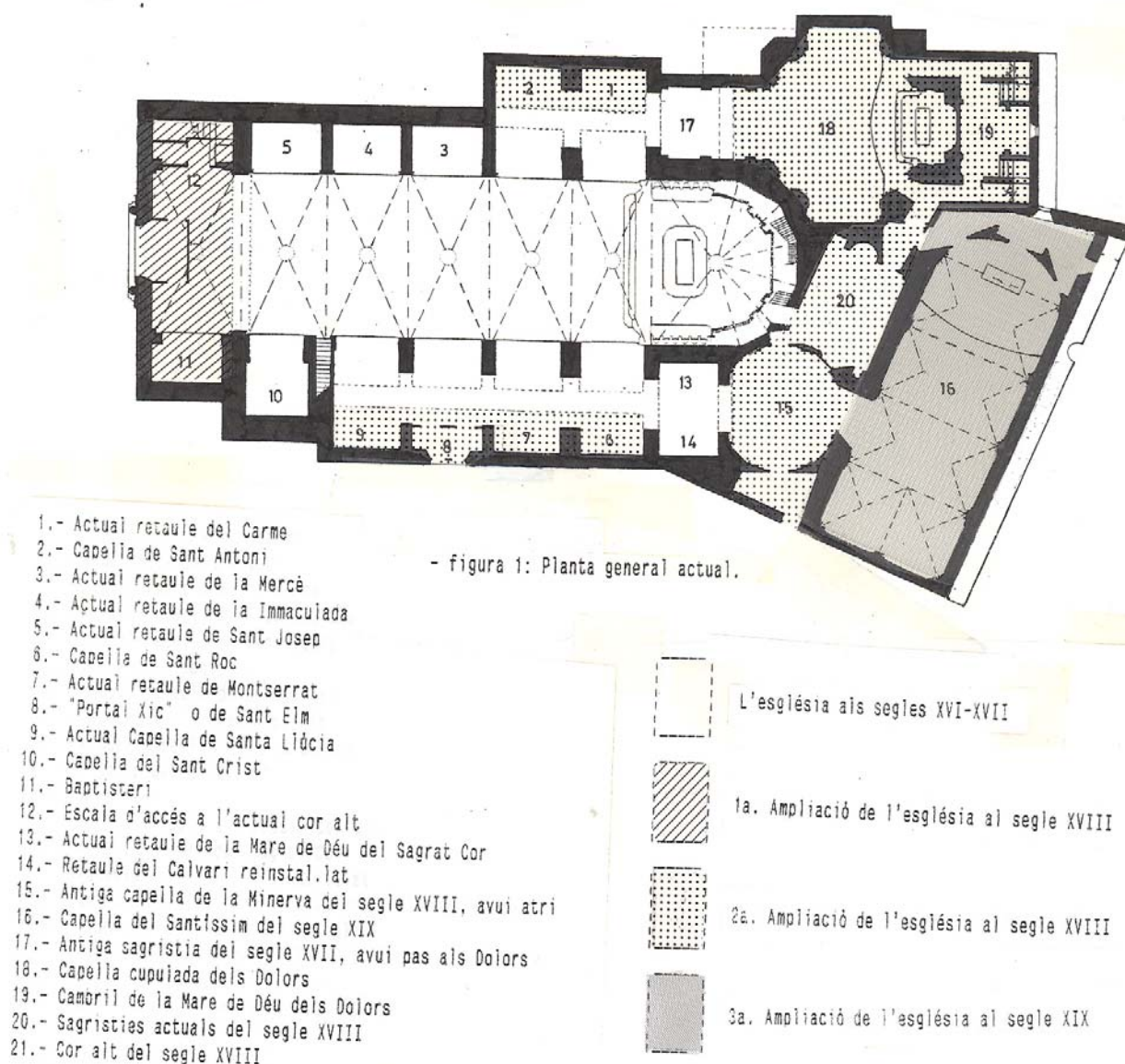

- figura 2: Façana al carrer de l'Església.

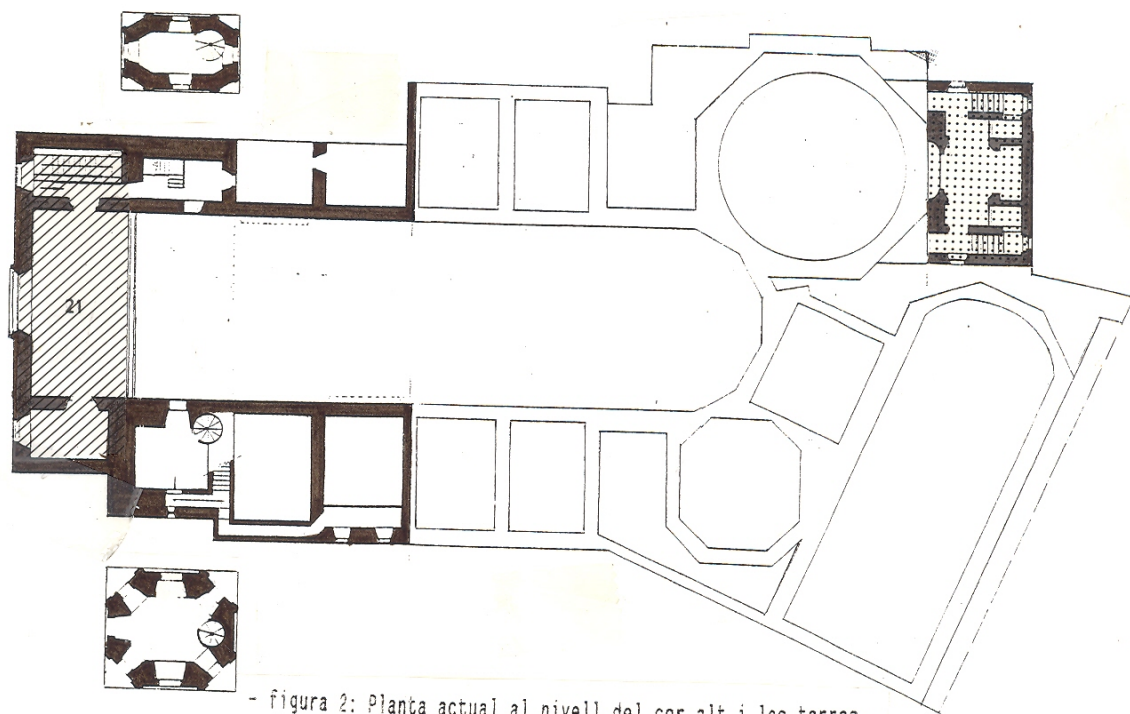
Làmina 2: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (II).

La primera seria la de la construcció de la nau amb les seves primeres capelles laterals i els campanars, al final del segle XVI i durant la major part del XVII. La segona seria la de la seva primera ampliació, en un tram, per la façana, a mitjan segle XVIII. La tercera, la de les naus laterals i les capelles dels Dolors i de la Minerva, a les darreries del segle XVIII. Per últim, la quarta etapa seria la de la construcció de la capella del Santíssim a la meitat del segle passat.

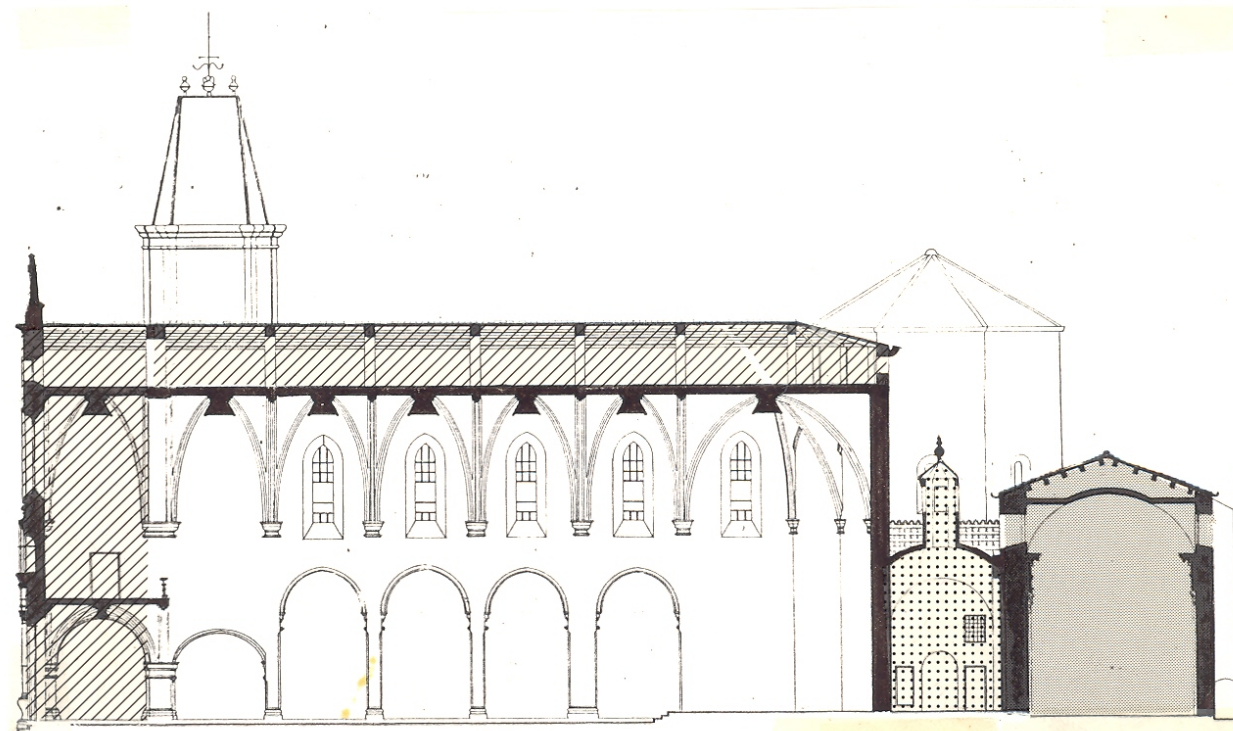
Així, el resultat d'aquest procés és el d'un conjunt compost de diversos espais arquitectònics monumentals - la nau amb les capelles laterals, la capella dels Dolors i la capella del Santíssim - harmònicament articulats per les naus laterals i amb un nucli residual que conté les actuals sagristies.

Làmina 3: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (III)

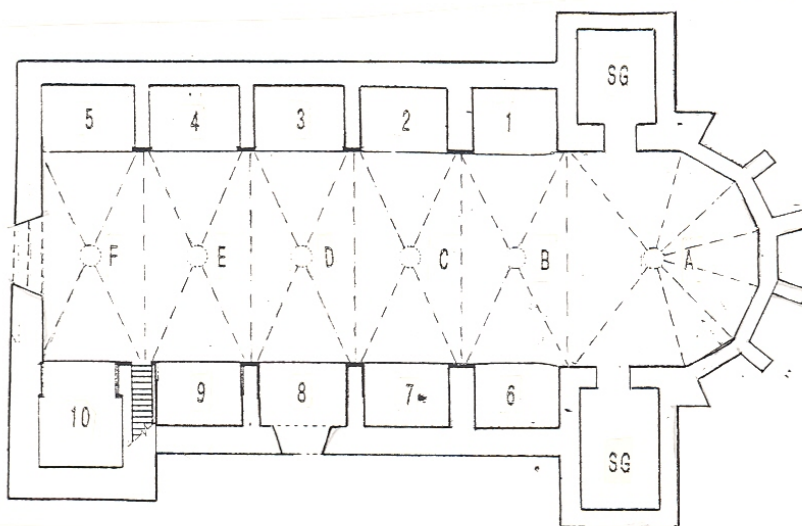
- figura 2: Planta actual al nivell del cor alt i les torres.

- figura 1: Secció Longitudinal.

La nau - avui de sis trams mes l'absis - conté el cor alt en l'actual primer tram - sobre l'entrada principal -, els campanars en el segon i l'altar major - amb el retaule major, de Pau Costa, a l'absis. Els dos trams del costat de l'evangeli - a l'esquerra mirant l'altar major - tenen una nau lateral que condueix a la cupulada capella dels Dolors. Els quatre trams del costat de l'epístola, tenen l'altra nau lateral - amb l'entrada pel portal xic- que condueix a la que fou capella de la Minerva la qual, avui té funcions d'atri de l'entrada pel carrer de l'Església. D'aquest nou atri lateral, és'accedeix també a la capella del Santíssim i al nucli de les sagristies.

Per fer-nos una idea de les dimensions del conjunt direm que la nau és de 33.50 metres de llarg per 10.50 de llum i que dels 1575 metres quadrats que ocupa l'edifici, 902 corresponen a la nau i les capelles laterals, 246 a la dels Dolors, 255 a la del Santíssim i 172 a la de la Minerva i la sagristia. Però cal també dir que els espais, avui en desús, de les plantes superiors - com el cor, dependències laterals, cambils i cambres dels campanars - sumen 556 metres quadrats més, sense comptar els 525 de les golfes perfectament recuperables com a tal.(2)

- figura 2: Planta.

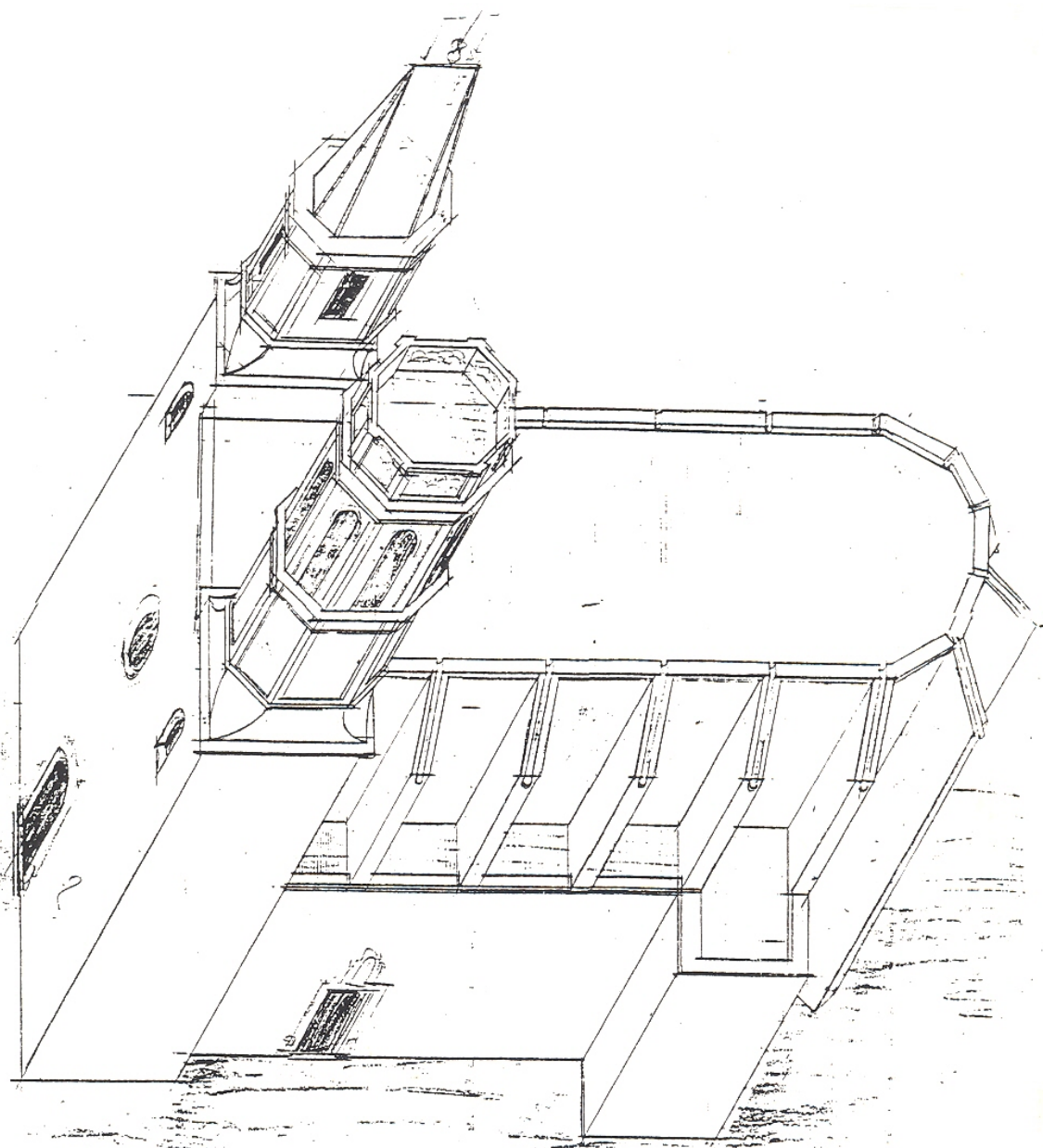
CLAUS DE VOLTA

- A - Divina Paternitat
- B - Santa Maria
- C - Sant Martí
- D - Sant Elm
- E - Sant Roc i Sant Sebastià
- F - Sant Pere

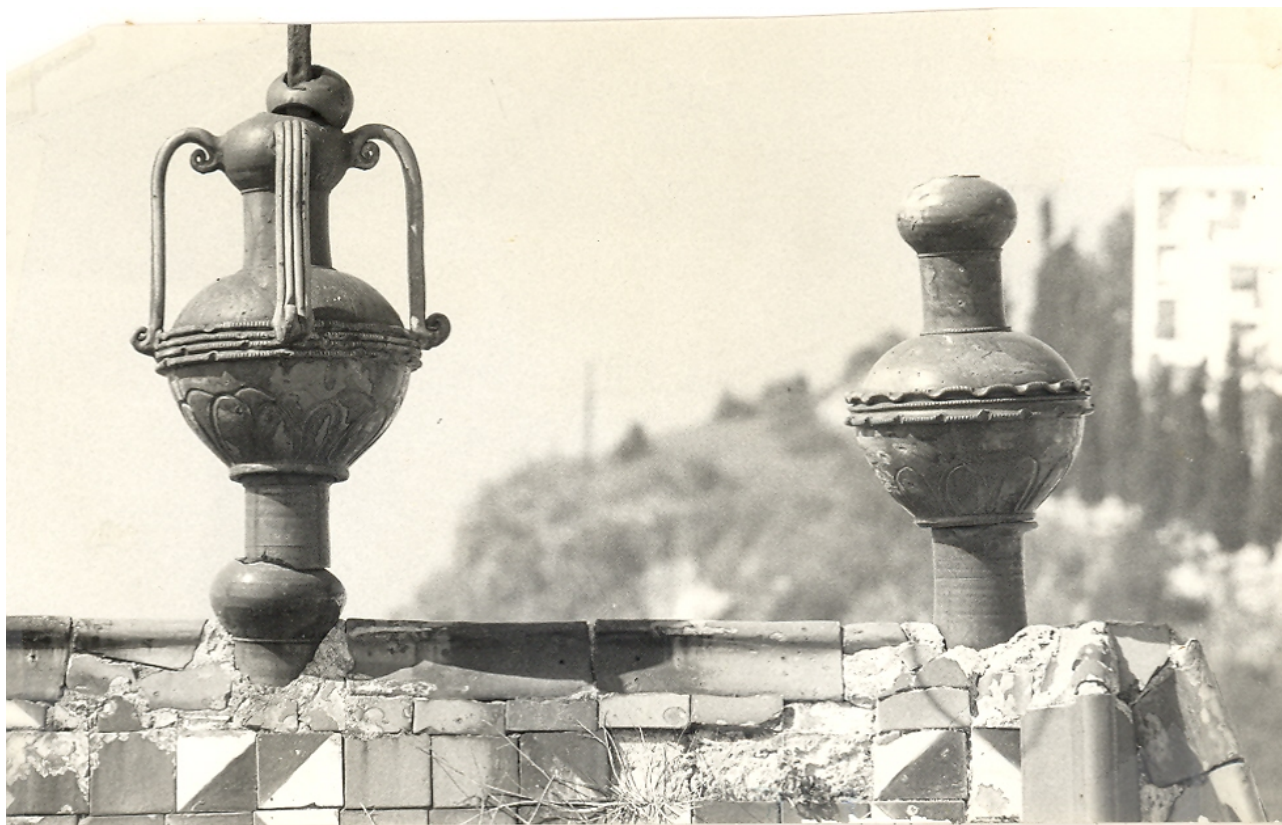
SG - Sagristia

CAPELLES

- 1 - Sant Joan
- 2 - Sant Antoni
- 3 - El Roser
- 4 - El Carme i tribuna preveres
- 5 - Sant Josep
- 6 - Sant Pere
- 7 - Sant Elm
- 8 - "Portal Xic" i orgue
- 9 - Santa Caterina
- 10 - Baptisteri

- figura 1: Axonometria.

- figura 1: Gerres decoratives del pinacle del comunidor.

2.2.- Antecedents i primera etapa.

2.2.1.- PERMANÈNCIA DE L'ESGLÉSIA VELLA.

Res no sabem del que hi havia en l'antiguitat en aquest lloc concret on avui és'alça l'església de Santa Maria d'Arenys, situat al centre de la "y grega" fluvial que formaven la Riera i el Rial, pel damunt del primitiu camí que seguia el litoral. Aquest camí fou el suport del disseminat urbà de vil·les de l'època romana i que donà origen - el segle XV - als primitius sub-nuclis del "Poblat de Mar" dels Arenys: es Caravar a llevant i Sa Boada a ponent de la Riera.(3)

El que sí sabem és que, a partir de 1575, es basteix la poc documentada església anterior a l'actual, dedicada a Sant Elm, situada en el mateix lloc. Molt precària per, deuria ser aquesta església, quan vuit anys després de ser bastida - el 1583 - ja es demana, al bisbe, permís per a bastir l'actual.(4)

Els estudiosos d'aquest conjunt ens expliquen - basant-se en la desigual documentació que es conserva - com des d'aquell moment, fins a l'època de la consagració de l'església nova - l'actual - es van construir progressivament: els campanars amb el primer cor, les primitives capelles laterals, la nau central amb l'altar major i les primitives sagristies laterals. Tots aquests elements es van bastint mentre roman en ple funcionament l'església vella. Així, si ordenem cronològicament les notícies que ens donen els estudiosos com a documentades, obtindrem la següent relació:(5)

El 1584 es contracta l'obra al mestre Joan de Torres.

El 1601 es col·loca la porta de l'escala del primitiu cor - avui escala del campanar -.

El 1604 es col·loquen les portes de l'actual capella del Sant Crist - sota el campanar - la qual va fer interinament de sagristia.

El 1607 les capelles de Santa Caterina i de Sant Elm, estan cobertes.

El 1608 ja es parla de l'altar major.

El 1612 es dona llicència per a celebrar-hi missa.

El 1617 el bisbe destaca la lentitud de les obres i la manca d'ornament a la fàbrica de l'església nova.

Finalment, el 1628 es fa el trasllat del Santíssim i de les Fonts Baptismals i és'enderroca l'església vella.

Es a dir que, segons això, malgrat que des del 1612 ja devia estar coberta quasi tota l'església nova - atès que ja podia celebrar-és'hi Missa -, aquest nou espai arquitectònic - l'actual - no fou de fet, el de l'Església Parroquial d'Arenys de Mar, pròpiament dita, fins a l'any 1628, ja que, fins aleshores, aquesta funció romania en l'espai de la vella esglesiola de Sant Elm, encara dempeus.

Per la història general de l'arquitectura, sabem que en el procés urbà de substitució de les primitives catedrals romàniques per les noves catedrals gòtiques, molt més grans, aquesta es plantejava amb l'absis encarat a aquella i els trams de la nova nau, es bastien pel damunt de l'església vella la qual, alhora, servia de bastida. La vella façana era reutilitzada com a portal lateral de la nova catedral. Amb aquest procés l'església vella romania dins la nova fins que era enderrocada.(6)

En el cas que estem estudiant, el fet - entre altres - que sapiguem que la capella de sota el campanar havia estat tancada amb portes el 1604 i que havia fet de sagristia durant les obres (7) refermaria la hipòtesi que la substitució de l'església vella d'Arenys de Mar per la nova, es feu amb el procediment abans explicat.

El fet que, en la llicència d'enderrocament de la vella esglésiola de Sant Elm - lliurada pel bisbe al 1618-, es digui que el lloc que es deixar buit "és'hi consideri com a cementiri" ja que l'existent aleshores era "molt xic i estret", (8) ha fet pensar a alguns estudiosos que l'església vella estava situada al davant de la nova. Per contra, jo també penso que és molt més versemblant la hipòtesi, defensada per altres, que l'església vella estava situada dins de la nova (9). Si fos així, l'espai lliurat per l'enderrocament de l'església vella, del qual el bisbe digué que fos "considerat com a cementiri", seria el mateix sòl de l'església actual amb les tombes que encara hi romanen.

De fet, per, fins que no es realitzin excavacions en el subsòl de l'església i en el de l'actual placeta - on hi havia hagut el cementiri o "sagrera" i la rectoria -, tot el que diguem sobre la posició exacta de la vella esglésiola i de possibles antecedents de l'antiguitat no deixen de ser simples especulacions.

- figura 1: Voltes de creueria de la nau central.

- figura 2: Arrencament de les nervadures.

2.2.2.- L'ESGLÉSIA NOVA.

Al memorial del 1584, pel qual es contracta Juan de Torres per a la direcció de les obres de construcció de l'església nova de Santa Maria d'Arenys de Mar, hi trobem tot un seguit de condicions sobre gruixos de parets, elements de pedra i altres aspectes, que ajuden a fer-nos una idea de la jerarquia de valors existents, respecte dels sistemes constructius de l'època, davant la proposta de bastir una nova església (10).

De fet, el traçat de l'església nova d'Arenys de Mar, malgrat ser de l'època del Renaixement, no difereix en absolut de la de les esglésies avui dites del "gòtic català" - en el sentit espacial que Alexandre Cirici veié a l'arquitectura catalana - que es mant des de segles anteriors. Es tracta, doncs, d'una nau modulada en trams coberts amb voltes de creueria i capelles laterals entre els contraforts, també cobertes amb el mateix sistema de voltes. En el tram dels peus de la nau hi tenim les torres dels campanars que, una més gran i més alta que l'altra, flanquejaven el pla de la façana.

Així, a l'església d'Arenys de Mar, el nou estil renaixentista - que a l'època se'n deia "rom" - noms el trobem en les motlures de les bases de les pilastres que formen els contraforts i en les dels capitells de les impostes dels arcs. Efectivament, tant els arcs de les capelles laterals - els originals, no els postissos -, com els arcs doblers de les voltes de coberta, són lleugerament apuntats. Noms els arcs formers són de mig punt.

- figura 3: Motllura de les falses pilastres de les capelles laterals.

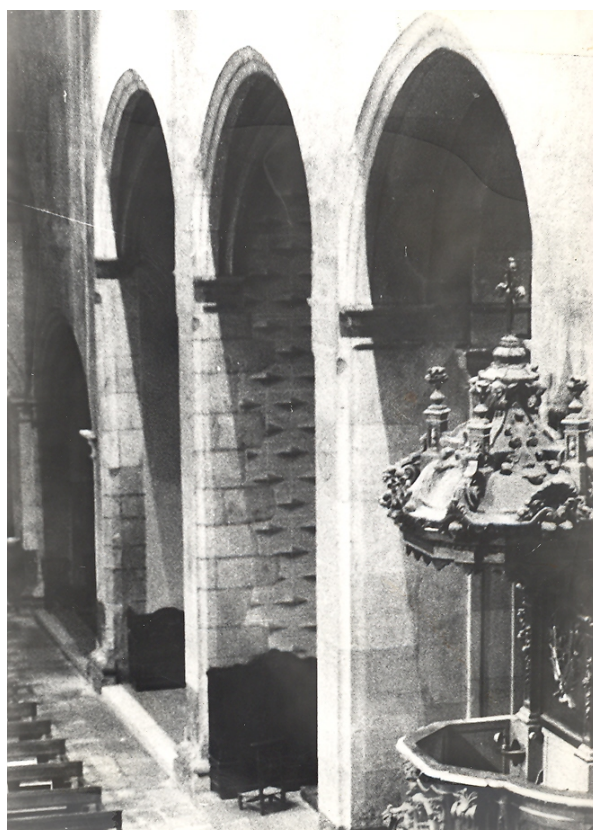

figura 4: Arcs de les capelles laterals entre contraforts.

Per a aquesta església de nau única - que primitivament tingué cinc trams amb les corresponents capelles laterals, més l'absis -, a la part alta de l'espai arquitectònic, no es planteja mai una galeria seguida de sobrecapelles, com a la contemporània basílica de Montserrat o a les esglésies amb traçats de Jaume Amigó i de Pere Blai (11). En canvi, és que es feren dues tribunes o sobrecapelles - la de l'orgue, sobre el portal xic i la de la comunitat de preveres, al costat de l'antic cor -, l'arc carpanell de les quals - segons és ha pogut comprovar durant les obres de Restauració - arrenca de la mateixa imposta de les voltes de coberta, és a dir, molt més amunt que els de les restants capelles -, resultant així assenyalada la component vertical del contrafort - esdevingut pilastra cantonera en aquests trams de les sobrecapelles -. Així sol, ja impedia emfasitzar la component horitzontal dels panys laterals, tan pròpia de les esglésies de gust renaixentista, com les abans esmentades.

Aquest tipus d'església, d'espai únic diàfan horitzontal – tan propi del gòtic català -, fou, per, l'utilitzat en quasi tota la gran quantitat d'esglésies bastides a casa nostra en aquells segles (12) i que es mantingué pràcticament fins al segle XVIII en que - amb els creixements econòmics i demogràfics de l'època - moltes d'elles foren substituïdes o ampliades. L'èxit del seu sistema constructiu es basa en la seva simplicitat i eficàcia. Consisteix que els contraforts que configuren les capelles laterals fan alhora de pilastra tot rebent la càrrega i l'empenta transversal de les voltes nervades de creueria. Si no contenen sobrecapelles, els contraforts-pilastra es confonen, a partir de l'alada dels arcs de les capelles laterals, amb els murs dels panys laterals que, en adsorbir els esforços o empentes longitudinals - en la direcció de la nau- monolititzen l'edifici. Quan hi ha sobrecapelles, el pany lateral desapareix, i les seves funcions estructurals les supleixen les voltes de les capelles i les sobrecapelles laterals, i els contraforts resten noms com a pilastres, a efecte dels esforços o empentes estructurals que puguin sofrir en la direcció de la longitud de la nau.

És'utilitzen carreus de pedra picada granítica en totes les motlures, les bases, els capitells, les arestes i també en els contraforts que en molts punts de l'interior - capelles i sobrecapelles- es presenten com a pilastra. Així fa que quasi tots dos paraments interiors de la nau, siguin de pedra treballada fins a l'alada de les impostes dels arcs de les capelles laterals, en tots els trams, i fins a les impostes de les nervadures de les voltes, en els trams de les dues sobrecapelles. La resta dels panys són de maçoneria arrebossada que es confon amb la pedra picada abans esmentada. Les voltes són de ma col·locat a plec de llibre i arrebossat. Tot plegat era suficientment llis per rebre el pintat que acabaria de definir l'ambient arquitectònic de l'espai.

Durant les obres de Restauració és ha pogut veure que les primeres pintures que decoraven les parts altes de la nau i les voltes seguien també la tradició gòtica catalana de policromar les claus més un tram dels nervis i de les voltes que en surten, tot encerclant-les. La resta era monocroma d'un to ocre, i presenta un falsa carreuada amb falses juntes, malgrat estar pintades - en el cas dels nervis de les voltes- directament sobre el seu carreuat autèntic.

Les restes de les voltes de les primeres capelles laterals destruïdes en la construcció de les naus laterals, a finals del segle XVIII - que més endavant explicarem- i que avui romanen sota la teulada d'aquestes naus laterals ens mostren uns fragments - molt ben conservats - de pintures del tot abarrocatades. Aquestes pintures coincideixen en colorit i motius pictòrics amb les que es varen trobar sota l'última capa de pintura dels panys de la nau central sobre els arcs de les capelles laterals originals i a les pilastres. Aquestes mostres trobades ens fan veure com, en un altra poca - segurament el segle XVIII- l'església d'Arenys de Mar estava decorada - almenys fins a l'alada de les impostes dels nervis de la volta- amb unes pintures fortament acolorides i amb temes molt barrocs - volutes, àngels, garlandes - que redefinien i emfasitzaven els seus elements arquitectònics gotitzants, com els arcs, voltes o falses pilastres. Al centre dels panys – segurament fins a l'altura del les obertures d'il·luminació que hi haguessin aleshores- sobre la primera capa de

pintura, hi vàrem trobar també temes barrocs - parelles d'àngels amb trompetes, sobre núvols-pintats al fresc.

Es a dir que la monotonia que donava la continuïtat horitzontal d'aquests tipus d'espai arquitectònic, es compensava pictòricament - en el nostre cas- senyalant els trams, amb la falsa carreuada, primer, i amb l'emfasització abarroçada dels elements que defineixen els trams - arcs, falses pilastres, etc.-, després.(13)

Els elements arquitectònics esculpits per excel·lència són les claus de volta, la iconografia dels relleus de les quals té molt d'interès pel seu significat posicional en l'ordre jeràrquic dels trams de la nau. Així, les claus de la nau segueixen el següent ordre: a les voltes de l'absis del presbiteri, la Divina Paternitat; al primer tram, Santa Maria, titular de l'església; al segon, Sant Mart, patró dels primers Arenys; al tercer Sant Elm, titular de la important confraria marinera i de l'església vella; al quart Sant Roc i Sant Sebastià - compartida -, els sants advocats contra les epidèmies de l'època i al cinquè, el que contenia el cor, sobre el portal, òbviament, Sant Pere

Les claus de volta de les capelles de sota les torres eren molt més petites que les de les altres capelles laterals i avui noms en resta una, ja que la de sota el campanar hi manca potser a causa de les obertures que es varen haver de practicar el 1763 per pujar dues campanes (14). De les voltes de les capelles laterals, per, també noms en resta una en forma original – la tercera del costat de l'evangeli- si bé tenim documentada la de la capella de Santa Caterina - la quarta del costat de l'epístola - que és'utilitzà com a medalló a la façana lateral en fer-se l'ampliació, de final del segle XVIII, amb les naus laterals.

Pel que fa a la primera coberta de la nau hem de suposar que era el terrat de sobre les voltes, les restes del qual encara es troben a les actuals golfes. Podria haver-hi hagut alguna primitiva idea de en cobrir la nau és'hi fes un cimbori en el primer tram, de la mateixa manera que és'havia fet a la basílica de Montserrat.(15) Així explicaria el major gruix donat als contraforts d'aquest primer tram, ja que si l'única justificació de la seva gran amplada fos la de permetre col·locar-hi les trones, sembla que contindria, en el seu interior, l'escaleta d'accés a aquestes, com succeeix en altres esglésies contemporànies.(16)

- figura 1: Divina Paternitat.

- figura 2: Santa Maria.

- figura 3: Sant Martí.

- figura 4: Sant Elm.

- figura 5: Sant Roc i Sant Sebastià.

- figura 6: Sant Pere.

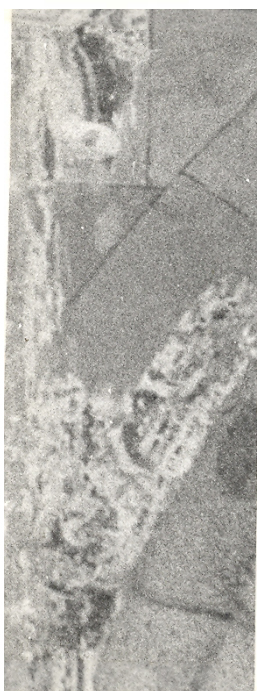
- figura 1: Pintures dels nervis de les primitives voltes de la capella de Sant Joan.

- figura 2: Fresc d'àngels a la resta de les primitives voltes de la capella de Sant Joan.

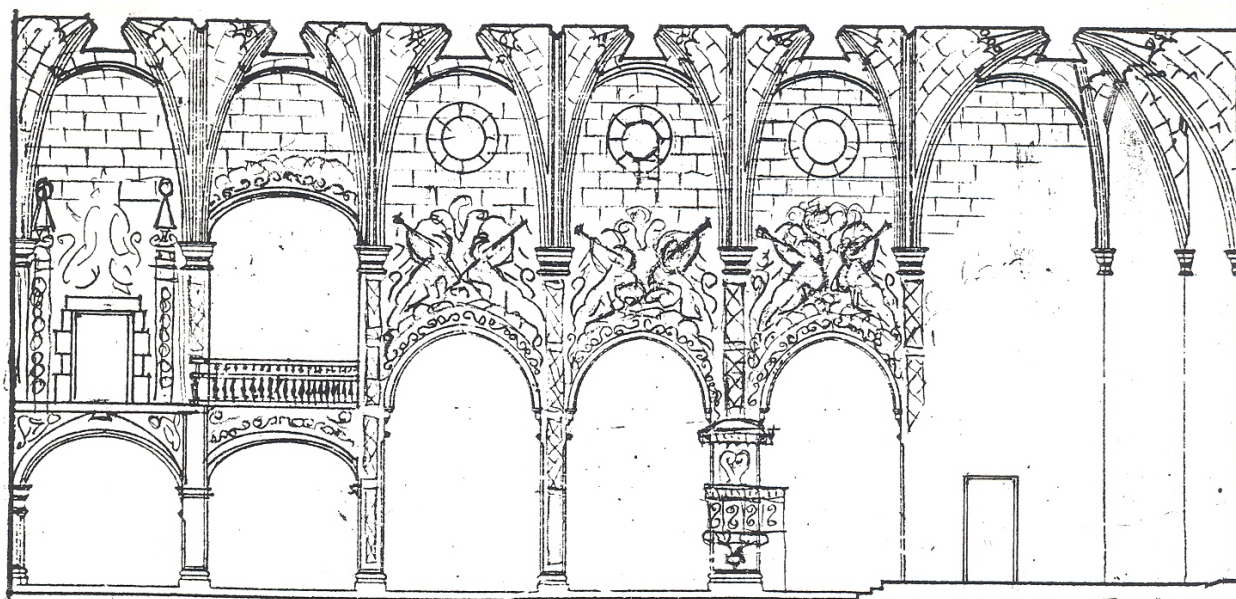
- figura 1: Fresc d'àngels als panys de la nau central.

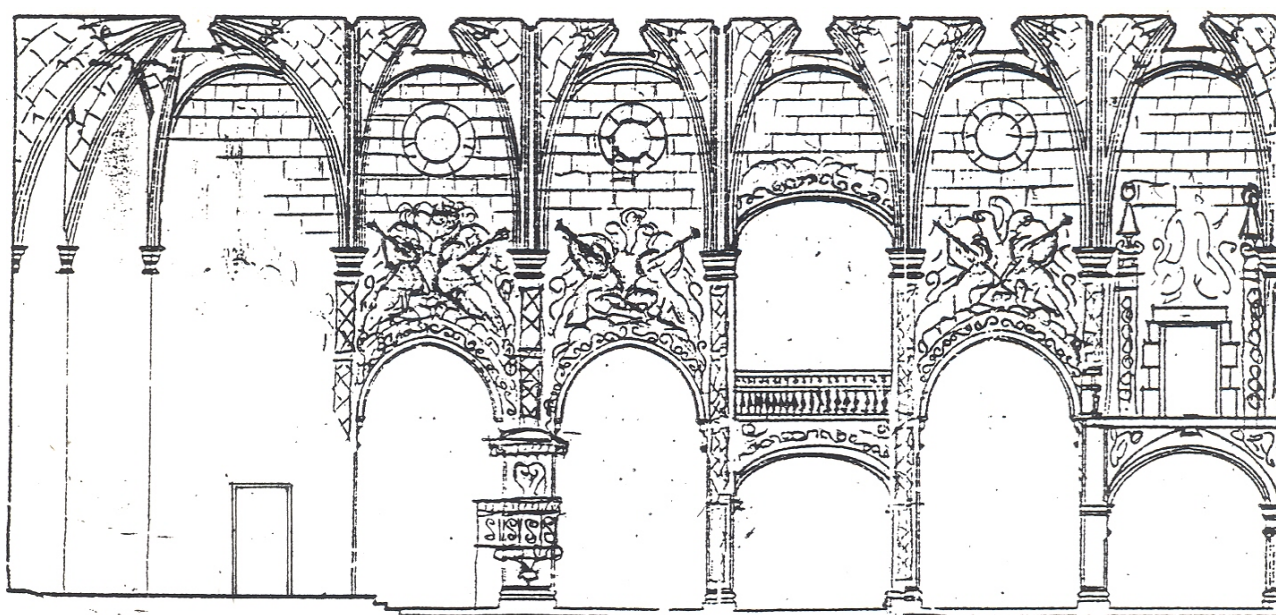
- figura 2: Dobles volutes a l'arrencament dels arcs de les capelles.

- figura 3: Pinacles pintats dels costats dels portals del cor alt primitiu.

- figura 1: Alçat interior del costat de l'evangeli.

- figura 2: Alçat interior del costat de l'epistola.

- figura 2: La imatge de Sant Roc.

2.2.3.- LES TORRES.

No disposem de cap estudi prou aprofundit que ens faciliti prou dades per saber l'ordre cronològic complet de l'execució de tots els diferents elements de l'església nova. El fet, per, que de la primera capella de la qual tenim notícia del seu acabament, sigui la de sota el campanar - que es féu servir de sagristia- ens fa pensar que algunes parts de les torres dels campanars fossin els primers elements d'acabar-se, fins i tot abans de la coberta de la nau. El fet que en les excavacions fetes l'any 85 a aquesta coberta, sobre les voltes del l'absis, apareguts - entre la terrissa del farciment- una gerra decorativa, igual a les que coronen el pinacle del comunidor, podria reforçar aquest supòsit en el cas que aquest pinacle sigui completament de l'època original. Malgrat això, Pons i Guri en un dels seus treballs sobre aquest tema, (17) ens diu que els campanars no és'acaben fins al 1631, alhora que ens consta que fins al 1637 no es col·loca la rosassa de la primitiva façana, fortificada.

Les dues torres - que flanquejaven aquesta façana - són ben diferents. Malgrat que encara es parla dels dos "campanars", de fet, campanar pròpiament dit, noms ho és un. De l'altra torre, de la qual a voltes se n'ha dit "el campanar vell", no tenim notícia que ho hagi estat mai per a l'església nova, si bé tampoc podem descartar que no hagués tingut aquesta funció durant la seva construcció, quan encara l'església vella estava dempeus. De fet aquesta torre - coberta amb un pinacle ben característic - és el "comunidor" nom que, segons alguns autors, no ve pas donat pel fet que també contenia la sala on es reunia la comunitat de preveres, sinó perquè era des d'on es "comunia" els elements malèfics amb la benedicció del terme. Es per així que té quatre finestres orientades als quatre punts cardinals.

El comunidor està format per cinc cossos d'alada. El primer és la capella lateral baixa de la nau - avui de Sant Josep - i arriba fins l'altura de l'antic cor alt, al qual és'accedia pel portal que avui - posat al descobert durant la darrera Restauració- encara existeix en el segon cos d'alada. Aquest segon cos deuria coincidir amb els nivells de la tribuna o sobrecapella que existia al costat del cor. El tercer cos arriba fins a l'alada de la voltes de la nau, on hi hagué, ben segur, el primitiu terrat de coberta. El quart és el primer cos que sobresortia a la coberta. Aquest cos conté les petxines que permeten el canvi de planta rectangular a octogonal. El cinquè cos és el que conté les quatre finestres i el pinacle. Tots els cossos estan coberts amb volta de can, en la direcció donada pel costat més estret.

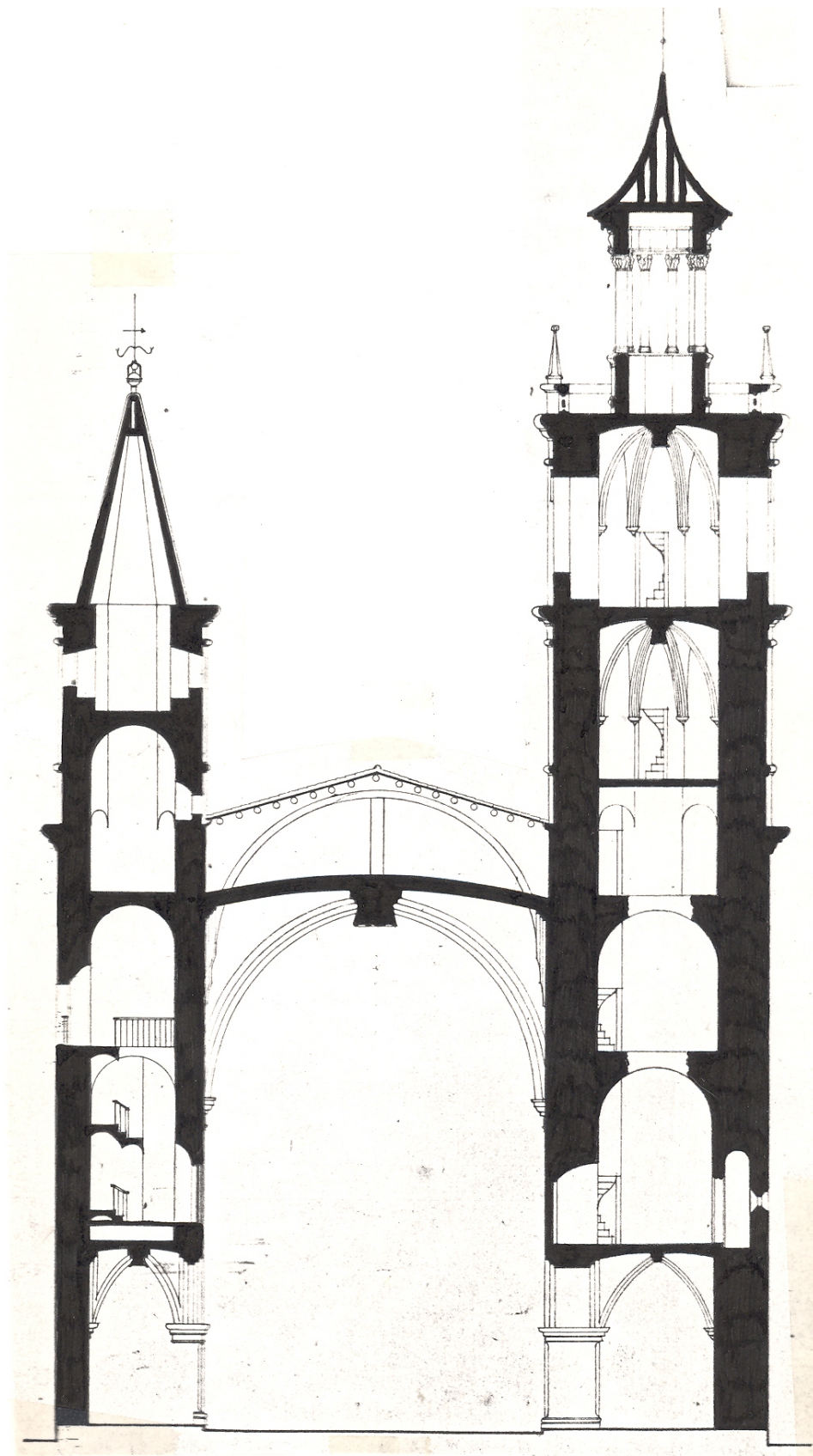
El campanar pròpiament dit té la mateixa amplària que les altres capelles laterals per té més fondria, ja que és de planta quadrada. Així vol dir que el campanar sobresortia de l'alineació de la façana lateral. També té el gruix dels seus murs molt més ample que el dels contraforts de les restants capelles laterals, fins al punt que dintre d'ell hi ha l'escala d'accés a l'antic cor alt i la de cargol de pujada al "terradet" de sobre les campanes. També té cinc cossos d'alada. Els tres primers, estan anivellats amb els corresponents del comunidor, i també estan coberts amb volta de can. El quart cos està anivellat amb el corresponent del comunidor - el qual hem dit que contenia les seves finestres- i el cinquè -a l'alada del pinacle del comunidor- és el cos que conté els finestrals amb les campanes. Aquests dos últims cossos del campanar estan coberts amb volta nervada i tenen la clau treballada.

Ambdues torres estan arrebossades i estucades. Els primers cossos són de carreus de pedra ben acarada, per no és així en els cossos alts. Les motllures que es veuen no són de pedra treballada sinó postisses. Així es va poder observar durant la seva Restauració, quan es va veure clarament la motllura de pedra - més senzilla i més prima - sota del regruix de la motllura actual. Aquest fet torna a fer plantejar la hipòtesi que les dues torres dels campanars no haguessin estat fetes en una sola etapa.

En la composició arquitectònica d'aquestes torres que flanquegen la façana - malgrat ser encara conceptualment gòtiques - és que hi trobem aquest aire renaixentista donat per l'èmfasi de la component horitzontal de les successives motllures - i la barana del terradet- sobre la component vertical de les pilastres cantoneres, així com per la forma de mig punt dels finestrals de les campanes. No sabem res per, de la resta de la primitiva façana, si bé se'ns diu que estava fortificada.(18)

- figura 1: Els campanars a la fi del segle passat.

- figura 1: Secció per les torres.

- figura 2: El Comunidor.

- figura 3: El campanar.

2.2.4. LES CAPELLES LATERALS.

Com ja hem dit, les capelles laterals d'aquestes esglésies – i la d'Arenys de Mar, en la seva primera poca, no era una excepció - es basteixen a l'espai d'entre els contraforts de la nau i es cobreixen - amb una volta nervada de creueria, d'arcs apuntats - a mitja alada de la nau, tot permetent obrir en els panys laterals d'aquesta - pel damunt de les capelles- les corresponents obertures d'il·luminació, quasi sempre ampliades en èpoques posteriors.

Tenim notícia que, a partir de 1612, a l'església nova d'Arenys de Mar, malgrat no estar acabada, ja és'hi podia celebrar Missa i havia començat el procés d'acabat i Decoració que durarà - amb una activitat desigual - fins a la seva consagració el 1686.(19) Així veiem com es va donant lloc als diferents gremis o institucions per tal que basteixin els altars i els retaules de les diferents advocacions i patronatges en les capelles laterals. Aquestes capelles - tancades amb reixes - constitueixen, doncs, elements diferenciats dins el conjunt, per no independents. Precisament la riquesa ambiental de l'espai de les esglésies es basava en aquesta complexitat dels seus elements, tal com es pot veure avui encara, en algunes grans esglésies i catedrals vives, com la de Barcelona, per posar un exemple català prou conegut.

Així veiem, doncs, com a l'església de Santa Maria d'Arenys, pel costat de l'epístola, la primera capella lateral estava – i torna a estar- dedicada a Sant Roc, d'acord amb la concessió que feu el Consell de la Universitat (20) el 10 de juny de 1618 a la Confraria de Sant Roc.(21)

El retaule que és'hi erigí és el que es mantingué fins a la desfeta del 1936 - només amb algunes imatges substituïdes – malgrat el seu desplaçament per l'obertura de les naus laterals de finals del segle XVIII. Per la sol·licitud de la llicència de la Confraria de Sant Roc per bastir el seu retaule, sabem que els de les capelles de Sant Elm i Sant Joan ja existien aleshores, ja que en el document es manifesta la voluntat que el retaule de Sant Roc sigui del mateix traçat que aquells. El retaule de Sant Roc és encarregà al mestre Oliu de Granollers el 1624, que l'enllestí el 1627 amb la participació de l'escultor barceloní Francesc Mercader (22), i posteriorment fou daurat pel pintor local Guerau Vilagran (23).

Com tots aquests retaules renaixentistes - o del "primer barroc" segons la classificació de Cèsar Martinell - (24), estructurats de forma narrativa, el de Sant Roc es componia de tres cossos verticals amb tres nivells o andanes, i ocupava tot el pany del fons de la capella. L'andana principal contenia la imatge de Sant Roc flanquejada de les de Sant Sebastià i Sant Isidre. La segona andana, contenia les de Sant Miquel Arcàngel, Sant Cosme i Sant Damià; i a la de dalt, hi havia la de Sant Francesc (25).

La segona capella del costat de l'epístola - tocant el "portal xic"- era la de Sant Elm que, malgrat estar coberta des del 1607, la Confraria de Sant Elm no en contractà el retaule fins al 1624, i ho feu als fusters de Matar, Vendrell i Joan Fargues. Aquest retaule, de la mateixa estructuració que l'abans descrit, cobria també els panys laterals de la capella, i alternava els cossos verticals de les imatges amb els de pintures.(26)

Seguidament hi havia el portal xic amb la sobrecapella de l'orgue al seu damunt, la volta de la qual, tal com ja és'ha dit, estava molt més enlairada que les de les altres capelles, ja que arrencava de les mateixes impostes dels arcs de les voltes de la nau. Aquesta sobrecapella - que sembla que no fou del tot enllestida fins al 1647 (27) - desaparegut amb la construcció de la nau lateral, al final del segle XVIII.

La quarta capella del costat de l'epístola, al costat del campanar, era la de Santa Caterina, la qual, quan es va cobrir el 1607, ja deuria tenir aquesta dedicació, ja que és'esculpí la imatge d'aquesta santa a la seva clau de volta. Per, segons se'ns diu, no se li va "donar lloc" fins al 1624, després

del conflicte entre el seu promotor, Antoni Ferrer i la Confraria de Sant Roc, perquè aquell volia aconseguir, per al seu altar de Santa Caterina, la primera capella de l'epístola, prevista per al de Sant Roc (28). El retaule de Santa Caterina era d'un traçat i un estil semblant als demés.

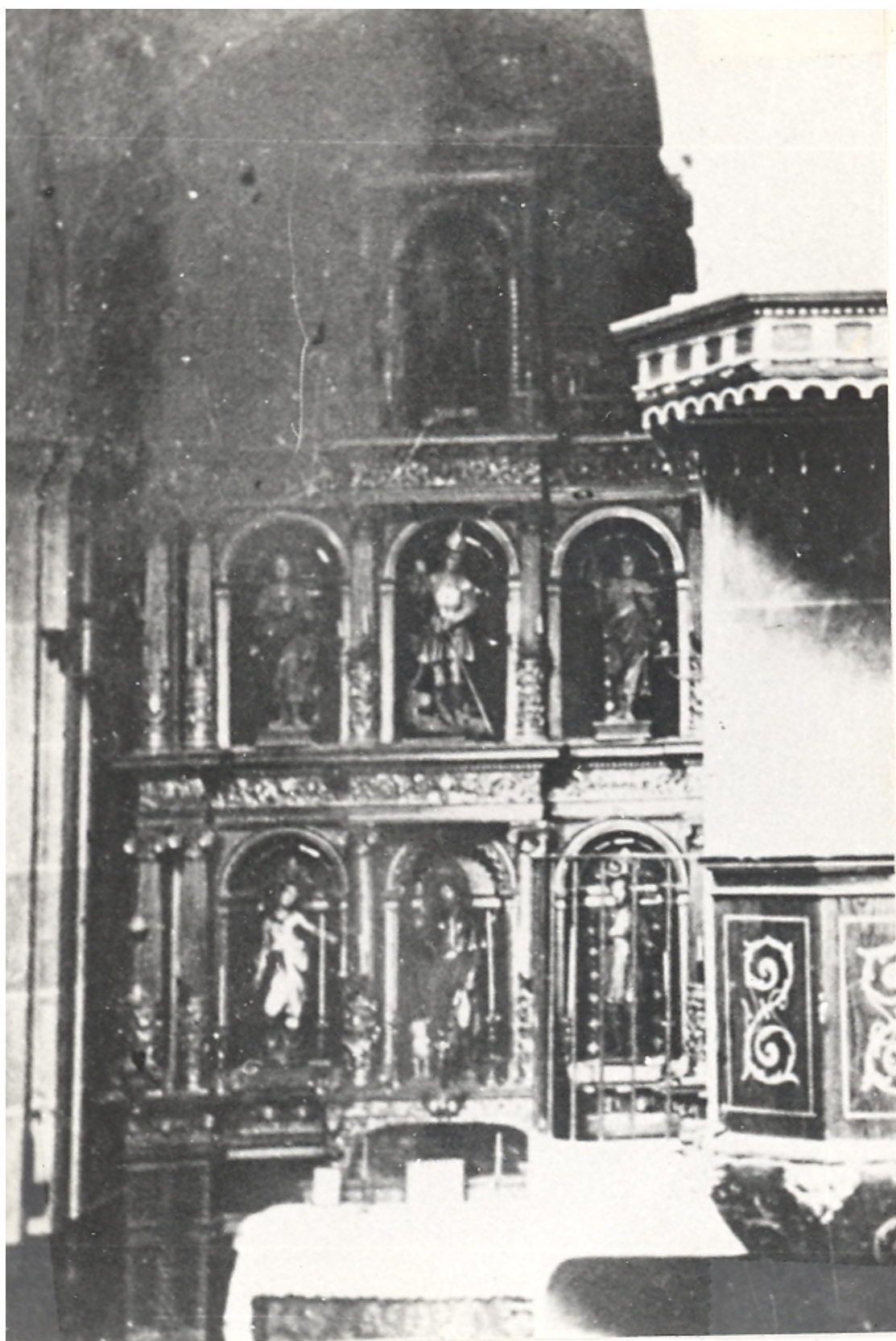
La cinquena capella és la de sota el campanar - que havia estat sagristia durant les obres- i contenia el baptisteri.(29)

La primera capella del costat de l'evangeli era la de Sant Joan Baptista i la segona era – és - la de Sant Antoni de Pàdua, ambdues també reculades en obrir-se les naus laterals. Malgrat que no ens consta que aquestes capelles hagin estat massa estudiades, per les fotografies de que disposem de com ens varen arribar fins a la desfeta del 36, veiem que també es tractava d'uns bons retaules renaixentistes - o del primer barroc, si es prefereix - definitivament perduts.

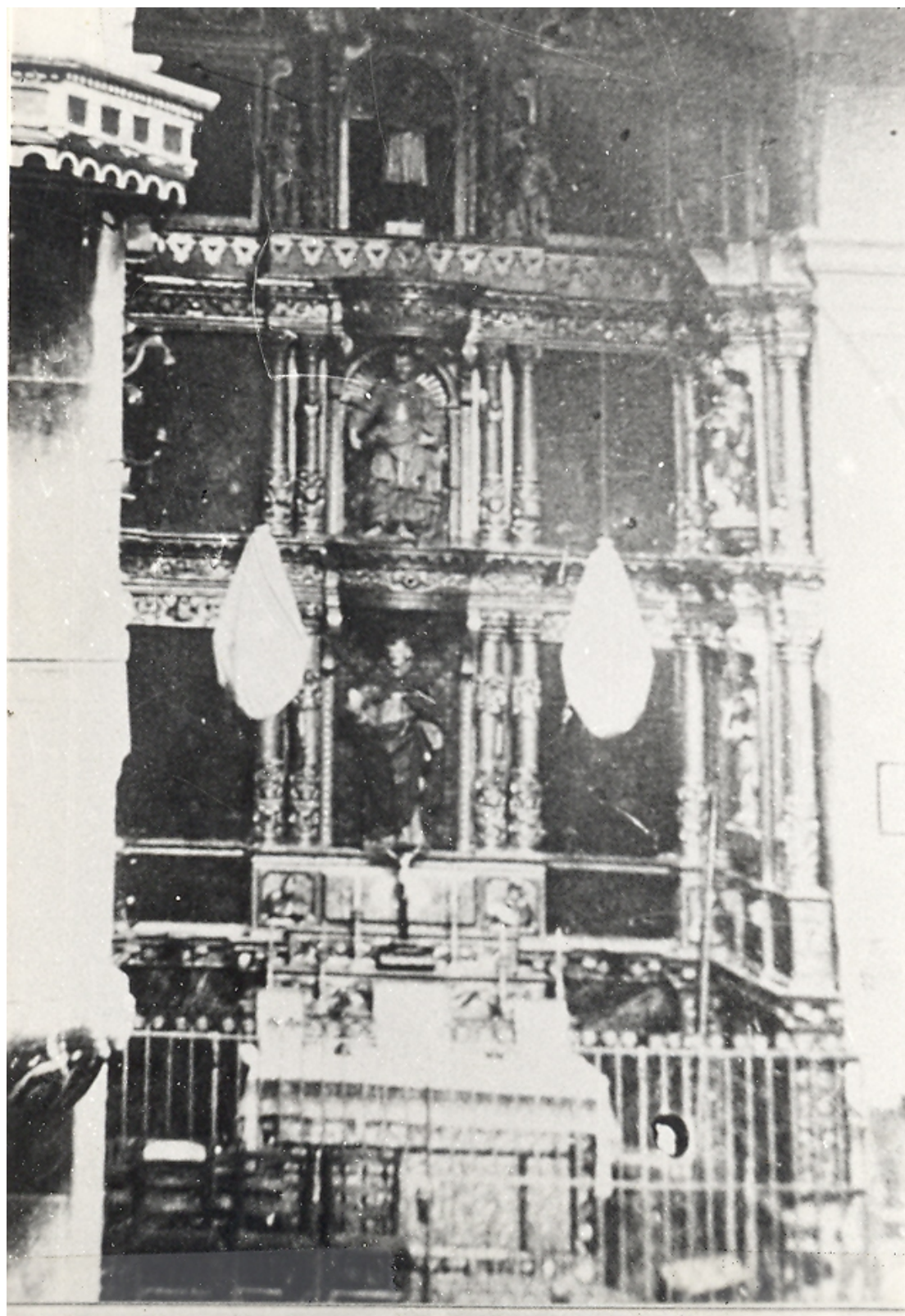
La tercera capella del costat de l'evangeli era la del Roser, l'única que es conserva encara amb la seva forma arquitectònica inicial, pel fet que, de les naus laterals, la d'aquest costat resta interrompuda en aquesta capella. En ella és'hi bast un excel·lent retaule d'Agustí Pujol (30), molt semblant al seu homòleg de la catedral de Barcelona. Aquest retaule fou contractat, per la Confraria del Roser, als mestres Pujol i Oliu el 30 de desembre de 1625 i no fou del tot acabat, pel daurador barceloní Joan Basi, fins al 1636, vuit anys després de la mort d'Agustí Pujol (31). La seva composició és també – com la dels altres retaules abans esmentats- de tipus renaixentista, si bé en aquest els elements barrocs són més manifestos. Les úniques imatges en volum que contenia eren les de la fornícula central de la primera andana - amb la Mare de Du del Roser i Sant Domènec i Santa Rosa als seus peus- ja que la resta dels compartiments eren relleus. Així és'aconseguia una composició més polaritzada en la imatge central.

La quarta capella del costat esquerre - el de l'evangeli – era rebaixada i tenia una sobrecapella - com en el cas del "portal xic" amb la sobrecapella de l'orgue- que contenia la tribuna de les dependències de la Comunitat de Preveres, fins que, a la fi del segle passat, es remodelà tot igualant la capella a totes les altres. Si bé no ens consta que aquesta capella hagi estat mai prou estudiada, sembla que contenia el Sant Sepulcre o el Carme.

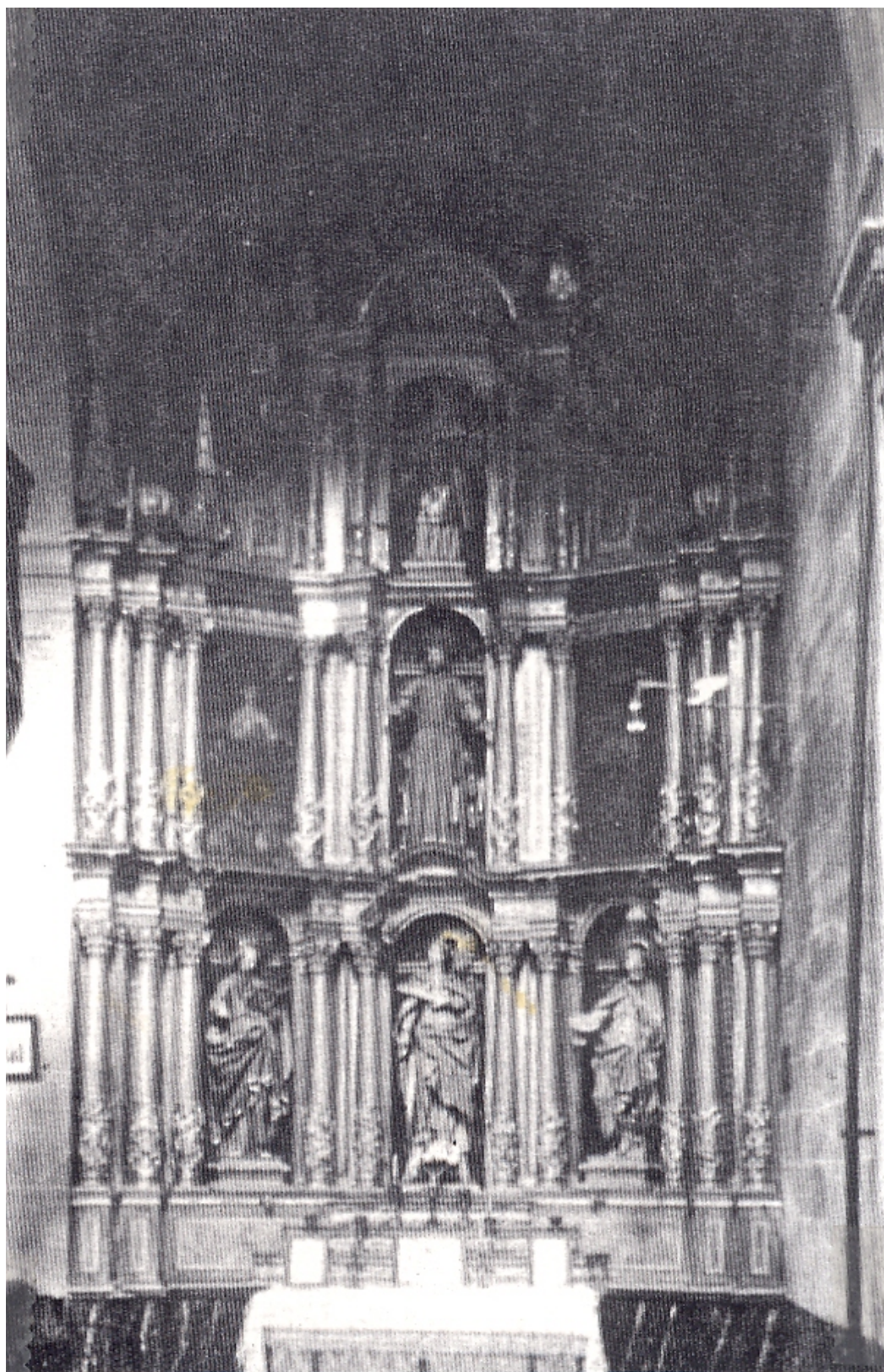
La cinquena capella, al costat del portal gran d'aleshores, és la de sota la torre del "comunidor", i simètrica a la de el aleshores Baptisteri - sota el campanar -. Aquesta capella també era - i és- rebaixada, ja que al seu damunt hi havia l'accés al primitiu cor alt, abans que aquest fos reulat en un tram - amb la prolongació de la nau - el segle XVIII. Sembla que - com ara - estava dedicada a Sant Josep.

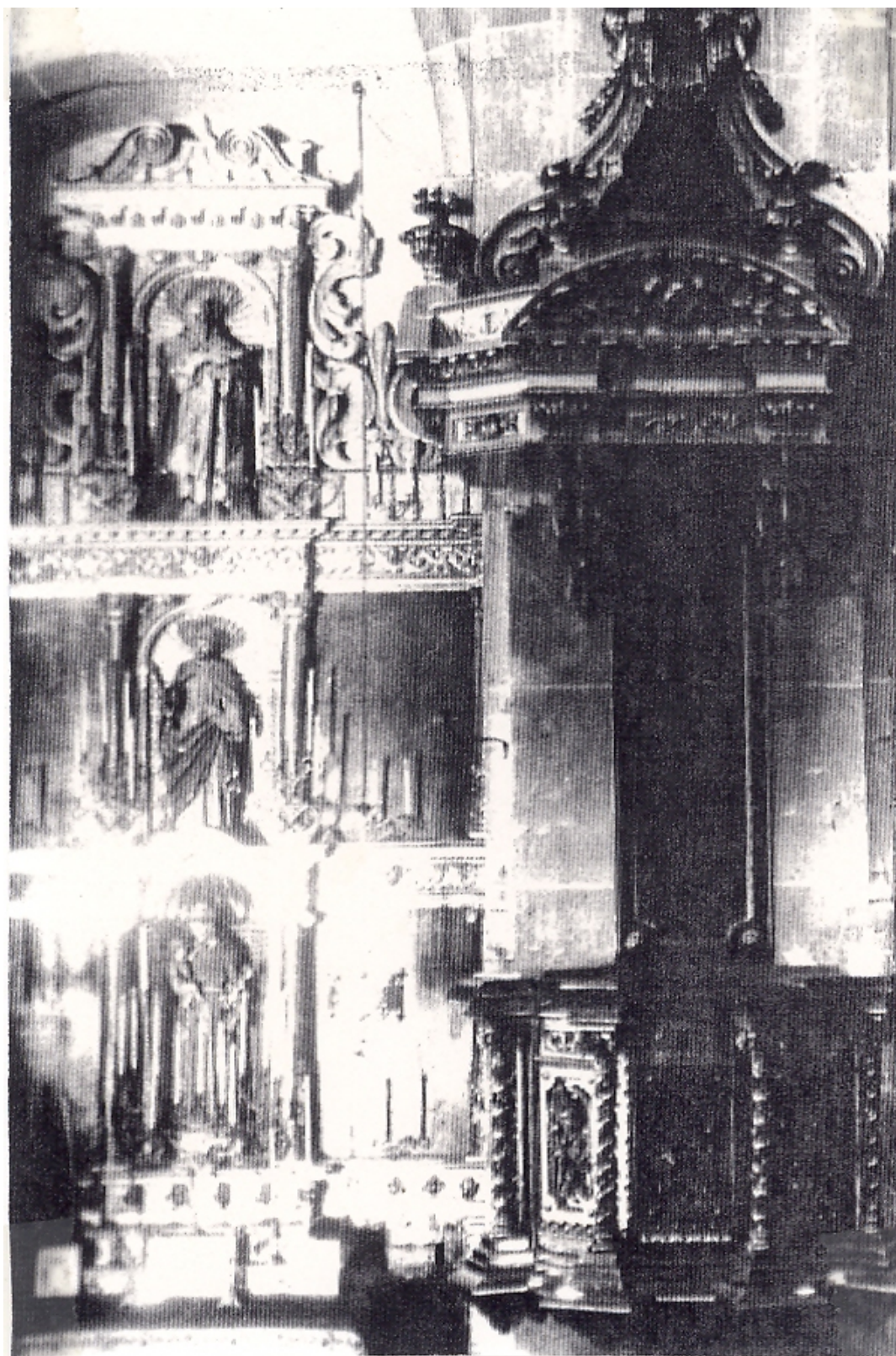
- figura 1: El retaule de Sant Roc
(fins abans de 1936).

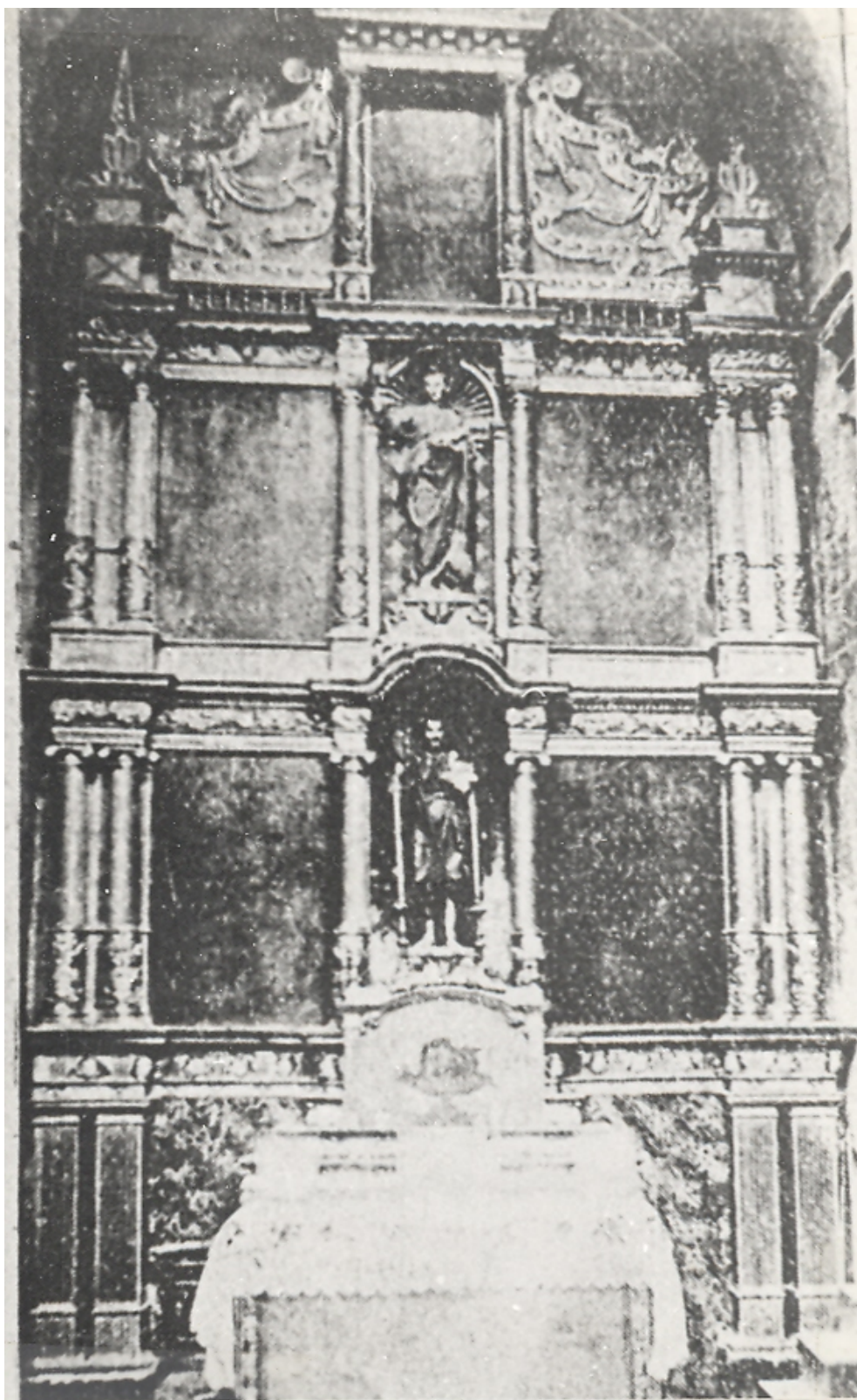
- figura 3: El retaule de Sant Elm
(fins abans de 1936).

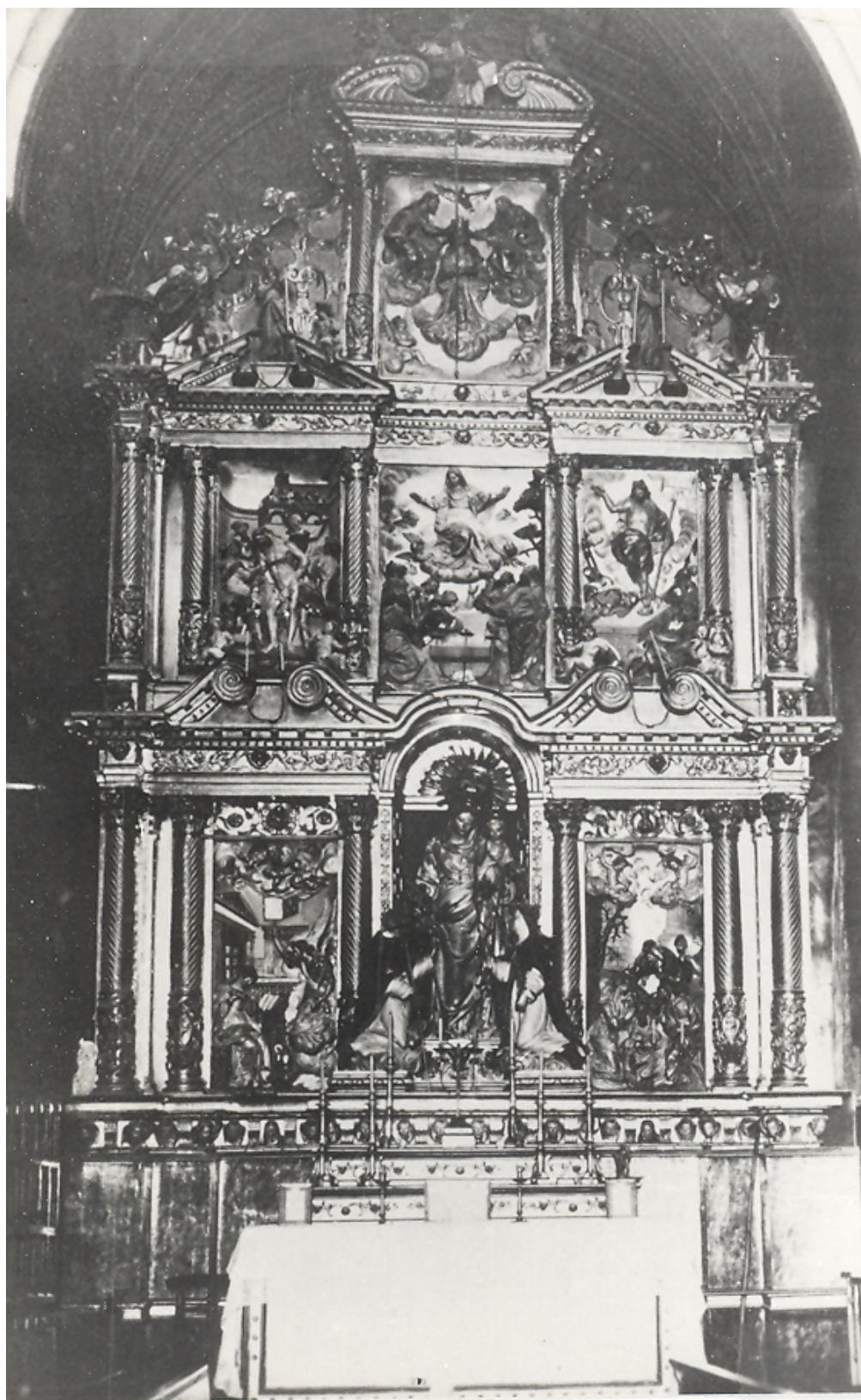
- figura 4: El retaule de Santa Caterina
(fins abans de 1936).

- figura 1: El retaule de Sant Antoni
(fins abans de 1936).

- figura 2: El retaule de Sant Joan
(fins abans de 1936).

- figura 3: El retaule del Roser
(fins abans de 1936).

- figura 4: Les trones del segle XVII.

- figura 1: El retaule.

2.2.5.- L'ALTAR MAJOR.

L'altar major, situat a l'absis heptagonal cobert amb l'estelat de voltes nervades que es lliuren a la clau central del presbiteri, és sens dubte l'espai que, des de la seva construcció, tindria la màxima atenció fins a arribar al bastiment de l'impressionant retaule de Pau Costa al principi del segle XVIII.

Segons Pons i Guri (32) del 1636 al 1638 es realitza l'actual basament petri del retaule, dissenyat per l'escultor arenyenc Antoni-Joan Riera (33), amb motius geomètrics i del qual cal destacar els dos delicats relleus de marbre dels laterals, amb l'escut de la Vila.

Sobre aquest basament es bastí un primer retaule que degué ser substituït pel contractat pel Consell de la Universitat a l'escultor-arquitecte barceloní Francesc Santacruz, el qual, malgrat restar inacabat, sembla que seria l'existent en la Consagració de l'Església Parroquial el 28 de juliol de 1686. No tenim cap referència de com era aquest retaule si bé sembla que es van aprofitar alguns dels seus elements.

El 18 d'agost de 1706 es contracta l'actual retaule a l'escultor vigatà Pau Costa (34) - aquest cop ens diuen que per iniciativa de la Comunitat de Preveres- que es conclou amb el daurat i estofat fet pel mestre barceloní Erasme Vinyas i el seu fill, el 1712 (35). Aquest retaule bastit sobre el basament abans esmentat - tot renunciant per així a fer-hi un cambril, d'acord amb el nou costum de l'època -, constitueix un dels màxims exponents de l'art barroc català i ha motivat que l'església de Santa Maria d'Arenys fos declarada Monument històric-artístic d'interès nacional el 1976.

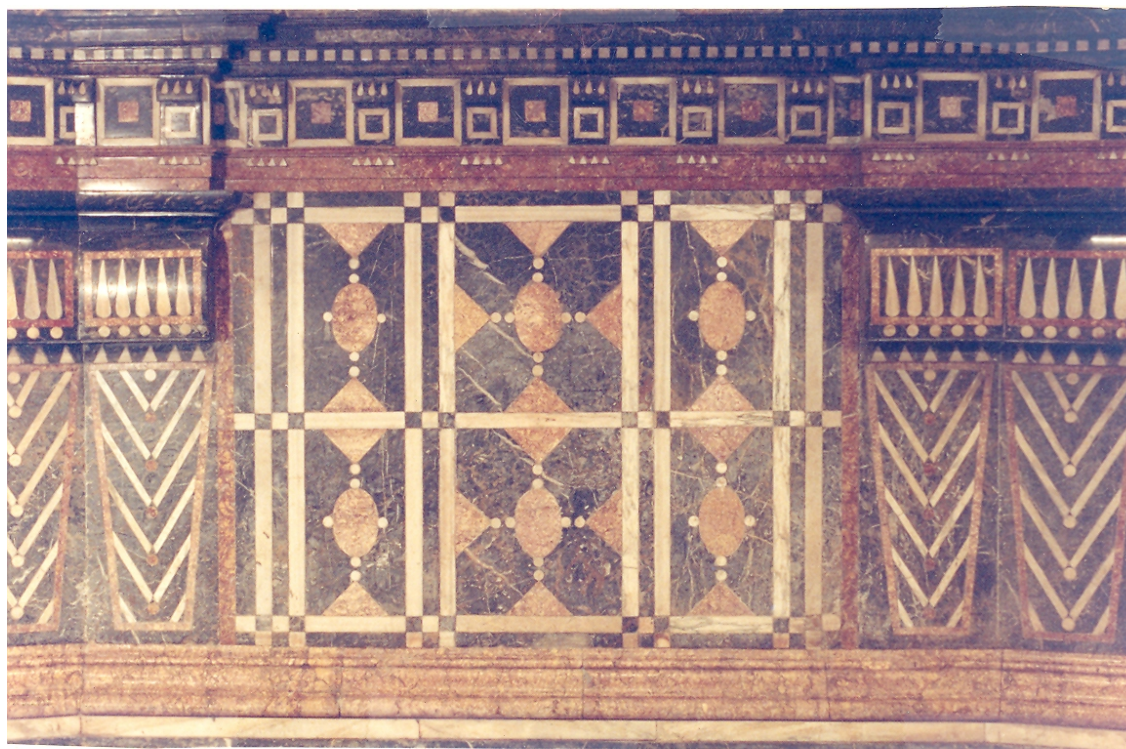
Joan Ramon Triadó ens diu de Pau Costa, en parlar de la retaulística, que "... és el darrer representant de la manera compartimentada i didàctica que entronca amb els esquemes emprats durant tot el segle XVII, deutors a la vegada de l'estructuració narrativa del gòtic i el renaixement" i en parlar de l'esquema compositiu diu que "... substitueix el rectangle compositiu per una forma de falsa el·lipse molt més dinàmica i conseqüent amb la manera barroca". Efectivament, el retaule es compon de cinc cossos - corresponents als cinc costats frontals de l'absis- que alternen les figures de volum amb els relleus. Les andanes no són continues, ja que el cos central - que conté el manifestador, l'Assumpció, Sant Zenon i el Pare Etern- les va partint en cada nivell. Tampoc són de la mateixa alada, així veiem com: a la primera andana hi ha medallons apaïrats - amb relleus de la Passió de Jesucrist flanquejats per imatges de volum d'evangelistes i epistolaris - ; a la segona i la tercera, medallons verticals - amb relleus d'escenes de la vida de la Mare de Du- i les imatges de volum de Sant Josep, Sant Francesc de Paula, Sant Pere i Sant Pau, a les fornícules dels cossos laterals. El retaule es remata, a l'última andana, amb figures exemptes d'àngels, al·legories de la fe i l'esperança, volutes i temes forals que, a l'entorn de la figura del Pare Etern, es lliuren sense estridències a l'estelada volta nervada de l'absis.

Tot plegat dona a aquest retaule aquest aspecte dinàmic i sensual que el caracteritza, com a gran composició escultòrica. Per de cap manera podem passar per alt que, a més d'aquest valor de conjunt, la majoria de les peces, tallades amb gran sensibilitat artística - malgrat tenir com a model gravats italians de l'època (36)-, tenen gran valor escultòric en si mateixes.(37)

Les posteriors actuacions de que tenim notícia, fetes a la capella major, ja se centren a l'entorn de l'altar i el presbiteri, com la seva balustrada del 1719, o els primers cadirals.

- figura 1: Part lateral amb l'escut d'Arenys de Mar.

- figura 2: Part central.

figura 1: Medalló de l'adoració dels Reis.

- figura 2: Sant Zenon.

- figura 3: Sant Francesc de Paula.

- figura 4: Sant Josep.

- figura 1: Naixement de la Verge, segons un gravat de Carlo Marata (publicat per Pons i Guri a V.P.)

- figura 2: Naixement de la Verge del retaule de Pau Costa.

figura 3: L'Assumpció segons un gravat de Carlo Marata. (publicat per Pons i Guri a V.P.)

- figura 4: Imatge de l'Assumpció al retaule de Pau Costa.

- figura 1: El portal barroc de Fortià Anglada.

2.3.- L'Església fins a la seva primera ampliació.

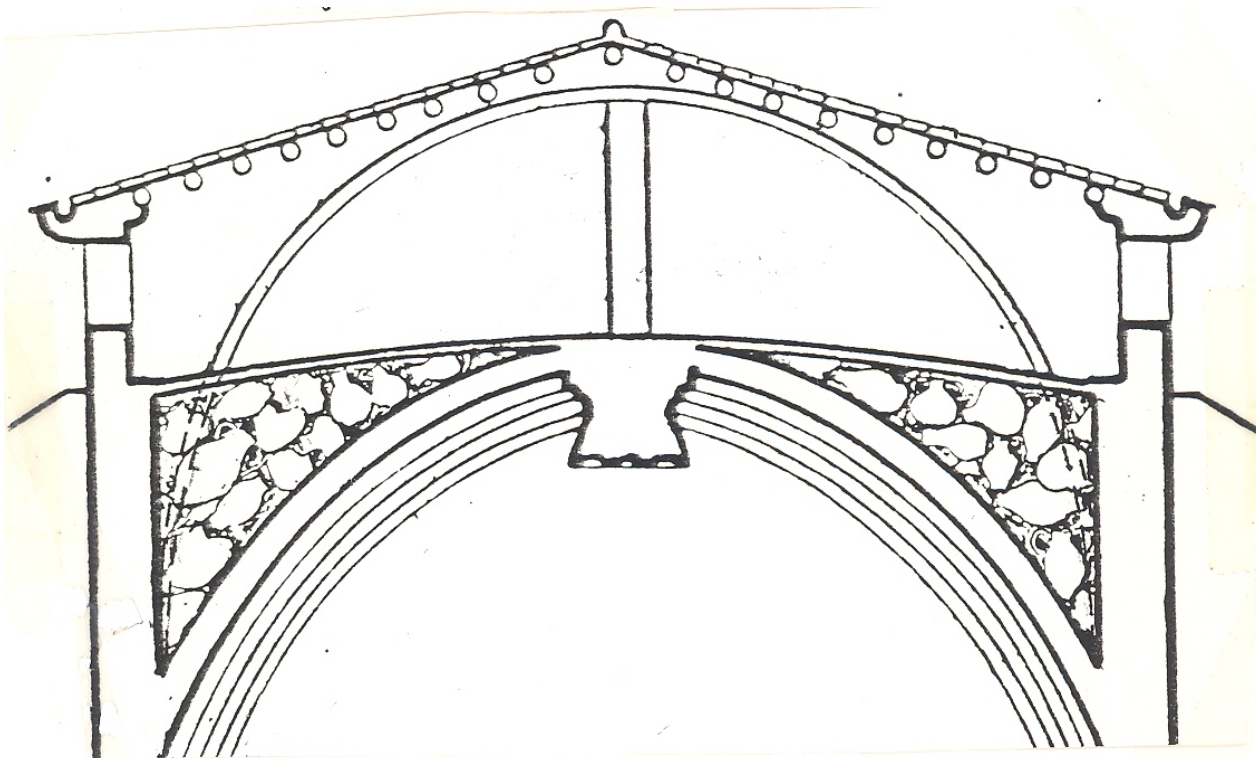
D'entre les obres fetes a l'església durant el segle XVIII no podem deixar d'esmentar les de les tombes datades en aquest segle, les làpides de les quals - malgrat el seu desgast- encara romanen en el paviment de la nau, encarades a les capelles laterals. Pel testimoni d'alguna gent que va viure l'espoliació del 36 i que vagament en recorda algunes d'obertes, creiem que constitueixen petites criptes en forma de galeria. Corresponen a nobles famílies vilatanes com els Baralt, els Milans o els Llobet de la Torre.(38)

La primera actuació important d'aquest segle, a l'església d'Arenys de Mar, és per la seva ampliació per la façana, motivada per la fortíssima expansió demogràfica que tingué la vila en aquesta poca.(39) Les obres, realitzades entre 1755 i 1760, consisteixen en un nou tram de nau, i a enderrocar la primitiva façana - en estat ruïnós, segons notícies de l'època - (40) i bastir-ne l'actual amb l'excel·lent portal barroc, obra del vigatà Fortià Anglada.(41) Les voltes que cobreixen el nou tram, són també de creueria com les dels trams originals i el cor alt es desplaça i es refà, en aquest nou tram d'entrada, amb una rebaixada volta de can amb llunetes. El marc de la rosassa sembla que és el mateix de la primera façana, traslladat. També es traslladà la balustrada del cor, obra d'Antoni Joan Riera.(42)

A l'espai d'entre els contraforts - corresponent a les capelles laterals del nou tram - és hi ubicà: l'escala del nou cor, al de l'esquerra de l'entrada i la capella de l'actual Baptisteri - coberta no ja amb voltes nervades sinó d'aresta -, al de la dreta. Les dues cambres d'accés al nou cor - sobre l'actual Baptisteri una, i del final de l'escala l'altra- tenien sengles balconades a la nova façana principal, avui tapiades.

Sembla evident que, en bastir-se aquesta nova façana, la teulada ja era al seu nivell actual, per - com ja hem esmentat abans- una certa anàlisi dels elements constructius de les actuals golfes ens fa pensar que aquesta teulada no existia a la primera poca de l'església nova. Efectivament, les golfes estan formades per uns arcs de diafragma - estintolats per un pilar que carrega sobre el punt mitjà de l'arc doblor de les voltes- els quals suporten les bigues de la teulada. L'únic paviment que restava a les golfes era l'enrajolat que romania a les voltes de l'absis, que són les úniques de les quals no arrenca cap arc de diafragma de la teulada. Això feia pensar que l'església havia d'haver estat primitivament coberta en forma de terrassa, farcint les voltes amb materials lleugers tal com és'havia fet a tantes esglésies de l'època, com a la sala capitular del monestir de Pedralbes o a l'església del convent dels Àngels de Barcelona, per esmentar exemples contemporanis prou coneguts.

Efectivament, les excavacions fetes a aquestes voltes el 1985 posaren al descobert la terrissa del seu farciment alleugerat. Les restants voltes deurien, doncs, ser buidades en realitzar-se els arcs de diafragma de l'actual teulada. Aquesta substitució del terrat per la teulada estaria justificada per les repetides reparacions en les cobertes dels quals tenim notícia des del 1650.(43)

- figura 2: Gràfic del farciment.

- figura 3: Ceràmiques extretes de les voltes.

2.4.- La segona ampliació.

Amb el creixement demogràfic sense precedents que durant el segle XVIII va tenir tot Catalunya, però molt especialment les poblacions de la Costa de Llevant, es varen produir moltes substitucions d'esglésies bastides a l'època anterior – encara gotitzant - per altres de noves més grans de tipus classicista. Com hem vist, a Arenys de Mar - malgrat ser una de les poblacions costaneres més pròsperes i amb més creixement demogràfic en aquest segle XVIII - l'església no és enderrocada i substituïda sinó ampliada.

Així com la primera ampliació es féu simplement allargant l'església en un tram, per a la segona - que es farà eixamplant - és encarregada prèviament un projecte a l'arquitecte barceloní Joan Mas, al qualensem que correspon el avui valuós plànol que es conserva a l'Arxiu Parroquial. Es gràcies a aquest document que coneixem amb precisió la primitiva planta de les parts de l'església que és anaven a reformar. (44)

El projecte proposa la construcció d'un creuer amb una amplada de dos dels trams preexistents de la nau, tot enderrocant les corresponents capelles laterals, i substituint les pilastres-contraforts que les separen per sengles arcs que, junt amb els altres dos arcs més, que de nou es farien a la nau, formarien el quadrat de suport d'una cúpula central de mitja taronja. No està clar si aquesta cúpula es planteja enderrocant les voltes de coberta d'aquests dos trams i sobrelevant-la amb un tambor amb finestrals - per tal d'il·luminar la fosca església -, tal com és feta la cúpula de la capella dels Dolors, o bé, si es plantejava com una falsa cúpula decorativa feta sota les voltes existents. Aquesta última idea no ens ha d'estranyar, ja que cal recordar que ens trobem ja en l'època academicista, totalment adversa a tot allò que fos gotitzant, però - almenys a Catalunya - amb una total acceptació de la falsedat de materials per tal d'obtenir l'ambient decorativista clàssic desitjat.

Però aquest creuer projectat no reeixí i és optà per construir les dues naus laterals actuals, que conduïrien a sengles capelles fondes de les quals l'actual dels Dolors ja estava projectada en el plànol abans esmentat. La solució de les naus laterals era la menys traumàtica per a eixamplar l'església, ja que, a més que no calia tocar res de la nau central, permetia el simple trasllat de les capelles laterals cap a les noves naus. Els trams d'aquestes noves naus laterals es cobreixen amb volta "vaida" sobre els quatre arcs de mig punt que conformen els dits trams. Cada cúpula conté, una llanterna a la manera de moltes esglésies barroques - com la jesuítica església de Betlem de Barcelona -. Els arcs i les pilastres trampegen - quan cal - la seva geometria, per tal de lliurar-se harmoniosament amb elements arquitectònics i constructius preexistents.

La vella sagristia del costat de l'epístola es reconvertí en un tram més de la nau lateral dreta que donava accés a la capella de la Minerva, que aleshores es destinà a la reserva del Santíssim, i que avui fa funcions d'atri de la nova entrada del carrer de l'Església. Aquesta capella és octogonal i coberta amb una cúpula arestada, sobre un tambor - també octogonal, amb finestrals que la il·luminen.

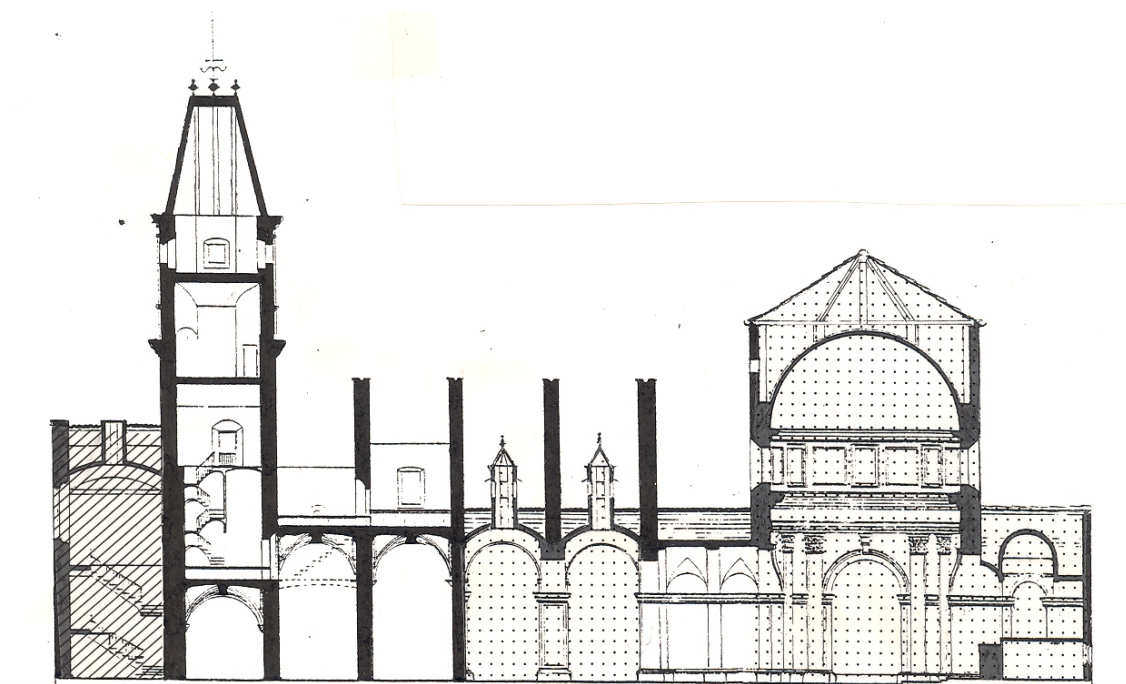
Així com la nau lateral de la dreta es completà, tot anant de la seva capella fonda fins al mur del peu de la torre del campanar, la nau lateral de l'esquerra - amb els mateixos elements arquitectònics que la de la dreta - només compregué les dues capelles - la de Sant Joan i de Sant Antoni - que haurien desaparegut amb el creuer inicialment projectat. El perquè del fet que aquesta nau no continués fins al basament de la torre del comunidor, pot ser simplement una reminiscència del primitiu projecte del creuer, però també podria ser el no voler mudar les dependències de la Comunitat de Preveres situades sobre les capelles que venien a continuació, és a dir, la del Roser i la del Carme - o Sant Sepulcre? - amb la tribuna o sobrecapella del seu damunt.

La capella fonda de la nau lateral esquerra, sí que procedeix d'aquell projecte - suposadament de Joan Mas - el creuer del qual no reeixí. Ja en el mateix projecte, es proposà la transformació de la sagristia del costat de l'evangeli, en els dos falsos trams d'entrada a la gran capella, tot cobrint-los amb la volta de canó amb llunetes i arcs faixons, pròpia dels estils clàssics. A diferència de la resta de les naus laterals, aquest tram sí que es realitzà de forma molt semblant a la acadèmicament projectada, de tal forma que allí, amb l'excel·lent reixa de ferro forjat - amb relleus de símbols de la Passió - es dóna entrada al conjunt - estilísticament diferenciat - ocupat, des del principi, per la Congregació de Nostra Senyora dels Dolors.

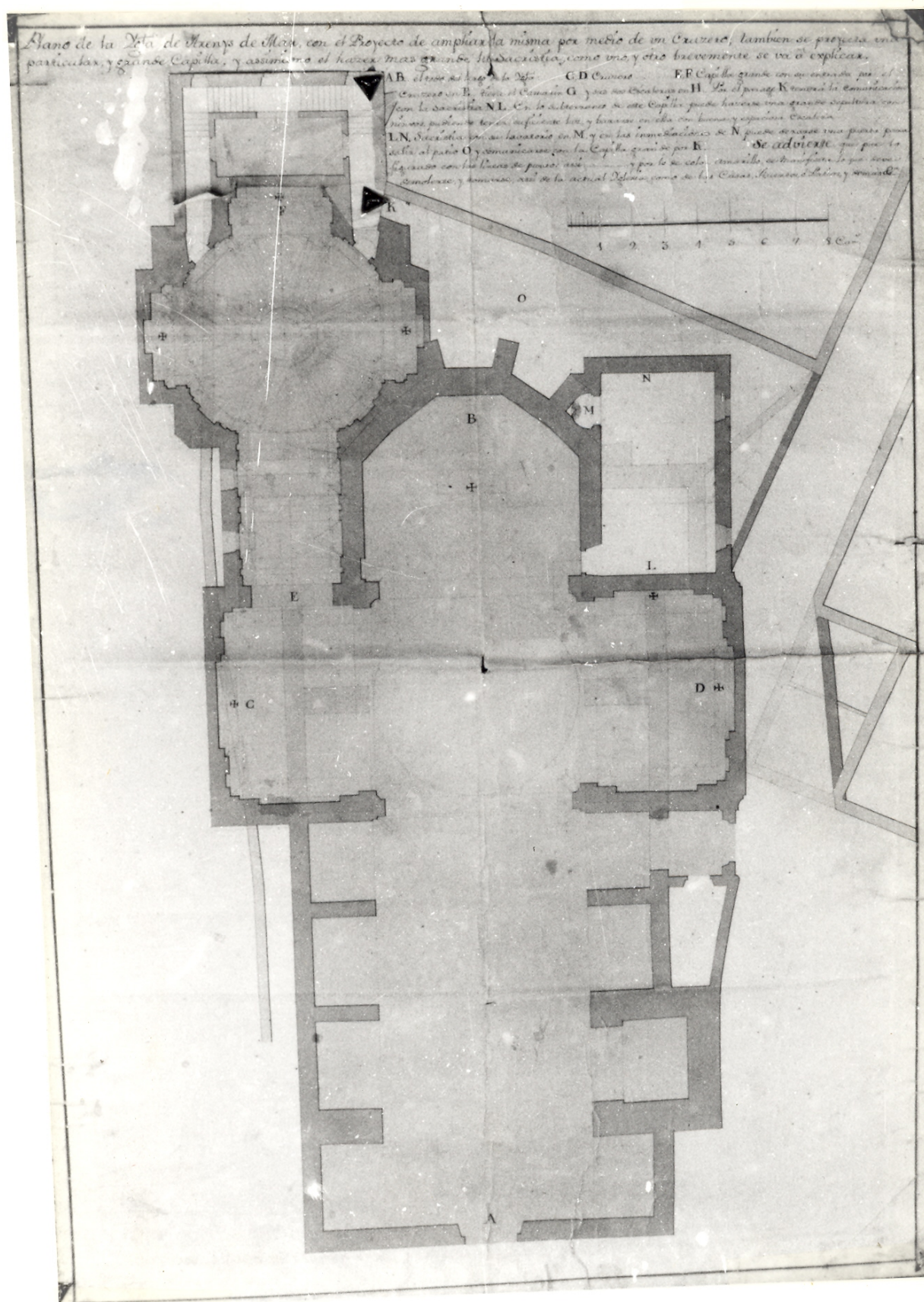
La capella dels Dolors es conforma per una gran cúpula de mitja taronja - en el projecte atribuït a Joan Mas era arestada i amb llanterna- sobre un tambor, interiorment cilíndric i amb quatre finestrals que, al segle passat, és'ampliaren a vuit en col·locar-hi uns exquisits vitralls, tres dels quals encara es conserven. Malgrat que l'estructura dels murs que sostenen l'encavallada de la teulada és exteriorment octogonal, la planta interior de la capella és circular. Quatre parells de pilastres defineixen les quatre obertures de l'entrada, l'altar amb el cambril i les dues capelles laterals. Els arcs de les quatre obertures, no defineixen una planta quadrada que hagi d'acordar-se amb el tambor amb petxines, sinó que són directament torçats, adaptant-se a la planta circular; aquesta és una altra de les diferències amb el projecte. Tot plegat fa que, malgrat el neoclassicisme de l'època, l'arquitectura d'aquest espai tingui un component dinàmic, continuador del barroc de l'època anterior.

Les dues portes del mig dels dos parells de pilastres de la capella major, donen accés a sengles escales que pugen a l'espaiós i també, cupulat cambril on hi havia un petit altar. Sota el cambril hi tenim la sagristia d'aquesta capella dels Dolors, independent de la sagristia de l'església.

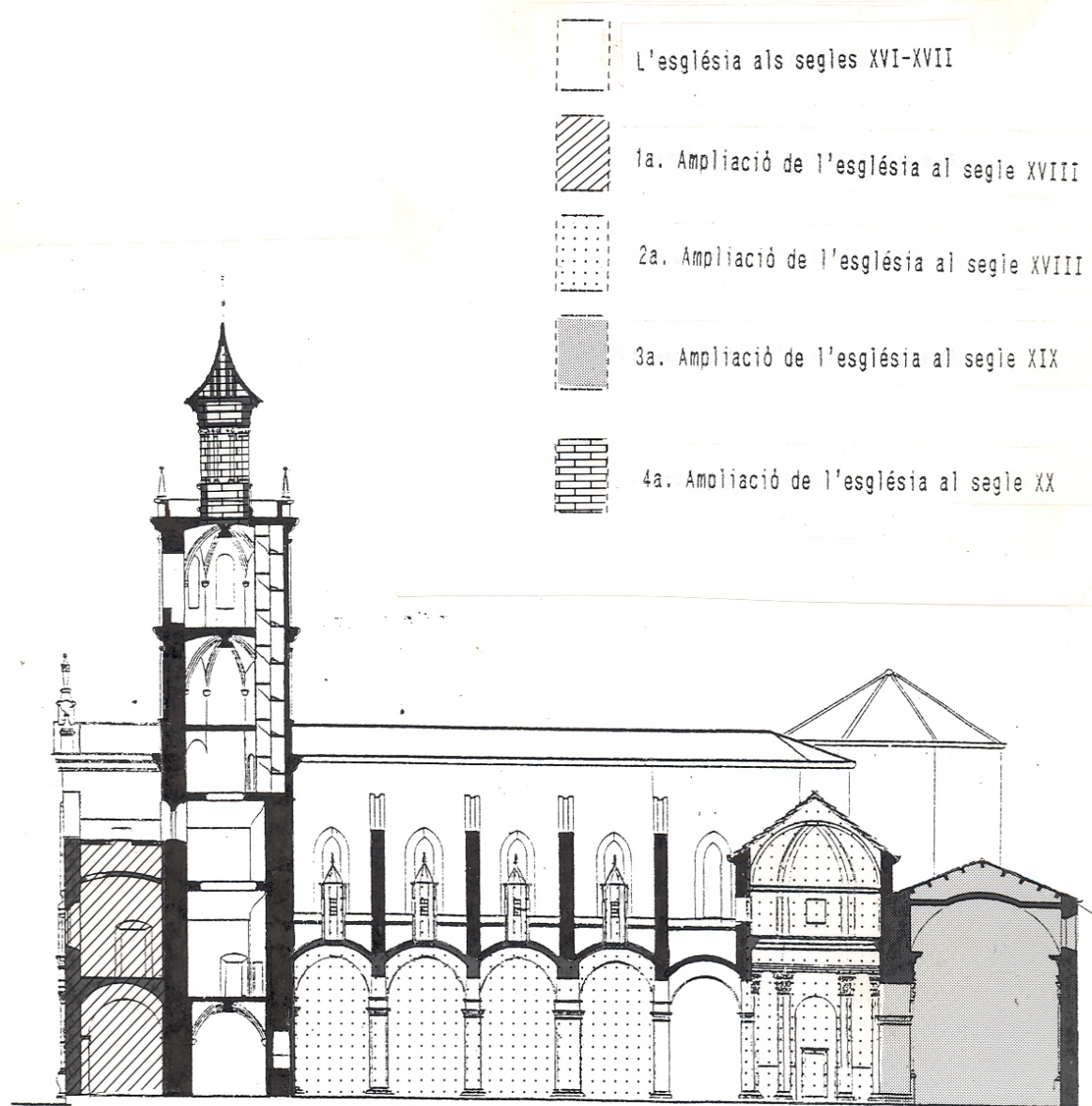
A l'espai del darrera l'absis de l'església, entre la capella dels Dolors i la de la Minerva, és'hi basteix, també, en aquesta època, la sagristia nova, que és encara l'actual. Es de planta quadrada i coberta amb una volta "vaida" amb llanterna, d'igual manera que els trams de les naus laterals.

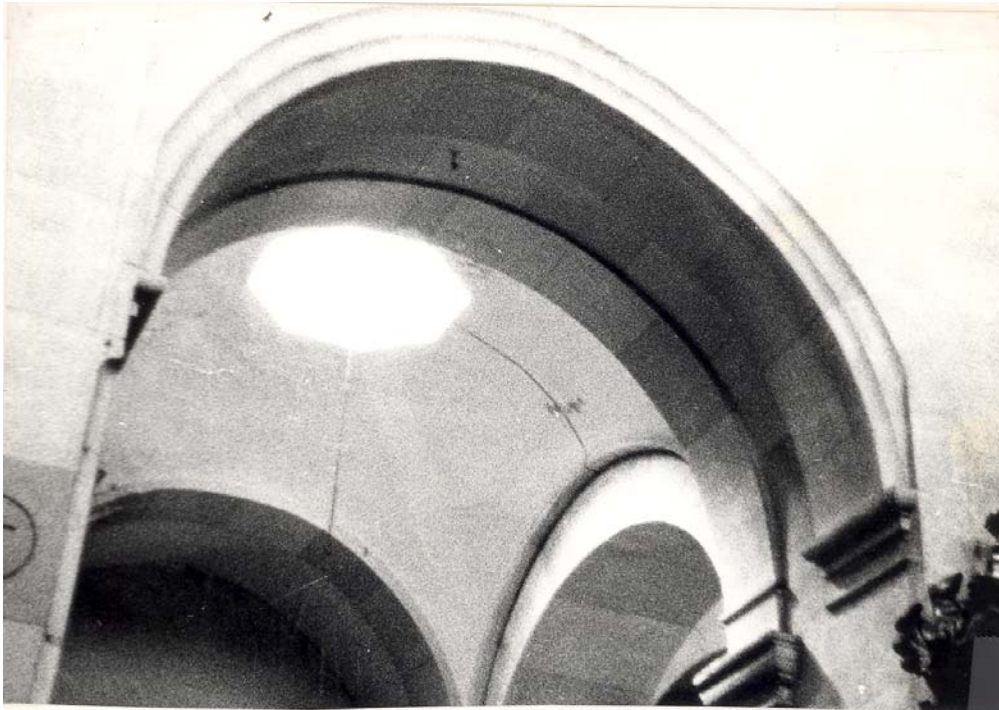
- figura 2: Secció pel comunidor, la nau lateral esquerra -o de l'evangeli- i la capella dels Dolors.

- figura 1: Plànol de finals del segle XVIII.

- figura 1: Secció pel campanar, la nau lateral dreta -o de l'epistola- i la capella de la Minerva.

- figura 1: Acord entre els arcs antics i els nous.

- figura 1: Exterior de la cúpula de Minerva i llanternons de les naus laterals.

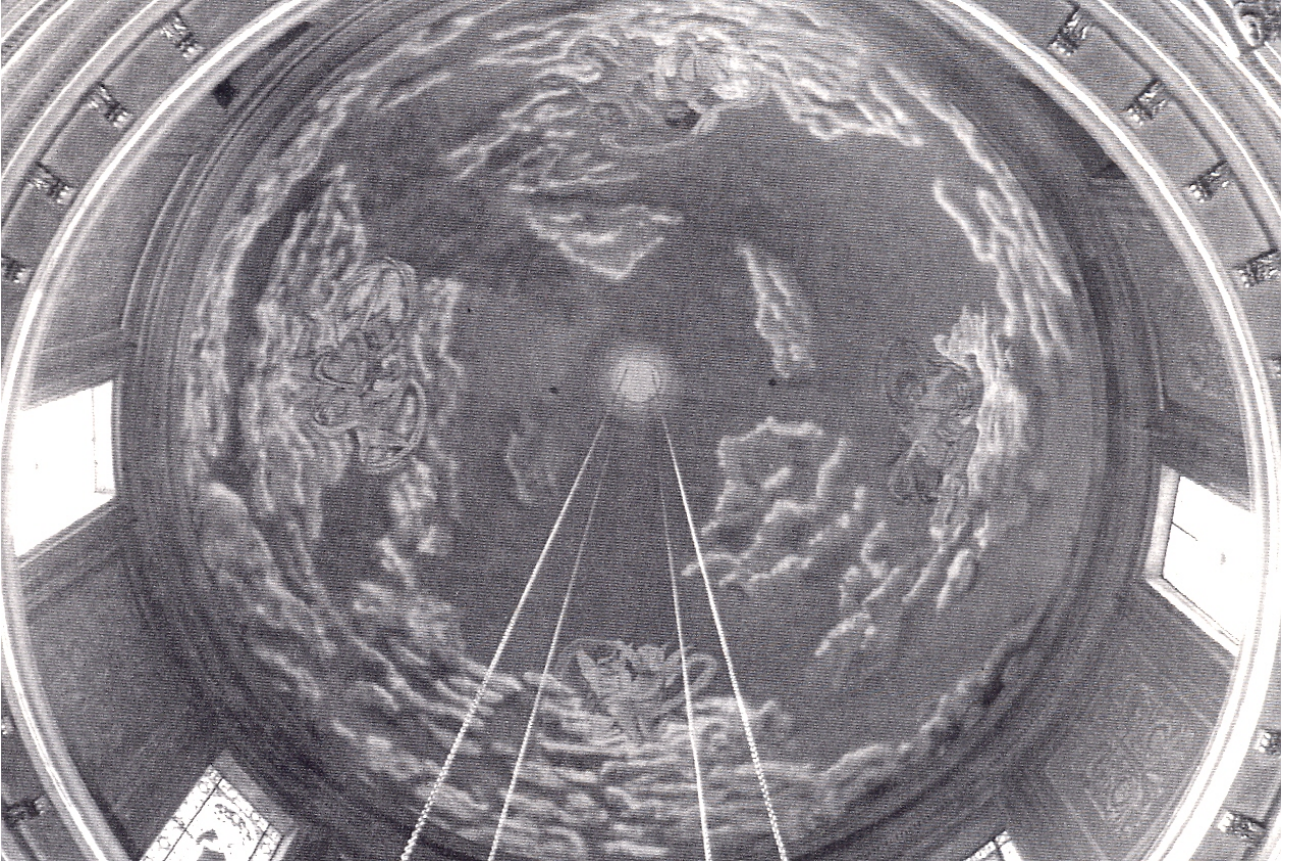
- figura 2: Primitiu "Portal Xic" traslladat.

- figura 3: Nau lateral del costat de l'epístola.

- figura 2: Cúpula de la capella de Minerva.

Arcs alabejats i nilactas

- figura 3: Altar del cambril amb el telò abaixat
(fins abans de 1936).

- figura 3: Reixa de la capella.

2.5.- L'última ampliació: La Capella del Santíssim.

Malgrat que Arenys de Mar no té, al segle XIX, cap creixement demogràfic rellevant, al 1844 és emprèn la construcció de l'actual capella del Santíssim - amb la compra de les dues cases del costat, pel carrer de l'Església - que es pogué, acabar de cobrir, el 1849, essent rector de la Parròquia Mn. Paladí Rodà gràcies a la prosperitat econòmica de la nova burgesia industrial arenyenca d'ultramar.(45)

La capella és d'una nau, amb absis el·líptic, amb pilastres adossades tot formant quatre trams, i coberta amb la volta de canó amb llunetes que arrenca d'un entaulament amb cornisa correguda.

L'arquitectura era, doncs, encara neoclàssica, però la Decoració de 1882 - amb els domassos i les sanefes neomedievalistes - li donà l'aire romàntic amb que arribà al 36 i que és'ha volgut recuperar en l'actual Restauració. Pons i Guri ens parla del conjunt de pintures i imatges que hi havia, com la porta del manifestador de Lorenzale o els àngels de Josep Santigosa, de les quals només queda la pintura de l'absis de Bartomeu Ribó, ja que la resta és'ha perdut definitivament, pels fets del 36. (46)

- figura 1: Decoració del sostre.

- figura 2: La capella abans de 1936.

2.6.- El conjunt fins a la desfeta del 36.

Després de la construcció de la capella del Santíssim, no hi ha més ampliacions del conjunt arquitectònic de l'església d'Arenys de Mar, però sí que continua havent-hi actuacions que transformen aspectes importants de la seva imatge. Així, a l'interior de la nau, hi trobem un cert farciment d'elements retaulístics, com és el cas dels petits altars de les pilastres-contraforts dels costats de la capella major, que no sabríem datar. També, el 9 de juliol de 1931, és'estrenen unes noves trones (47) - construïdes als tallers Minaret de Barcelona - d'estil molt semblant a les actuals de Cèsar Martinell, i que substituïren les del segle XVII.

Hi ha dues actuacions arquitectòniques que modifiquen notablement l'aspecte de la nau. La primera - la data de la qual desconeixem, ara per ara - és la demolició de la tribuna o sobrecapella de les dependències de la Comunitat de Preveres i la reconstrucció de l'arc i les voltes de creueria de la corresponent capella lateral - aleshores del Carme- per anivellar-la amb les altres.

Efectivament, durant la darrera Restauració, en netejar la pedra de l'arc reïngat de la capella, hem pogut veure, en una de les seves dovelles, fragments - fora del seu lloc - del signe de la consagració de l'església refós a la pedra - un cercle amb una creu llatina dins - amb què es marcaven els trams de la nau. Tots els restants símbols de la consagració encara romanen en les pilastres de la nau. (48)

L'altra l'actuació arquitectònica d'aquesta època - potser la més rellevant- és l'obertura dels actuals finestrals neogòtics, obra que coincideix amb la primera Restauració del retaule major de Pau Costa, dirigida per l'arquitecte Bernardí Martorell (49), iniciada el 1921, essent rector de la Parròquia el Dr. Rigau (50). Els primers finestrals que és'obrien, foren els dos del presbiteri - per donar llum natural al redescobert i restaurat retaule de Pau Costa- els quals són lleugerament més estrets que els altres, oberts posteriorment. Es en aquesta intervenció quan es pintà totes les parets i l'absis de la capella major (51) – amb els temes geomètrics romboïdals i amb les sanefes de volutes en els finestrals i les pilastres - que ens va arribar fins a la fi dels anys 70, quan, amb les Restauracions del retaule fetes aleshores, la capella major va ser emblanquinada.

L'eficàcia dels finestrals oberts a la capella major del presbiteri - la Restauració de la qual és'inaugurà solemnement el 10 de desembre de 1922 - (52) féu que durant la dècada següent és'obriessin els dels restants trams de la nau. Aquests finestrals neogòtics, de Martorell, malgrat no tenir res a veure amb el gòtic tardà del traçat de l'església, podem dir que des d'un punt de vista eclèctico-historicista, hi encaixen perfectament.

El gener i el febrer de 1932, ja acabada l'obertura dels finestrals, es procedeix a pintar - o repintar - la nau amb el fals carreuat, de diferents colors, que ens ha arribat fins a l'actual Restauració. (53)

L'ambient que els vitralls donen a l'espai de la nau, és potser la millor aportació decimonònica - els vitralls de la rosassa són del 1883 - i del primer terç del segle XX quan a l'església d'Arenys de Mar encara no han entrat els aires modernistes ni noucentistes. Sí que, en canvi, entren amb aquests vitralls aires de Renaixença, perquè podem trobar - en la seva iconografia- per primera vegada en aquesta església, Sant Jordi i la Mare de Déu de Montserrat en sengles vitralls del tram de la nau del costat de les torres. La iconografia dels vitralls del presbiteri - els primers - correspon a Sant Josep i Sant Francesc de Paula, en correspondència a les figures del retaule de Pau Costa, que aleshores és'estava restaurant. Els restants vitralls corresponen iconogràficament a Sant Joaquim, Sant Antoni de Pàdua i Sant Domènec, al costat de l'evangeli, i Sant Fidel(?), Sant Nicolau i Sant Agustí, al costat dret o de l'epístola.

Pel que fa a l'exterior del conjunt arquitectònic de l'església, tenim en primer lloc, les diferents actuacions que, des del segle passat, es feren en la façana principal, en la primera de les quals es tapiaren els dos finestrals de les cambres laterals del costat del cor alt nou, alhora que es grafiava amb temes geomètrics tot el pany de façana.(54) A principis d'aquest segle, però, la façana es repinta llisa, tal com va arribar als nostres dies.

L'única actuació arquitectònica exterior important – i emblemàtica malgrat el seu dubtós gust - és però, el bastiment del templet de la campana major amb els pinacles del terradet del campanar.

Es tracta d'una actuació de 1911 - patrocinada pel vilatà Bisbe Pol- (55) consistent en la formació d'un templet mitjançant un cercle d'esveltes pilastres que sostenen una exòtica cúpula acampanada sobre un entaulament classicista. Completant l'actuació el cercle de pinacles modernista-gotizants que coronen la barana del terradet, segons sembla, amb una clara intenció de donar al cim del campanar una verticalitat ascendent que de fet resulta antagònica amb l'horitzontalitat d'aquests campanars hereus del gòtic català, tan emfasitzada per les motllures renaixentistes, en el cas del d'Arenys de Mar.(56)

Es, però, interessant remarcar com, a causa de la uniformitat estilística dels campanars de les velles esglésies parroquials dels nostres pobles, són precisament aquests elements estilísticament inclassificables - quan no discordants- els que donen identitat a cada una d'aquestes poblacions respecte de les altres. Així veiem com, si algun element arquitectònic simbolitza popularment la vila d'Arenys de Mar, és precisament aquest pintoresc templet.

El juliol de 1936, la contrapartida de l'èxit de les Milícies Populares, en ser continguda la insurrecció militar contra la Segona República, fou a Catalunya el total descontrol d'aquestes per part del govern de la Generalitat, tot degenerant en un seguit d'assassinats indiscriminats de clergues, saquejos i incendis d'esglésies dels quals Arenys de Mar també, en va ser víctima, sobretot en l'aspecte humà, amb el martiri i la mort del rector, altres clergues i gent que senzillament - segons el Comitè- "ho semblava".(57)

La intervenció a temps dels residuals poders públics i de vilatans amb capacitat d'influència en aquells anàrquics moments, va impedir la destrucció del conjunt arquitectònic i de la major part del retaule de Pau Costa. La resta - tots els retaules renaixentistes, imatges, altars, trones, pintures, etc.- va ser saquejada i cremada i el conjunt va romandre com a garatge i magatzem fins a la fi de la guerra civil, el 1939. (58)

- figura 1: Pintures de la volta radial de l'absis.

gura 2: Pintures als laterals. Finestrals i falses pilastres.

- figura 1: El lateral del presbiteri fins abans del 1936

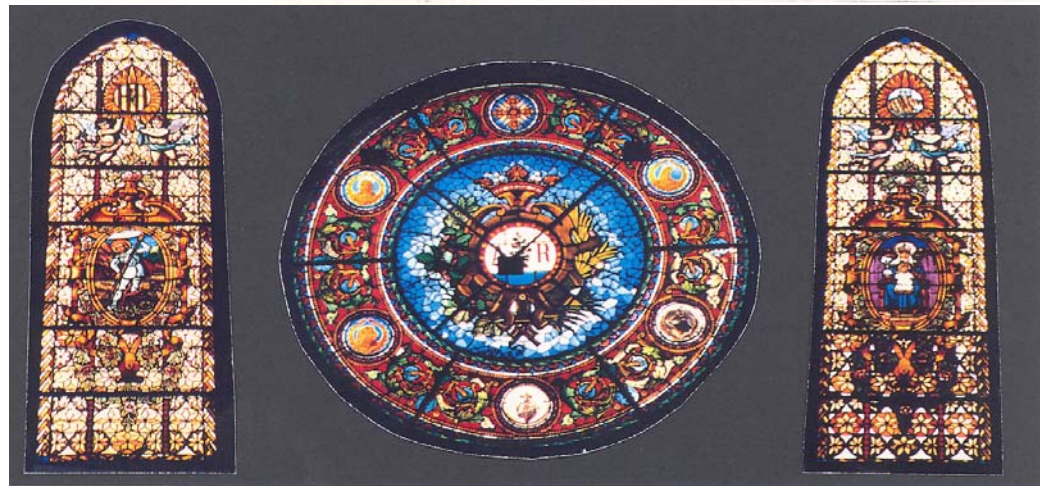

-figura 3: Sant Domènec

-figura 4: Sant Antoni

-figura 5: Sant Joaquim

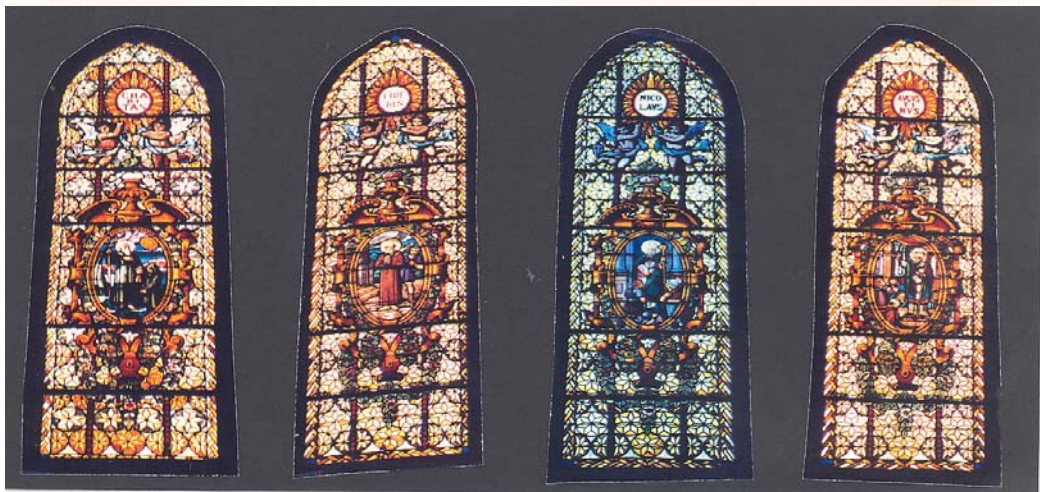
-figura 6: Sant Josep

-figura 7: Sant Jordi

-figura 1: Rosassa

-figura 2: Mare de Déu de Montserrat

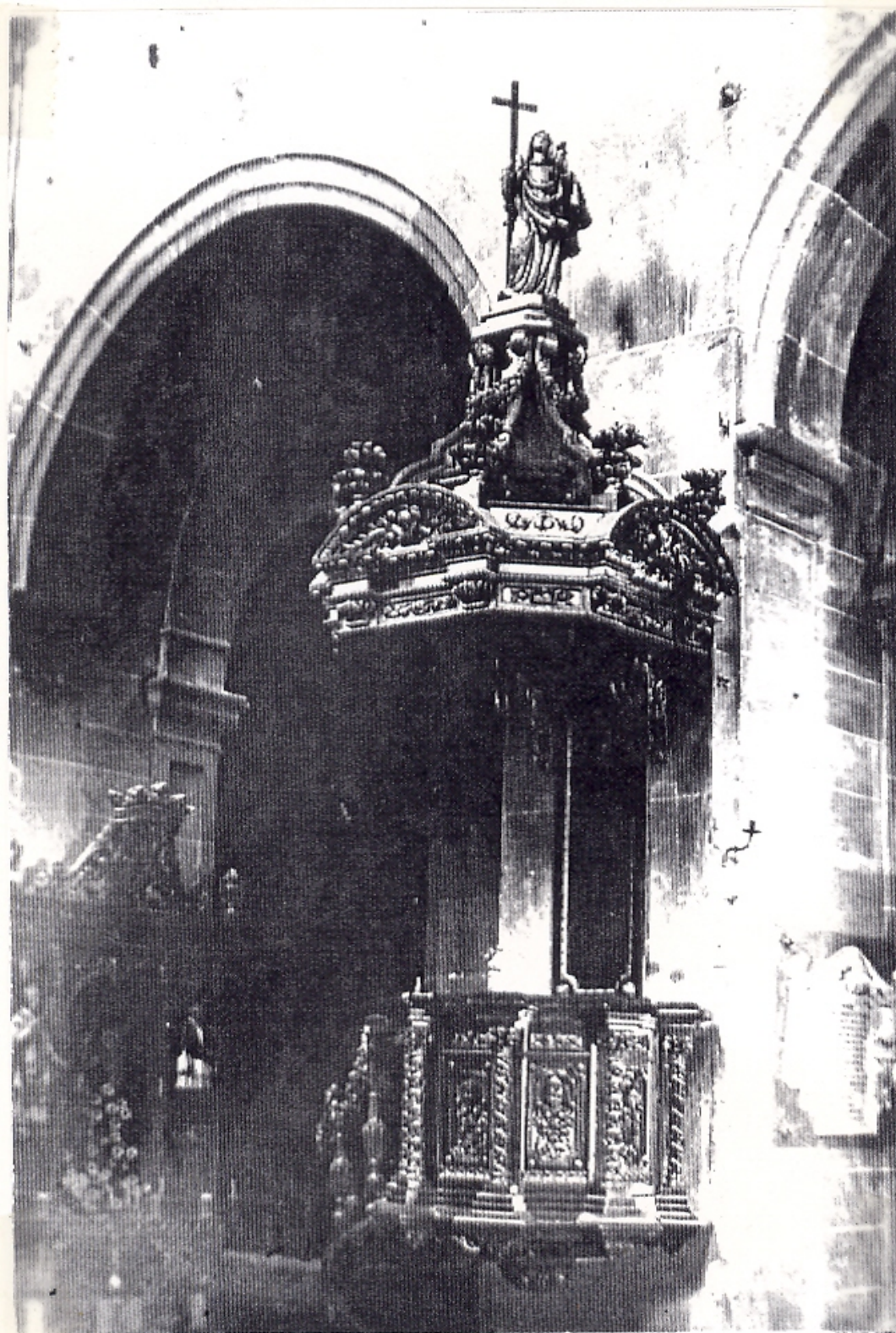

-figura 11: Sant Francesc

-figura 10: Sant Fidel

-figura 9: Sant Nicolau

-figura 8: Sant Agustí

- figura 1: Les trones d'abans de la guerra i l'altaret del costat del presbiteri.

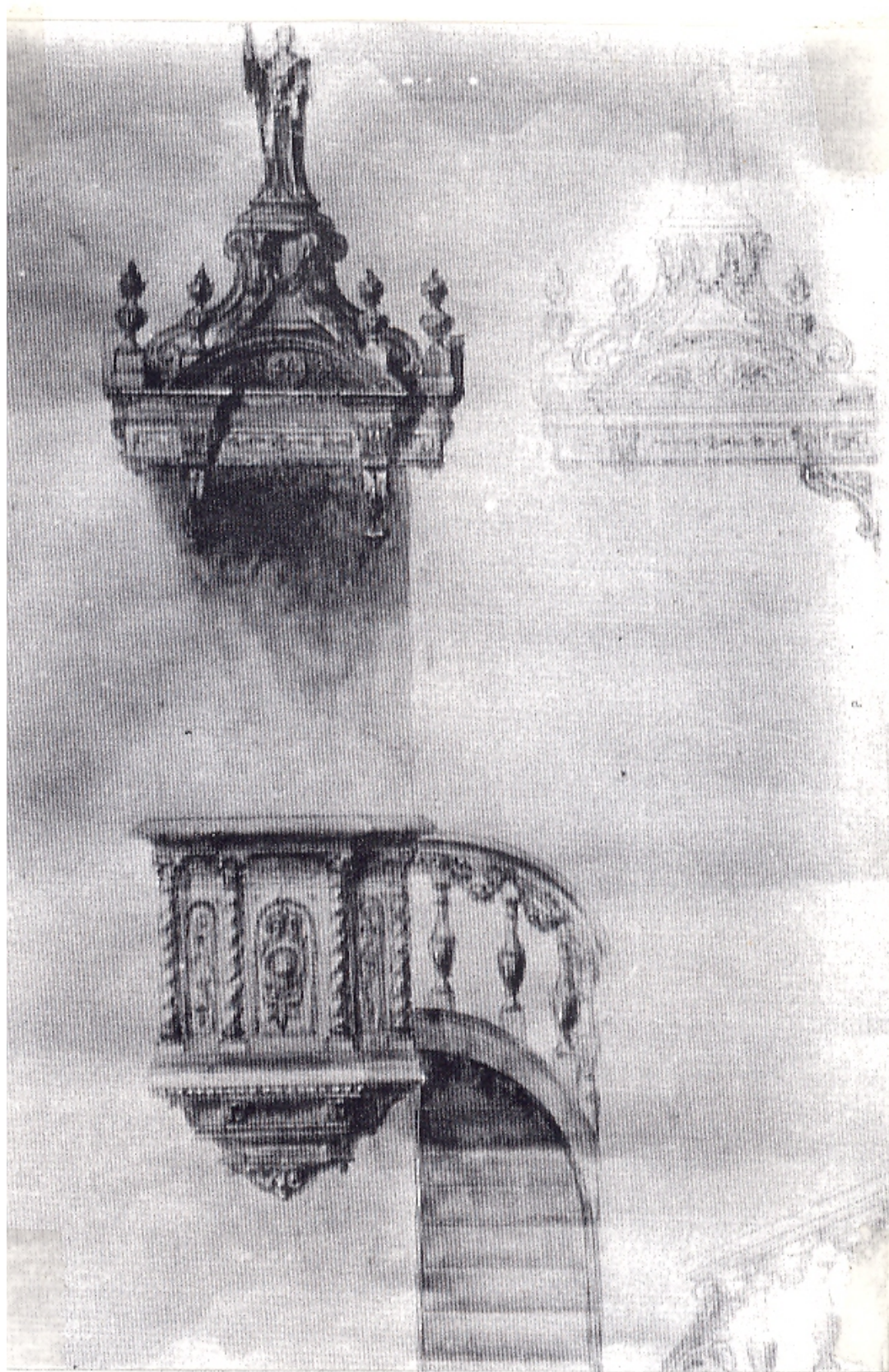
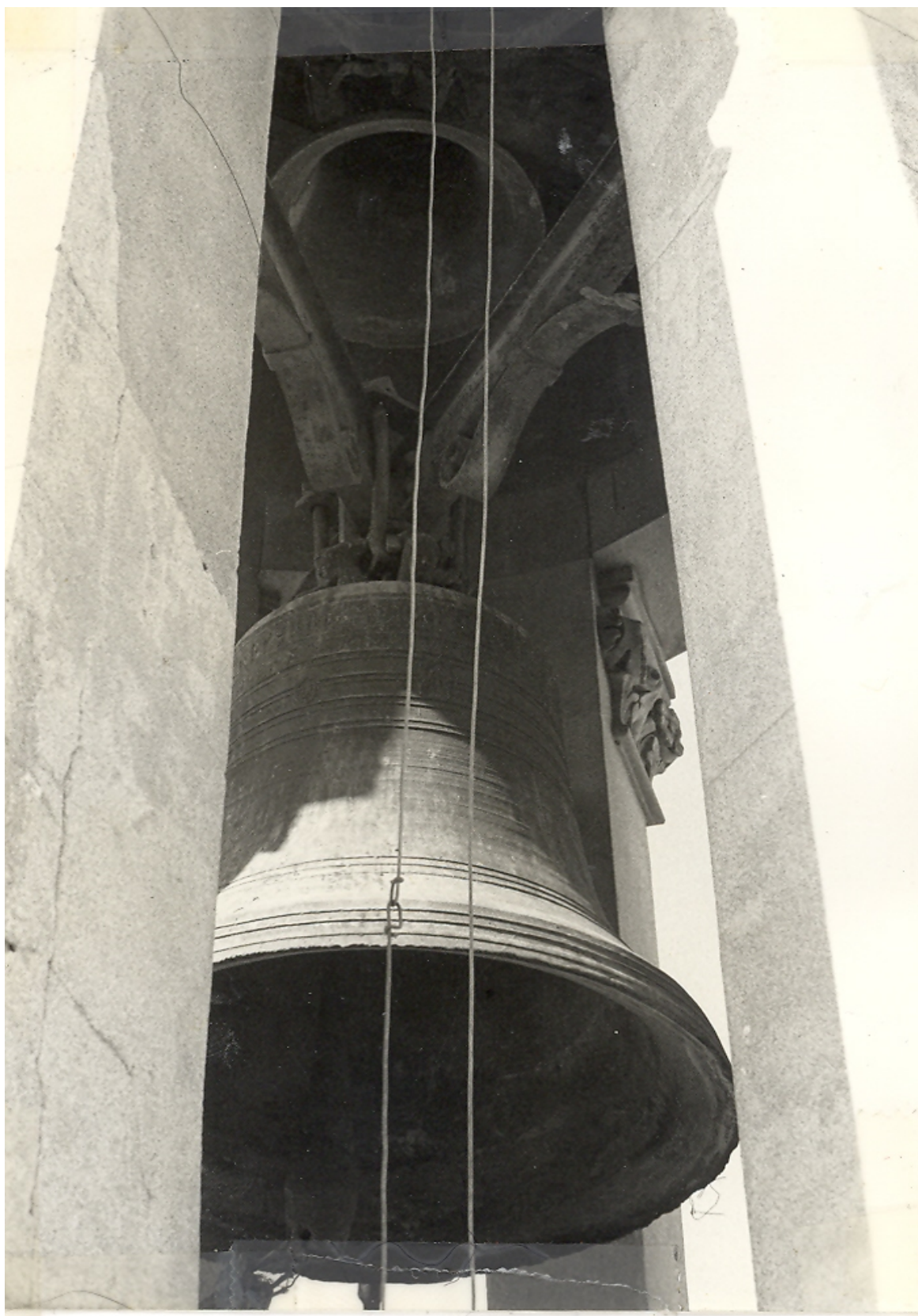

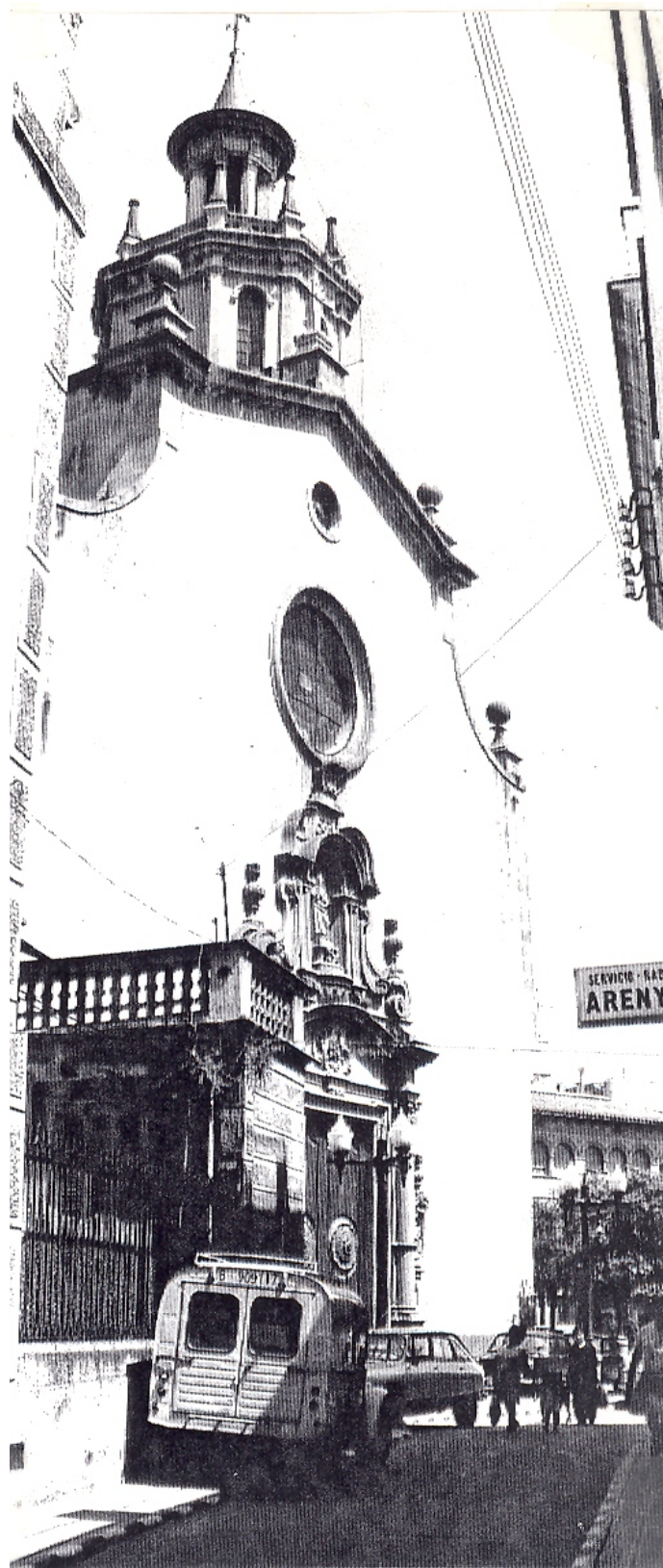
figura 2: Projecte per a les trones.

- figura 3: La campana major dins el Templet.

- figura 4: El Templet.

· figura 4: Enfilada de la façana des del Pas de Sota Estudi.

2.7.- La Plaça de l'Església.

La imatge urbana que rebem avui del conjunt de l'església d'Arenys de Mar és relativament moderna. Pensem que la Riera com a eix urbà no es consolida fins al segle XVIII, i que fins i tot aleshores, l'actual plaça de l'Església estava ocupada pel cementiri i la rectoria, la façana lateral de la qual configurava el "carreró" que enfilava el "portal xic" de l'església. El portal gran restava, doncs, encerclat pel cementiri i el front de cases del rial de Sa Clavella, el qual només es travessava per la volta del "pas sota Estudi"(59).

El primer - i més important - canvi de la relació del conjunt arquitectònic respecte de l'entorn urbà, es produeix al segle passat, amb el trasllat del cementiri al seu emplaçament actual del turó de la Pietat, i la conversió de l'espai que deixà lliure, en plaça oberta a la Riera. Com podem veure en els gravats i en fotografies contemporànies (60), l'antiga placeta de l'església emmarcava la façana principal d'aquesta, malgrat la seva esbiaixada.

Durant la guerra civil, és enderrocada la rectoria i realitzats - l'any 1938 - els primers projectes d'urbanització del nou gran espai obtingut (61). No és, però, fins al 1943, sota el règim polític vencedor de la guerra civil, que es realitza l'actual placeta - amb la forma que romangué, fins fa pocs anys - amb el "Monumento a los Caidos" al bell mig, segons projecte de l'arquitecte Cèsar Martinell.(62) Aquesta nova plaça i el seu monument no es relacionaven, en absolut, amb l'esbiaixat conjunt arquitectònic de l'església sinó simplement amb la Riera. Així veiem com el guany d'un gran i significatiu espai urbà significà la pèrdua de l'entorn d'uns espais urbans de petita escala – el carreró i les dues placetes - que donaven l'escala major al conjunt arquitectònic de l'església.

No obstant això, aquella desafortunada ordenació - en el sentit abans expressat- de la nova plaça de l'Església, va ser corregida en bona part, amb el recent trasllat del monument de la guerra civil al cementiri (63) i en donar continuïtat al paviment de la plaça fins al sòcol de l'església.

- figura 1: La plaça de l'església segons un gravat del 1858.

- figura 2: La plaça de l'església amb el "monumento a los caidos" de Cèsar Martinell.

- figura 2: Placeta de la rectoria (fins a la guerra).

- figura 1: El carreró (fins a la guerra).

- figura 3: Enfilada del campanar des del carrer de l'Església.

2.8.- La reconstrucció de la postguerra.

En acabar la guerra, el primer que és'emprengué, fou la ràpida recuperació dels diferents espais del conjunt arquitectònic - malmesos però dempeus - per a les mateixes funcions religioses que havien tingut abans de la desfeta. Certament, les pèrdues del patrimoni històric-artístic eren del tot irreparables - especialment pel que fa a la retaulística del segle XVII -, però poc a poc és'anaven omplint els buits deixats pel saqueig amb nous altars, retaules i pintures.

La postguerra és, doncs, una època de gran activitat constructiva a l'església, especialment per la substitució – forçosa - de la perduda retaulística històrica, per una altra d'historicista, com encara estilísticament era normal en aquells anys. Així, d'aquesta època tenim totes les intervencions de l'escultor Camps Arnau, dels tallers Salesians i de l'arquitecte Ros de Ramis, però, l'arquitecte director del gruix de la reconstrucció d'aquesta església fou César Martinell.

Així, Martinell, el 1940, projecta i dirigeix la Restauració de la capella del Santíssim, i restaura les pintures que havien restat a les parts altes - com el fresc de la semicúpula de l'absis - en fa unes de noves on hi havia hagut els domassos del presbiteri i hi instal·la l'actual imatge del Sagrat Cor – de Camps Arnau- i l'altar de fusta que encara hi roman. També, romanen d'aquesta època les lluminàries laterals de ferro forjat. (64)

A la capella de la Minerva - que aleshores feia d'avantsala de la del Santíssim - es basteixen els nous altars de Santa Tereseta i de la Immaculada - que més tard serien traslladats.

Als panys dels costats de la capella major, és'hi tornen a bastir els dos altarets amb retaule. El del pas de la Coronació d'Espines al costat de l'evangeli (65), obra dels Tallers Salesians, i el de la Mare de Déu del Sagrat Cor, obra de César Martinell, al costat de l'epístola (66).

On hi hagué, la capella de Santa Caterina - entre el portal xic i el campanar - el gremi del tèxtil arenyenc, patrocina l'actual capella de Santa Llúcia. Martinell en realitza el projecte l'agost del 1942 amb un clar gust modernista, que aleshores es tornava a valorar (67). Malgrat el seu arc parabòlic i el marbre nu de la imatge, aquest estil modernista del projecte, és'esvaeix molt en l'execució de la capella, segurament per no haver-se realitzat les impactants lluminàries projectades i pel diferent estil dels frescos realitzats, possiblement pintats per Marcel·lí Vila.

A la capella on hi hagué, el retaule del Roser d'Agustí Pujol - l'única que es manté, amb la seva arquitectura inalterada – la família Roca-Villardell (68) hi patrocina, el 1949, l'altar de la Mercè, executat als Tallers Salesians i atribuït a l'arquitecte Ros (69) malgrat que hi ha projectes de Martinell que el recorden molt. En qualsevol cas, aquest retaule neobarroc - d'excel·lent factura - sembla inspirat en l'autènticament barroc de la catedral de Barcelona.

En el mateix lloc on era -a la capella rebaixada de sota el comunidor - es basteix el nou altar de Sant Josep, de César Martinell, amb un retaule o entaulament de la imatge, també, petri - com en el de Santa Llúcia - però aquí, amb un cert aire noucentista o "art dec". (70)

A la capella de sota el campanar - la més gran de les laterals- es reinstaura el Sant Crist, amb la seva nova imatge gran processional, sota un dosser, en un ambient d'oratori de llum molt controlada, també, projectat per Martinell. (71)

La gran capella fonda cupulada dels Dolors, també, fou restaurada per assentar-hi la seva imatge actual, però és molt més tard - ja als anys 60 - quan és'instal·la l'altar i l'emmarcament del cambril, que - amb modificacions - encara hi roman.

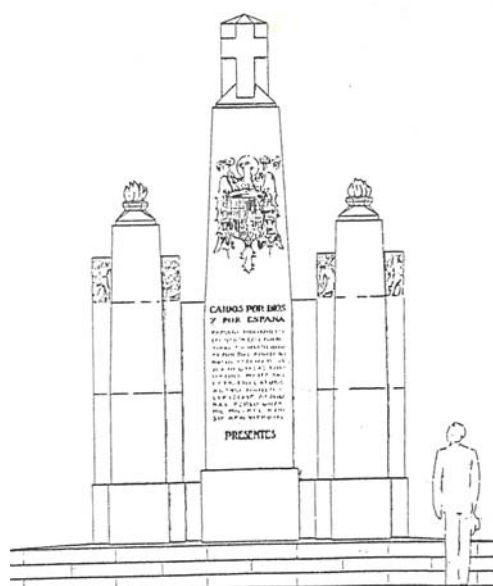
Al tram de la nau lateral del costat del presbiteri - que com hem vist, era on hi hagué, una de les primitives sagristies del segle XVII- és'hi bastí el nou altar del Carme que – després d'haver estat desmuntat molts anys- durant l'actual Restauració és'ha instal·lat en un altre lloc.

El nou altar de Sant Antoni, es instal·la al mateix lloc on sempre havia estat. No coincideix amb cap dels projectats per Martinell que hem trobat, i sembla inacabat. (72)

Però, ben segur que la intervenció més important projectada per Martinell, per a la recuperació de l'església d'Arenys de Mar com a tal, fou la del conjunt del presbiteri i del seu entorn. Tant el nou cadirat de fusta treballada, com l'altar amb el seu entaulament i sagrari, com el paviment i l'avui desapareguda barana - amb pilastres per al suport dels candelers, inspirades en les del basament del retaule -, constituïen un autèntic model d'integració en el conjunt de la capella major. El conjunt es completa l'any 48 amb la instal·lació - al seu mateix lloc- de les dues sumptuoses trones neobarroques actuals, d'estil semblant al de les desaparegudes el 36. (73)

Al retaule major de Pau Costa també, a poc a poc, és'hi anaren restituint les peces que hi mancaven, amb qualitats desiguals. Així, es referen el Manifestador - el 1952 - (74); el Sant Pau, els dossers, els àngels i els elements ornats del cos lateral dret; i les al·legories de la fe i l'esperança amb els àngels i els elements decoratius de l'última andana. No és, però, fins a dates ben recents que es completaren totes les peces, amb la col·locació dels evangelistes i els epistolaris de l'andana de sobre el basament.

Pel que fa als exteriors de l'església, durant els anys quaranta, es van instal·lar les campanes substituïdes de les estimbades i foses durant la guerra (75). De fet, només és'havia salvat la campana major - que està dins el temple – segurament perquè hauria calgut tornar a enderrocar les voltes del campanar per baixar-la i perquè era la de les hores. Al portal gran és'hi tornà a posar una nova imatge de la Mare de Déu a la fornícula buidada, així com la creu del cim de la façana. El portal xic, en canvi, es féu completament nou, d'acord amb el projecte de Martinell, de pedra granítica - com la del monument als caiguts de la nova placeta, també, d'ell - i amb un estil classicista propi d'aquell seu moment.(76) A la fornícula és'hi col·loca una nova imatge de Sant Elm i és'aprofitaren, del portal primitiu, només les portes de fusta.

projecte de Cèsar Martinell amb l'entornura definitiva. (Arxiv Històric: Feliu Feliu)

- figura 4: Projecte definitiu del "monumento a los caídos" de Cèsar Martinell.

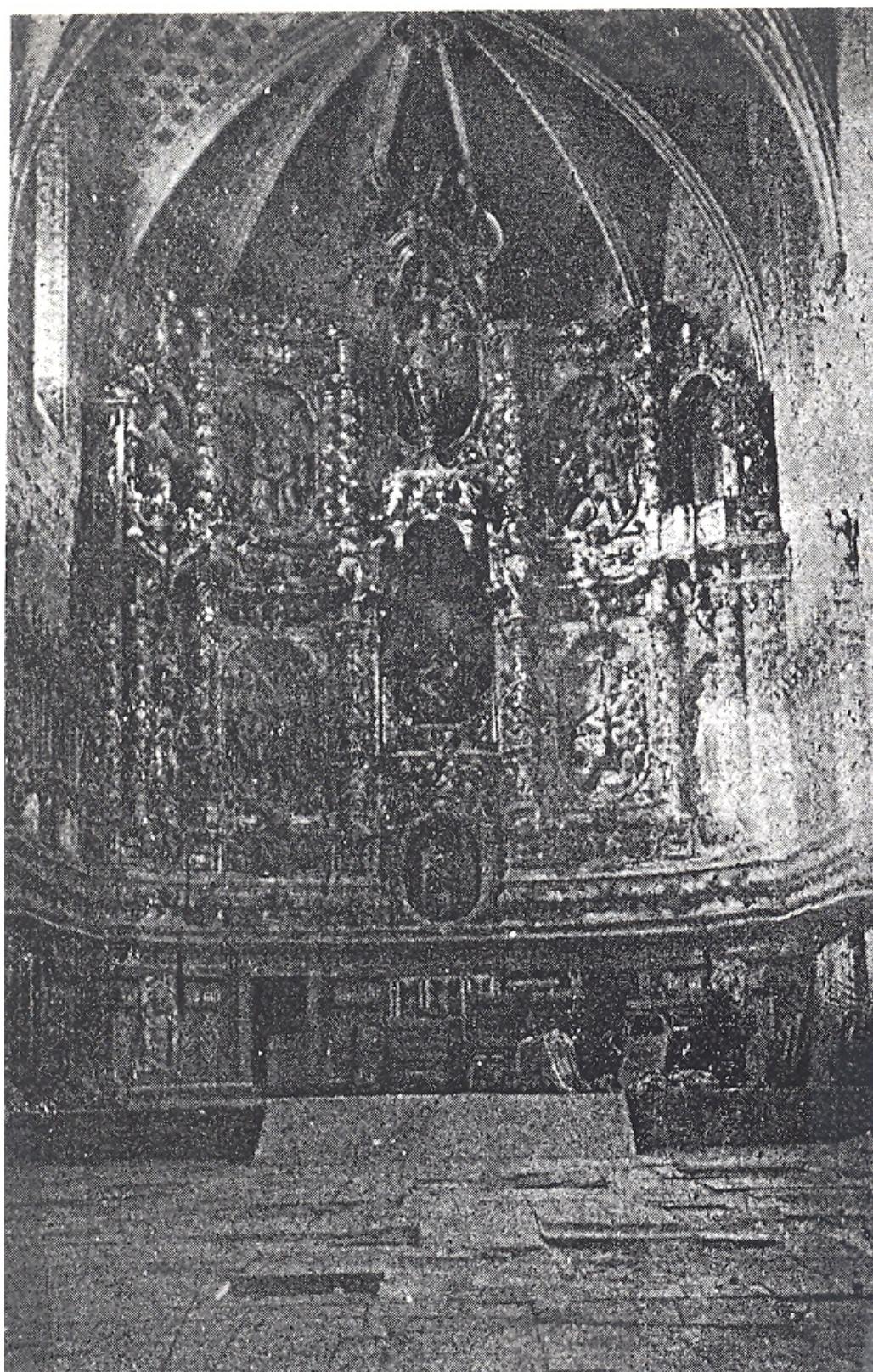
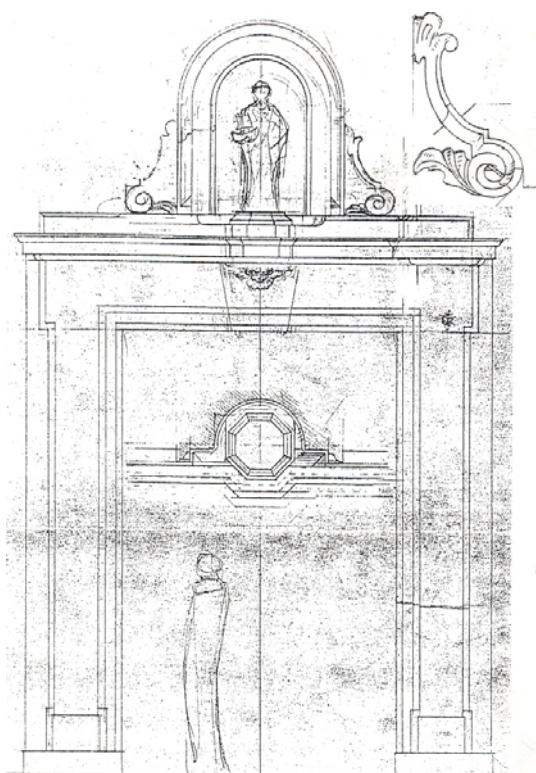

figura 1: L'església convertida en garatge i magatzem durant la guerra.

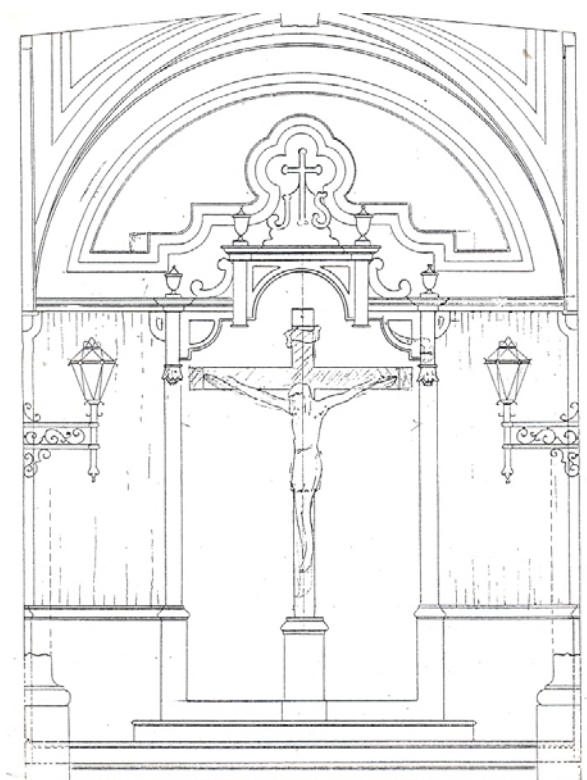
- figura 3: Nova creu de la façana principal.

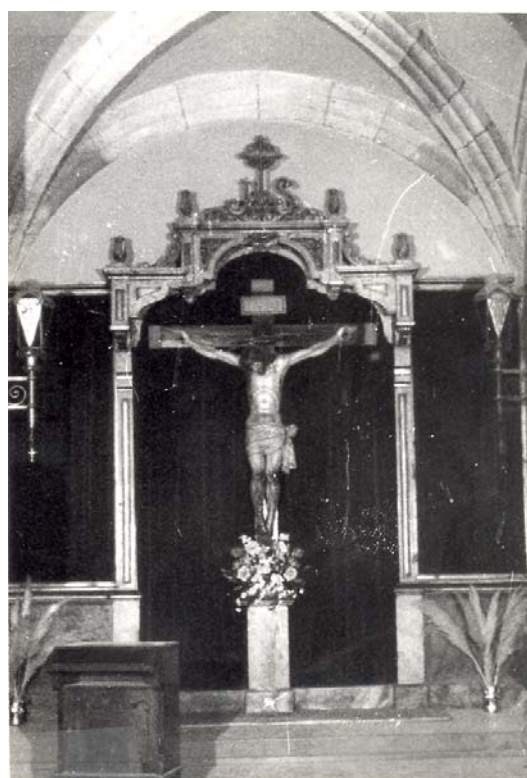
- figura 1: Projecte del nou portal de Sant Elm de Cèsar Martinell.

- figura 2: Nou portal de Sant Elm -Portal Xic-.

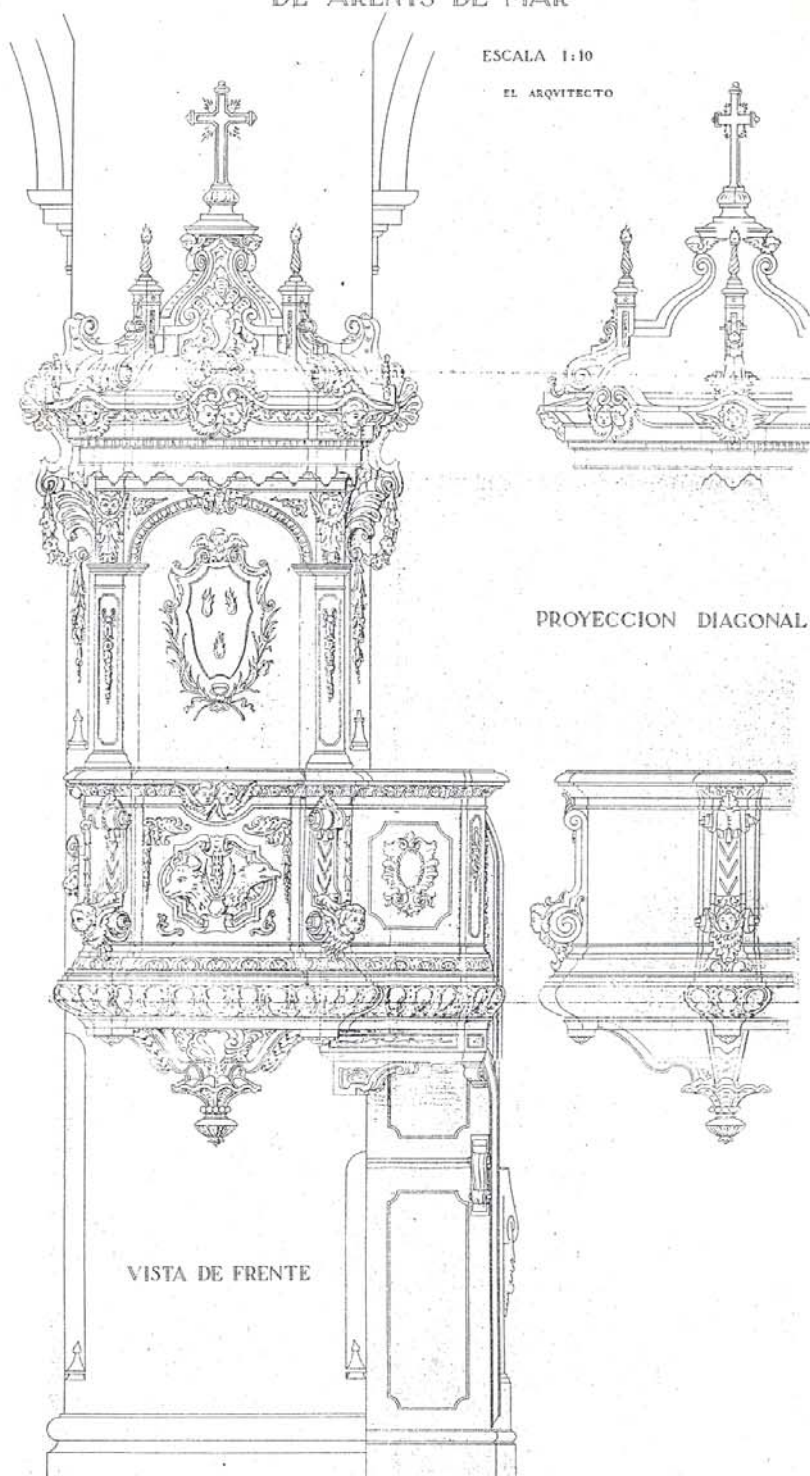

- figura 3: Projecte de Martinell per a la capella del Sant Crist.

- figura 4: Capella del Sant Crist.

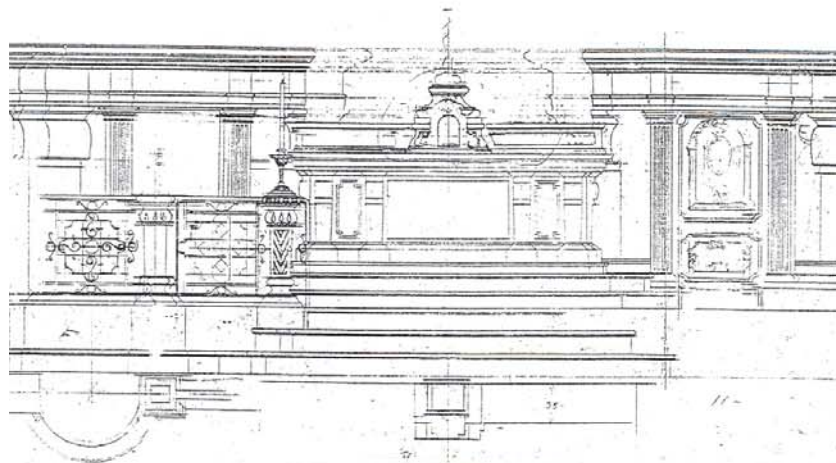
PROYECTO DE PULPITOS PARA LA PARROQUIA DE ARENYS DE MAR

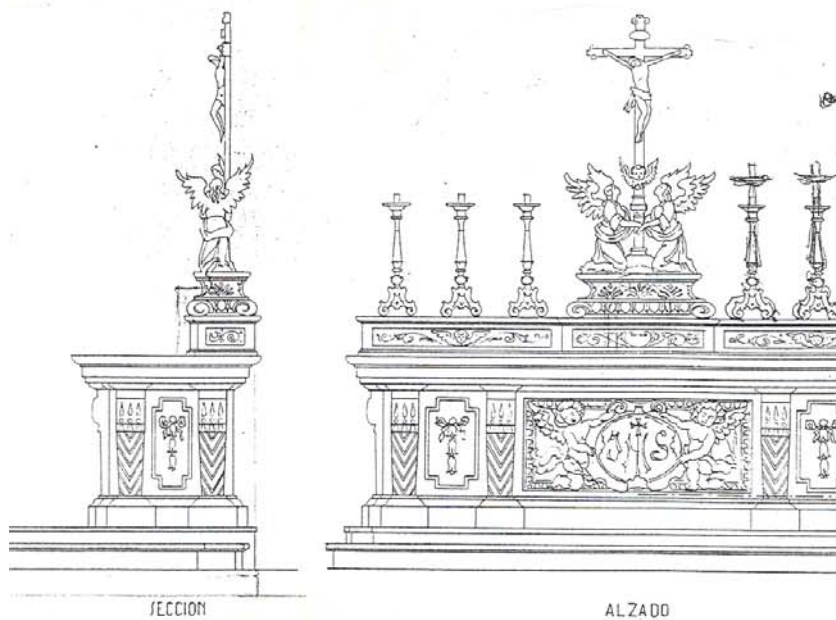
- figura 1: Projecte de Cèsar Martinell per a les noves trones.

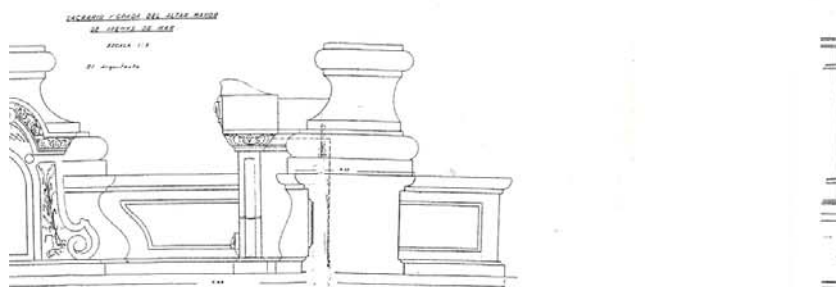
- figura 2: Les actuals trones, de Cèsar Martinell.

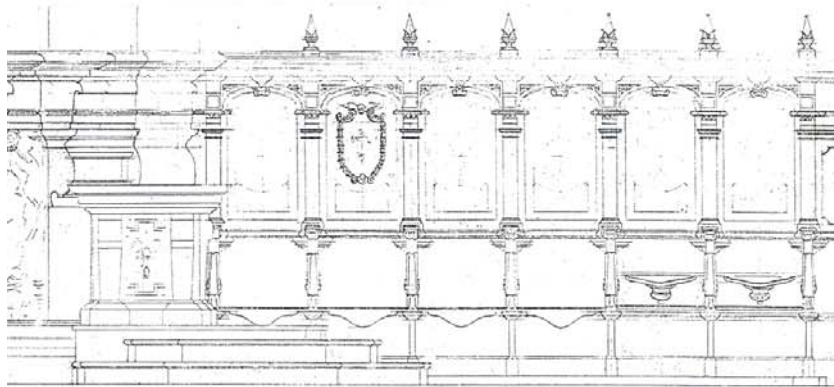
- figura 1: Estudi del conjunt

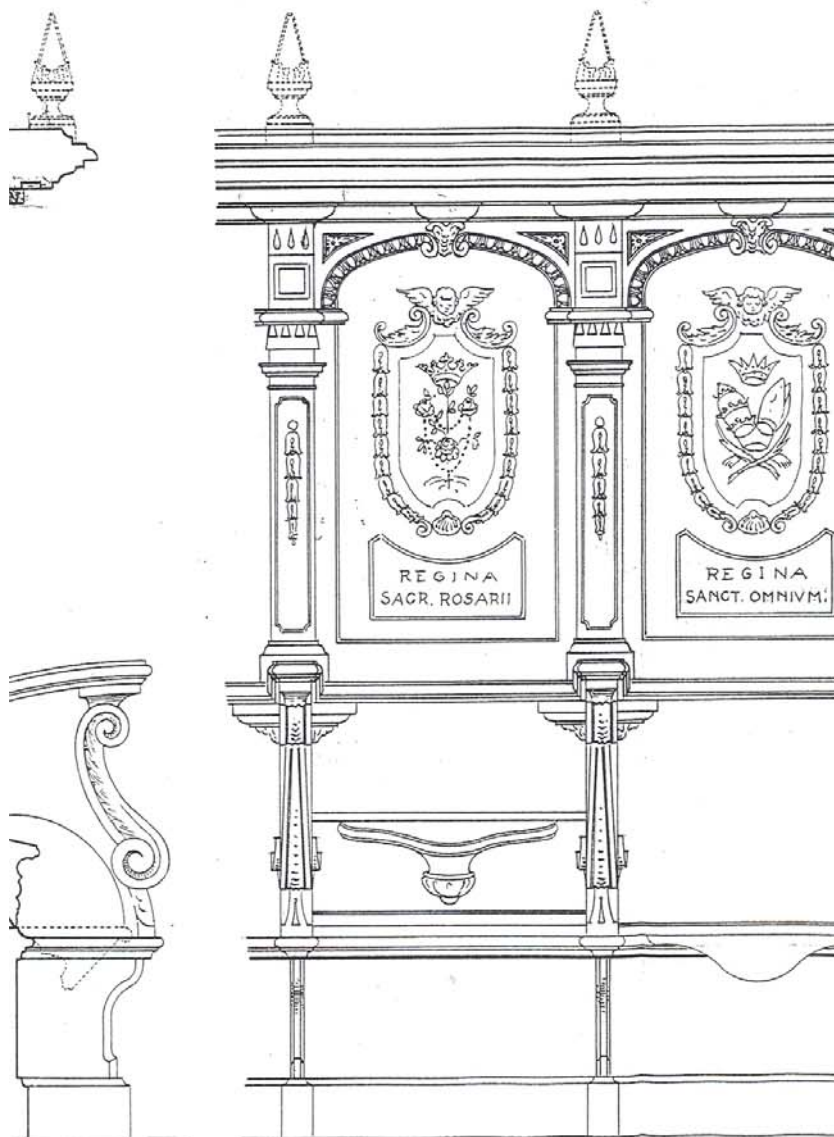
- figura 2: Estudi per a l'altar.

- figura 3: Detalls de l'entaulament i la barana pilastrada

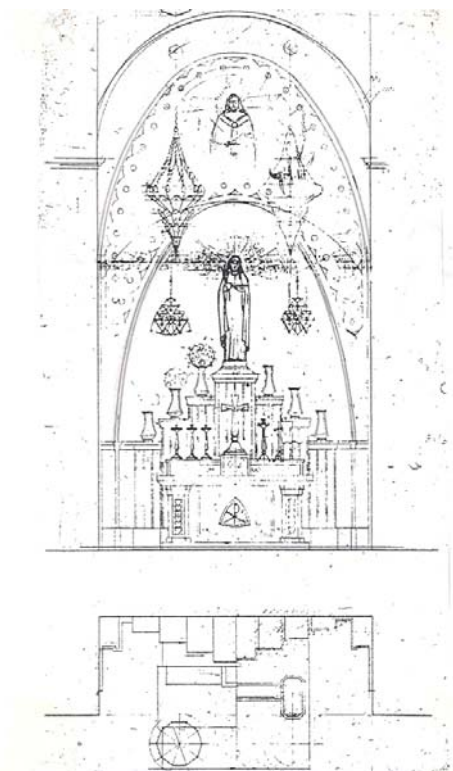
- figura 1: Estudi del conjunt del cadirat

CCION

ALZADO

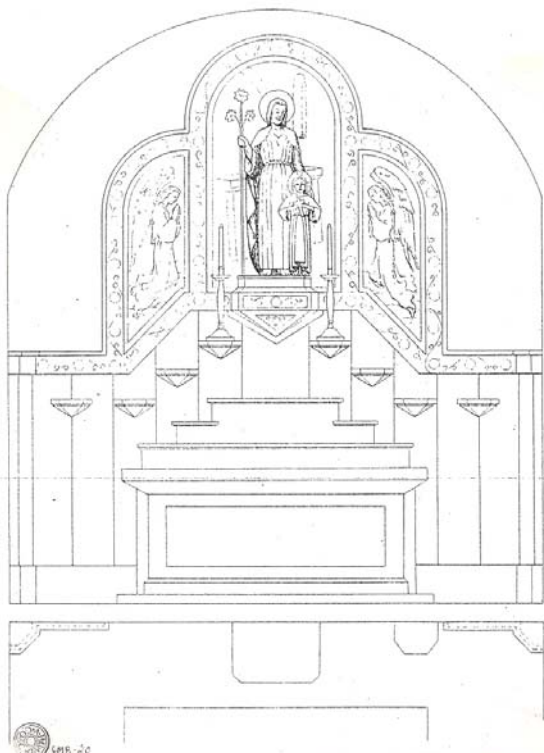
- figura 2: El cadirat

- Figura 1: Projecte de Martinell per a la capella de Santa Llucia.

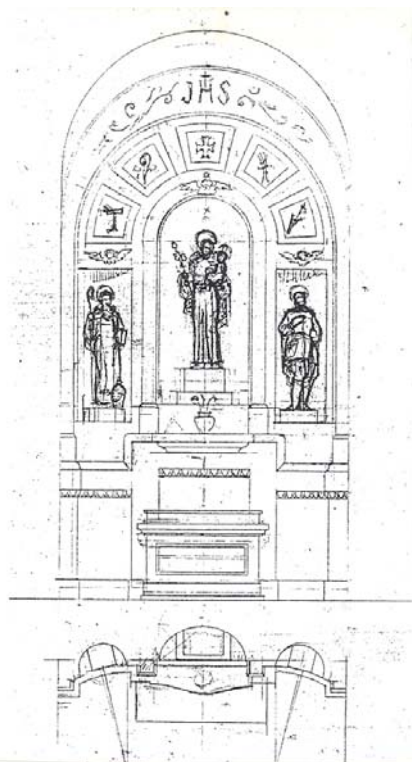
- figura 2: Capella de Santa Llucia.

- figura 3: Projecte de Martinell per a la capella de Sant Josep.

- figura 4: Capella de Sant Josep.

- figura 1: Un projecte no realitzat de Cèsar Martinell per al retaule de Sant Antoni.

- figura 2: Actual altar de Sant Antoni.

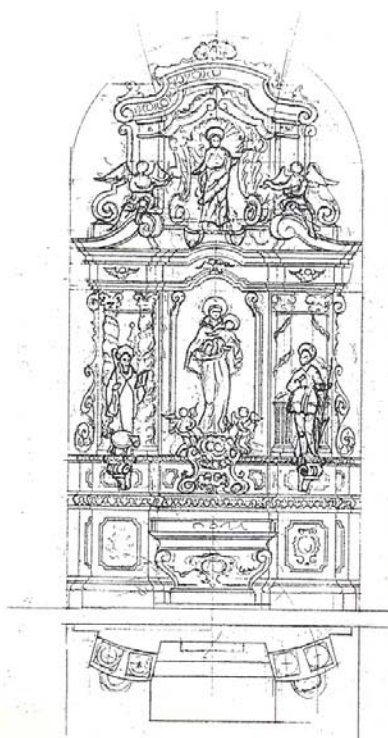
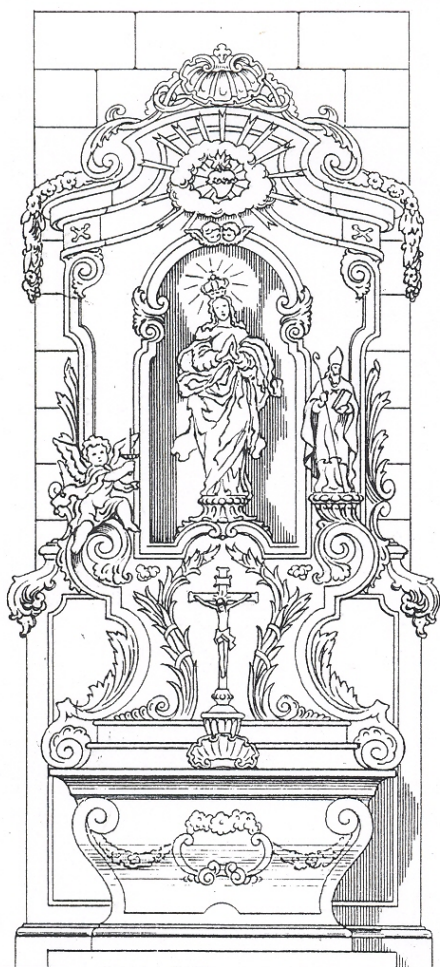

figura 3: Un segon projecte no realitzat de Cèsar Martinell per al retaule de Sant Antoni.

- figura 4: Altar de la Mercé.

- figura 1: Projecte de Martinell per a l'altaret del costat del presbiteri de la Mare de Déu del Sagrat Cor.

- figura 2: Actual instal·lació del retaule de la Mare de Déu del Sagrat Cor.

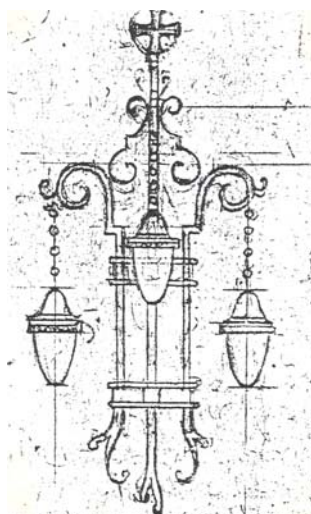

figura 4: Projecte de Martinell de les actuals

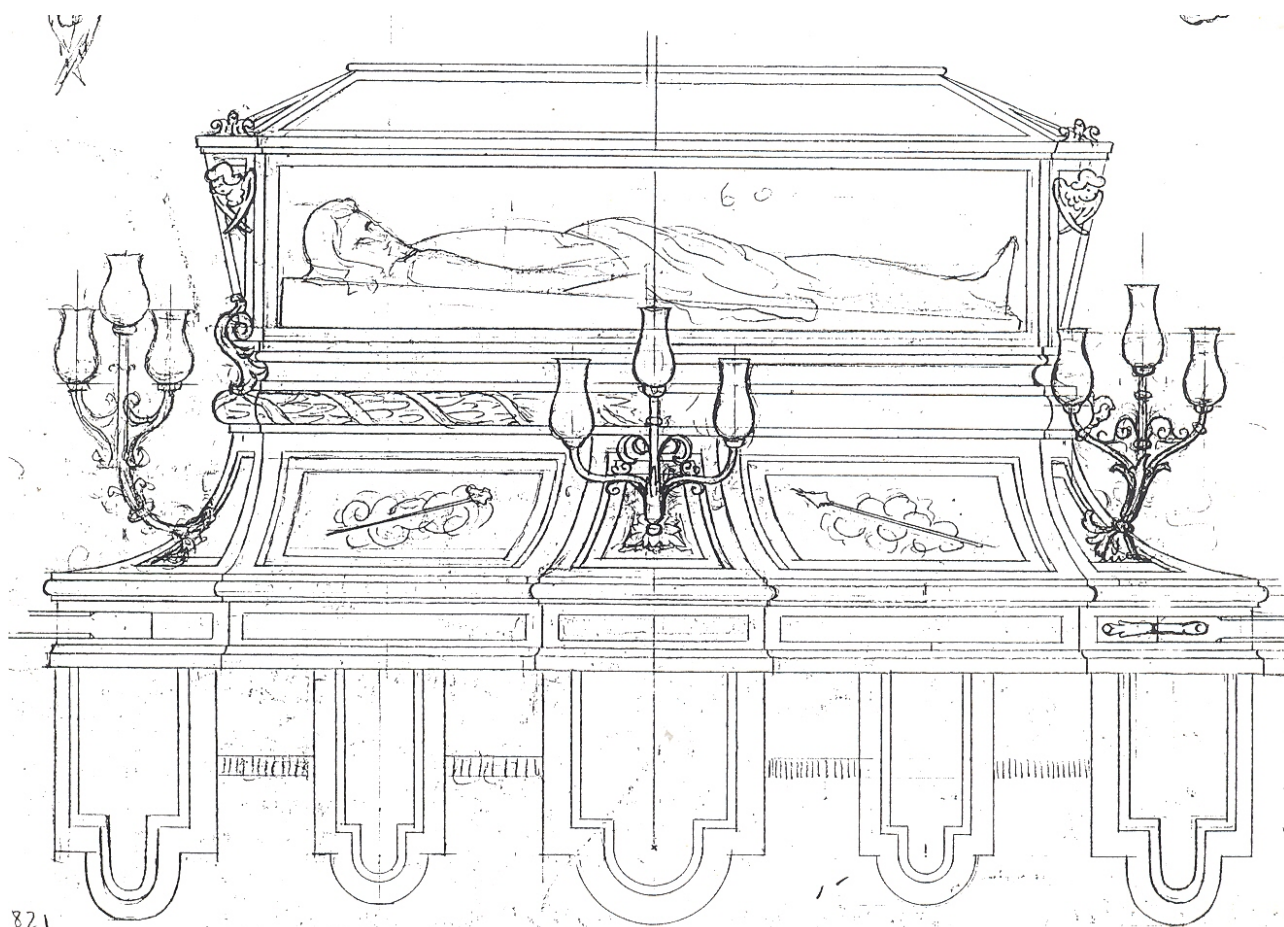
- figura 3: Actual retaulo de la Inmaculada.

- figura 1: Imatge de la Mare de Déu dels Dolors.

- figura 2: Imatge processional de la Coronació d'es

821

- figura 3: Projecte de Martineil per al pas processional -o "misteri"- del Sant Sepulcre.

2.9.- Les reformes dels anys seixanta.

La reconstrucció de la postguerra es basava en una recuperació dels mateixos valors estètico-religiosos de la pre-guerra, els quals, a poc a poc, és'anaren esvaint fins a arribar els grans canvis ideològics, religiosos i estètics dels anys seixanta. La reforma litúrgica junt amb els nous gustos iconoclastes i la fòbia a tota l'estètica eclèctico-historicista tan pròpia de l'època pre-conciliar, capgiraren el signe de les actuacions arquitectòniques de l'interior del conjunt passant del farciment al buidat. Fou en aquesta època quan es generalitzà l'apreciació i valoració del retaule de Pau Costa i també, de la nau central com a marc arquitectònic original. Aquesta valoració es materialitzaria amb la incoació de l'expedient de declaració de "monument nacional". Cal dir però, que alhora es consolidà un sistemàtic menyspreu manifest per la resta del conjunt, especialment quant als elements decoratius de postguerra.

El 1964 és'emprèn una valuosa Restauració a la capella – que fins al 1851 havia estat de "les Animes"- destinada al Baptisteri, corresponent al tram de la primera ampliació de l'església, el segle XVIII. En la seva Restauració es posà al descobert la carreuada de les restes de la primera façana de l'església i se substituïren per nova pedra idèntica els carreus mal trencats de l'aresta; es restaurà la pica baptismal, que és encara la de la primitiva església de 1575; es pavimentà amb dibuixos i figures de mosaic; es decorà tots els restants paraments amb unes pintures al fresc signades per J. Obiols i F. Vidal Gomà el 1967; i es completà el conjunt amb una lluminària circular central, una reixa i la caixa dels Olis, tot formant una unitat estilística molt representativa de l'estètica religiosa d'aquell moment.(77)

Podem classificar també, dins d'aquesta època l'obertura de la nova entrada al conjunt, pel carrer de l'Església, directament a la capella de la Minerva, la qual esdevingué, l'atri que és actualment, de gran importància per a l'organització funcional del conjunt, en distribuir selectivament el pas des del carrer cap a les naus, cap a la capella del Santíssim - per a les misses de diari i com a oratori - i cap el nucli de les sagristies. Per a aquesta actuació es traslladà la reixa de ferro forjat del Santíssim a l'accés a les naus, substituint-la allí per l'actual vidriera. L'altar de la Immaculada - situat on ara hi ha la porta del carrer - havia estat traslladat a la capella lateral de la nau on hi havia hagut la tribuna de la Comunitat de Preveres - igualada amb les altres el segle passat- i allí es bastí l'actual retaule, promogut per la Confraria de Filles de Maria. L'altar i el retaule neogotitzant de Santa Teresita - situat on ara hi ha la porta de les sagristies - fou senzillament desballestat i només n'aprofitaren la imatge - de Camps Arnau- i les llànties, que es col·locaren interinament a la capella lateral que havia estat - i avui torna a ser- de Sant Roc.

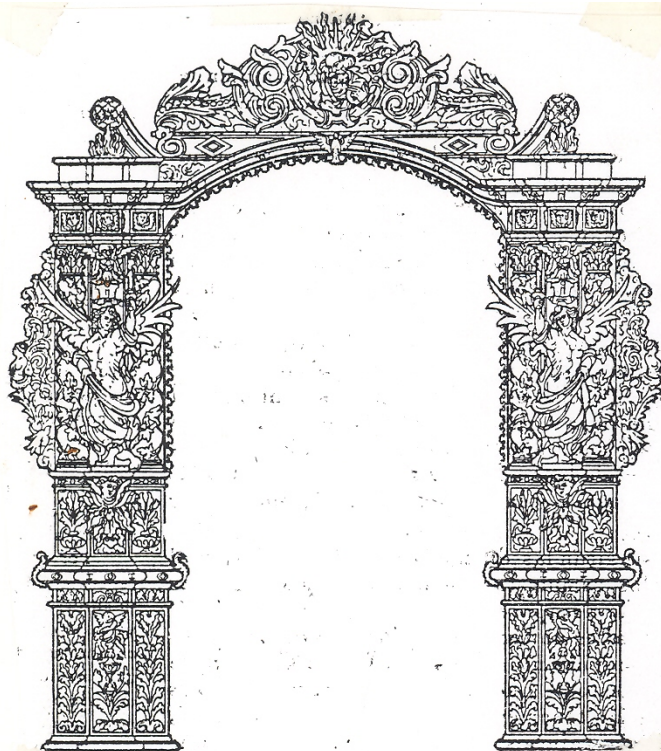
L'actuació més representativa d'aquesta nova època fou però, la substancial reforma del presbiteri per adaptar-lo a la reforma litúrgica conciliar. L'isolament de l'altar amb el desballestament del Sagrari - traslladat al Santíssim- i l'entaulament, així com la barana pilastrada del presbiteri canviaren definitivament la volumetria de la base de la capella major i el seu retaule, però en contrapartida posaren del tot al descobert el magnífic treball del basament renaixentista petri, del segle XVII, de marbre i jaspi.

Els dos altarets dels costats de la capella major, foren també, desmuntats del seu poc afortunat emplaçament. El del pas de la Coronació d'Espines, fou traslladat a un lateral de l'interior de la capella dels Dolors, i el de la Mare de Déu del Sagrat Cor, es traslladà al tram de nau lateral del costat del presbiteri – on encara roman - després d'haver estat desmuntat i emmagatzemat el retaule de postguerra del Carme.

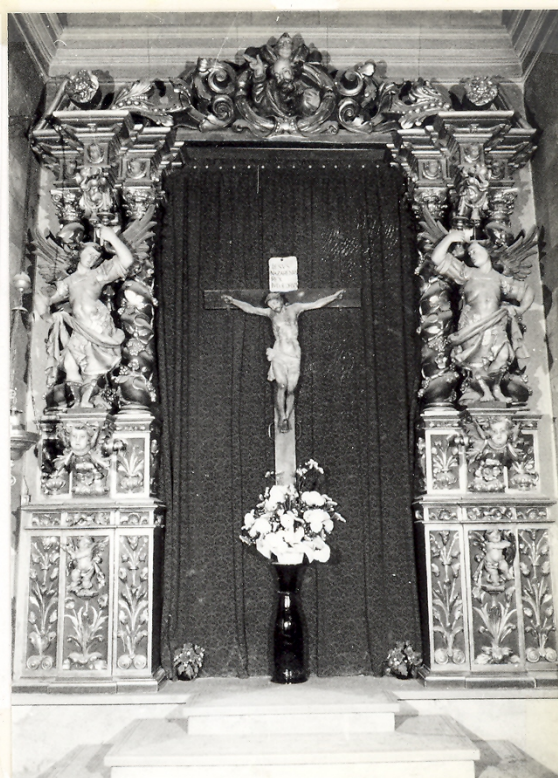
El nou esquema de funcionament del conjunt de l'església feu que el subconjunt dels Dolors anés caient en desús. Davant la seva progressiva degradació i aprofitant la necessitat de compartimentar el gran volum del conjunt d'espais per a regularitzar el nivell tèrmic amb la nova calefacció per aire impulsat que és'havia instal·lat, es tancà els Dolors, des del tram de l'accés,

amb una vidriera de vidres glaçats, tot ocultant alhora, la reixa de ferro forjat, i la visió del conjunt de la gran capella fonda, des de les naus.

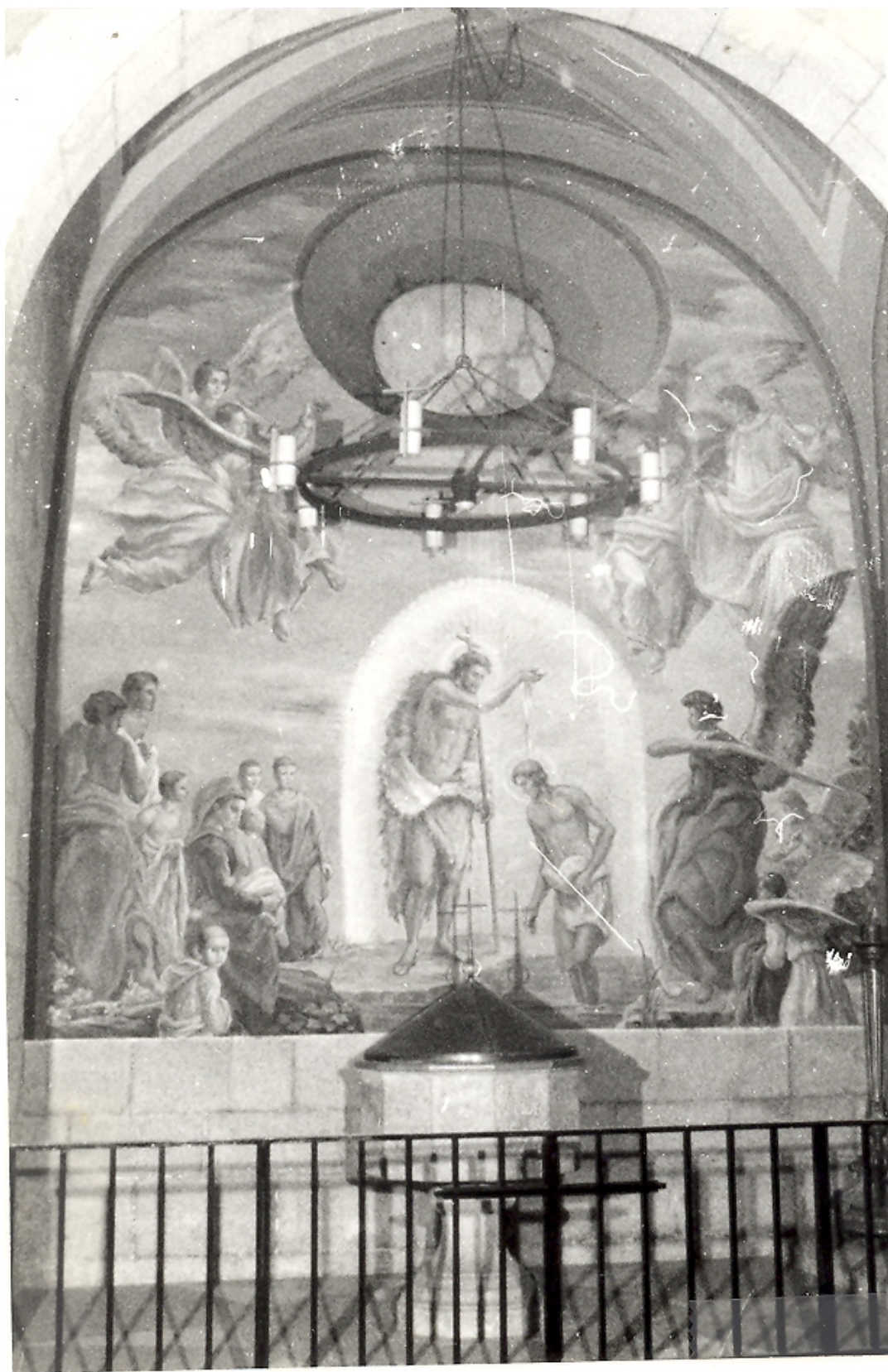
Una altra intervenció important d'aquesta època fou la quasi total reconstrucció, al tram de nau lateral del costat del presbiteri - tocant a l'entrada per la capella de la Minerva- del recuperat retaule barroc de l'ermita del Calvari - obra de l'escultor arenyenc Salvador Nogueras, de final del segle XVII - junt amb la popularment tan venerada imatge de l'arenyenc Sant Crist del Calvari que, des dels anys cinquanta, ja havia estat traslladada al temple parroquial. Paradoxalment, aquest retaule que és'havia salvat dels saquejos del 36, va ser desballestat pels autors de la reforma - feta l'any 48 - de l'hotel - restaurant-ermita del Mont Calvari, per a donar-li un estil noucentista. En la recuperació d'aquesta peça barroca autèntica - els fragments de la qual estigueren molts anys al museu municipal Fidel Fita- ben segur que hi van ser definitives les gestions de l'advocat i historiador arenyenc Pons i Guri. (78)

- figura 2: Reconstrucció gràfica del retaule de l'ermita de Mont Calvari dibuixada per Marià Ribas.

- figura 1: Reinstal·lació del retaule del segle XVII i del Sant Crist, traslladats de l'ermita del Mont Calvari.

- figura 3: El baptisteri restaurat.

- figura 4: Frescos laterals del baptisteri.

- figura 1: Vista actual de l'església des de la Riera.

3.- LES DARRERES OBRES DE RESTAURACIÓO.

3.1.- La declaració de "Monument Nacional" i les primeres intervencions dels organismes públics.

Després de molt de temps des de la incoació de l'expedient, el 25 de març de 1976, es publicà al Volessin Oficial del Estaco el següent decret:

"DECRETO 562/1976, de 26 de febrero, por el que se declara monumento histórico-artístico de carácter nacional de la iglesia parroquial de Santa Maria de Arenys de Mar, de la provincia de Barcelona.

La iglesia parroquial de Santa Maria de Arenys de Mar, de la provincia de Barcelona, constituye uno de los mas relevantes conjuntos monumentales, tanto por la belleza de su obra de fabrica de fines del siglo XVI, com por su contenido en el que destaca el famosa altar Barroco construido entre mil setecientos seis y, mil setecientos once, por el escultor Pablo Costa.

El templo, construido originariamente en estilo renacentista, con molduras y, ménsulas de orden dórico, siguió el viejo sistema ojival en las bóvedas, y aunque experimentó después sucesivas reformas y ampliaciones no sufrió alteración en su esencia.

El retablo es acaso el màs importante de los de su estilo y tiempo en Catalunya y el que tiene mayor perfección y suntuosidad en su esquema arquitectónico, colocación de columnas, distribución de relieves, hornacinas, balaustres y emplazamiento de las figuras.

Para preservar estos valores de reformas o innovaciones que pudieran perjudicarlos, se hace necesario colocarlos bajo la protección del Estado, mediante la oportuna declaración.

En su virtud, a propuesta del Ministro de Educación y Ciencia y previa deliberación del Consejo de Ministros en su reunión del dia veinte de febrero de mil novecientos setenta y seis.

DISPONGO:

Artículo primero.- Se declara monumento histórico-artístico de carácter nacional la iglesia parroquial de Santa Maria de Arenys de Mar (Barcelona).

Artículo segundo.- La tutela de este monumento, que queda bajo la protección del Estado, será ejercida a través de la Direcció General del Patrimonio Artístico y Cultural, por el Ministerio de Educación y Ciencia, el cual queda facultado para dictar cuantas disposiciones sean necesarias para el mejor desarrollo y ejecución del presente Decreto.

Así lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a veintiseis de febrero de mil novecientos setenta y seis.

"JUAN CARLOS/ El Ministro de Educación y Ciencia: CARLOS ROBLES PIQUER

Amb aquest decret es consagrava el valor de la nau i el retaule major posant-los sota la tutela de la "Dirección General del Patrimonio Artístico i Cultural" de l'Estat Espanyol, la qual, més endavant, per efecte de l'Estatut d'Autonomia, fou traspassada al corresponent organisme de la Generalitat de Catalunya.

Però malgrat la declaració i la general presa de consciència de l'interès històrico-artístic de l'església de Santa Maria d'Arenys, el fet és que el conjunt és'anava degradant no ja només en els aspectes ornamentals sinó en els mateixos elements constructius. Les actuacions puntuals que és'hi anaven fent resultaven ja del tot insuficients pel normal manteniment de la totalitat del conjunt arquitectònic.

El primer projecte important que trobem d'aquesta època, és el realitzat pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona - en època de l'alcalde Salmeron – a instàncies de l'Ajuntament d'Arenys de Mar. El projecte és de gener de l'any 1978 i utilitzà com a base, els aixecaments de plànols del conjunt arquitectònic que, amb els meus companys - avui arquitectes gironins - Manuel Falcó i Miquel Àngel Garcia, havíem realitzat per a la Càtedra Gaudí i l'Arxiu Històric Fidel Fita el 1974. Les obres projectades eren refer les cobertes i arranjar els murs, amb un pressupost de nou milions i mig de pessetes. El fet és, però, que d'aquestes partides d'obra, aleshores només se'n realitzaren les corresponents a les cobertes de l'absis, per a la protecció del retaule, al qual és'havia fet una neteja i tractament. Aquesta intervenció - la correcció tècnica de la qual no posem en dubte - no fou gens respectuosa amb la integració dels nous elements respecte als vells, especialment pel que fa al tram refet de la teulada que, en no reciclar les teules velles, destacava de la resta, de forma discordant. En aquesta actuació, també, es taparen les pintures fetes en la reforma de Bernardí Martorell, de principi de segle, mitjançant una dubtosa emblanquinada general de la capella major.

Una altra actuació d'aquesta època fou la neteja i el rejuntament dels elements ceràmics vidrats del pinacle del comunidor, tot refent els trencats. Un presumpte error en l'elecció del color de la pintura de la torre, provocà una desfeta de la unitat cromàtica del conjunt de l'edifici

Altres obres de Restauració, aquest cop interiors, foren les de pavimentació, repintat i il·luminació de la capella de la Minerva, si bé també, amb un altre discutible emblanquinat de la seva cúpula, que havia estat pintada amb estels platejats, sobre fons blau.

3.2.- El Projecte de Restauració de l'any 85.

La disparitat de criteris, tant en la jerarquia de necessitats d'intervenció, com en el resultat formal de les diferents actuacions que és'havien anat realitzant, motivaren que la Comissió d'Obres de la Parròquia es reorganitzés, i decidís l'encàrrec d'un projecte de Restauració i rehabilitació general pel conjunt, que servís de marc - tot fixant objectius - de totes les futures actuacions parcials que sistemàticament és'anessin fent fins a assolir la total Restauració de l'església. Alhora el projecte hauria de servir per a canalitzar les subvencions dels diferents organismes implicats en la tutela del monument.

L'encàrrec d'aquest projecte, se'ns va formalitzar l'any 85, i el primer que es va realitzar fou un diagnòstic de l'estat real de tot el conjunt arquitectònic seguit d'uns estudis previs de Restauració i rehabilitació (79). L'abast d'aquests estudis previs al projecte, no el limitava només a l'àmbit de l'església sinó al del conjunt de la Parròquia de Santa Maria d'Arenys, les activitats socials - no pròpiament religioses- de la qual, les desenvolupa en el Casal Parroquial i en el "Casalet". A proposta del Consell Pastoral - aleshores presidit per Pere Matabosc- és'estudià la possibilitat de traslladar cap el conjunt de l'església, la majoria d'aquelles activitats socials, de tal manera que el conjunt de l'església no estigués restringit a les activitats de culte - tot traient el màxim rendiment de la seva capacitat, física i funcional - i que es pogués assolir l'elevat cost de la seva recuperació, atès el mal estat en que el conjunt es trobava.

En aquest sentit és'estudiaren diverses alternatives a l'organització funcional del conjunt i se'n presentà una, basada en la secularització de la capella del Santíssim, de convertir-la en doble sala d'actes, tot dividint l'espai en alçada mitjançant un amfiteatre. La capella dels Dolors es recuperava per a oratori per a Misses de diari per considerar-la l'arquitectònicament més adequada per a aquesta funció. L'accés de diari, continuava essent el mateix del carrer de l'Església, amb la capella de la Minerva com a atri i distribuïdor als diferents espais funcionals del conjunt. També, es proposava una remodelació de les sagristies, per poder accedir directament a la capella dels Dolors, des d'aquell atri-distribuïdor.

Els estudis també, contenien una proposta - encara vàlida – per a incrementar la capacitat de la nau central de l'església mitjançant l'ampliació del cor alt en un tram, és a dir avançant-lo fins a la seva posició primigènia, del segle XVII. Si es té en compte que aleshores el cor estava en desús - encara ho està - això significava un increment de més del 30% de la capacitat de la nau. Aquesta ampliació, també, es plantejava en forma d'amfiteatre, obtenint un espai intermedi que, junt amb la recuperació de les dependències laterals en desús, es proposava dedicar-lo a funcions museístiques.

Aquests estudis previs de Restauració i rehabilitació varen ser sotmesos a una exposició i informació pública, de la qual se'n va despendre que - contra les propostes fetes – calia desestimar tot el que fossin canvis substancials en els espais del conjunt, tant pel que fa al seu ús religiós com al seu estil arquitectònic. Així, doncs, es redactà un projecte bàsic de Restauració integral del conjunt - només Restauració -, a realitzar per fases, a mesura que és'anessin obtenint els mitjans econòmics. Aquest projecte fou tramès i aprovat per la Comissió del Patrimoni Cultural de la Generalitat.

El projecte donava, lògicament, prioritat a reparar les patologies de l'edifici, especialment pel que feia a teulades desguassos i despreniments de pedres i arrebossats exteriors així com a la renovació i posada al dia de les instal·lacions, especialment pel que feia a l'enllumenat. Quant als aspectes formals - d'estil i de disseny - el projecte fixava com a criteri director, la recuperació per a la memòria històrica de la col·lectivitat, de tot allò que valoréssim positivament dels antics elements arquitectònics i ornamentals, configuradors dels espais de l'església i els seus ambients. Això significava actuar restaurant allò que d'històric encara hi havia, reinterpretant allò perdut però

prou documentat i intervenint amb disseny modern allí on no hi havia referència històrica o qualitat artística suficient.

Des d'aleshores les obres de les diferents fases de Restauració és'anaren succeint de forma quasi ininterrompuda, tot desenvolupant el projecte executiu de les obres, aprofundint en l'anàlisi i la detecció de les patologies constructives i aprofitant les obres per fer les necessàries prospeccions que ens permetessin verificar les dades de la història del conjunt que els estudiosos d'aquest monument ens havien proporcionat, tretes de les fonts documentals dels arxius. Aquestes obres són les que a continuació expliquem.

3.3.- Les obres realitzades.

Tal com ja és'ha esmentat, el Projecte Bàsic de Restauració de l'Església de Santa Maria d'Arenys, és'anà convertint en Projectes Executius, per fases, d'acord amb la urgència de l'actuació i les possibilitats econòmiques -a voltes lligades a la voluntat popular de recuperar determinats espais religiosos, expressada mitjançant almoines o donacions. Així, el pla d'etapes és'anava decidint d'acord amb la Comissió d'obres de la Parròquia.

3.3.1.- LES COBERTES.

La tasca més urgent a realitzar aleshores, era refer la teulada de la nau central, la qual cosa es realitzà durant el mateix any 1985. Així, se substituïren les velles bigues de fusta per altres de noves de formigó. Malgrat que no es varen diagnosticar patologies estructurals generals - les esquerdes de les voltes sembla que fa segles que no són vives - els agosarats arcs de diafragma que suporten les bigues de la teulada foren reforçats, tot nevant-los l'extradòs i fent massís el primer terç de la seva extensió, en l'arrencament. Les velles teules es reutilitzaren perquè exteriorment la coberta mantingués el seu aspecte primitiu.

Fou durant la realització d'aquestes obres que vàrem intuir que les restes del suposat paviment de les golfes que hi havia a la part de l'absis, eren, de fet, les restes de la primitiva coberta amb terrat de l'església - típica del gòtic català - que construïen farcint de gerres i terrissa els lloms de les voltes. En aquest sentit, es va demanar la corresponent llicència al Departament d'Arqueologia de la Generalitat, per procedir a excavar les voltes sota la seva direcció. Efectivament, d'allí és'extragué més d'un centenar de gerres, àmfores, cànirs i tot tipus de terrissa trencada o malformada usada de farciment. També, és'hi trobà la gerra decorativa, igual que les que coronen el pinacle del comunidor, que hem esmentat en el capítol corresponent d'aquest treball. (80)

En una altra etapa fou també, refeta i reforçada la teulada de la capella del Santíssim, així com repassades les parts en mal estat de les restants cobertes del conjunt que, tard o d'hora caldrà també, refer. Però la tasca més difícil ha estat l'arranjament de tot el sistema de desguassos, canals i baixants que provocaven les humitats destructores de les pintures interiors, la localització dels punts d'origen de les quals constituí una autèntica quimera a causa del desigual estat dels patis de les moltes cases veïnes que donen als murs de l'església. Només gràcies a la tenacitat d'alguns responsables de la Comissió d'Obres de la Parròquia és'ha pogut anar resolent aquest greu problema.

3.3.2.- ELS PARAMENTS EXTERIORS.

L'altra patologia important de l'església d'Arenys de Mar era la dels desprendiments de pedres i arrebossats dels paraments exteriors de la part primitiva - nau central i torres- a causa, sobretot, de l'expansió de les pirites que conté la seva pedra, que es produeix quan hi penetra la humitat. Aquest mal és incurable i només se'n poden pal·liar els efectes evitant al màxim el contacte directe de la pedra amb l'aigua. No és, doncs, estrany, que tota l'església hagués estat arrebossada i pintada des que es va bastir i que fos precisament amb l'abandó que patí el darrer mig segle, quan comencés la seva desintegració.

Per a la seva Restauració es defugiren tècniques presumptament avançades i és'emprà el tradicional sistema de treball de paleta - amb morters amorosos- per refer els arrebossats de les parts bufades, tot ancorant les pedres grans despreses de les motllures amb armadures i formigó.

Per a l'acabat, en principi és'havia pensat de refer tot l'estucat amb la tècnica tradicional, però l'elevadíssim pressupost que això comportava - atesos els mitjans reals de què es disposava - feu que és'optés per una solució a base d'estuc-pintura sintètic impermeabilitzant, d'un color ocre salmonat, semblant - però matisat- al d'alguns fragments de suposada pintura primitiva, que romanien als finestrals del campanar.

3.3.3.- LA CAPELLA DEL SANTÍSSIM.

El primer espai interior a restaurar fou el de la capella del Santíssim. Es tractava de recuperar tant com fos possible tota la Decoració de 1882 que havia arribat al 1936, així com els elements interessants de la Restauració de Martinell a la postguerra, com eren les lluminàries dels panys laterals. En primer lloc es procedí a sanejar i refer totes les parts erosionades per les humitats. A continuació es restauraren totes les pintures - amb les sanefes neobizantines- que romanien completes, tant en els trams dels panys dels murs com en les voltes. A continuació es reposaren els domassos de les parets - amb llurs marcs daurats- desapareguts durant els fets del 36 i no reposats en la posterior Restauració. Finalment, és'instal·là l'enllumenat de les voltes, amb llum de vapor de mercuri adequada al to cromàtic de llurs pintures.

- figura 1: Part posterior.

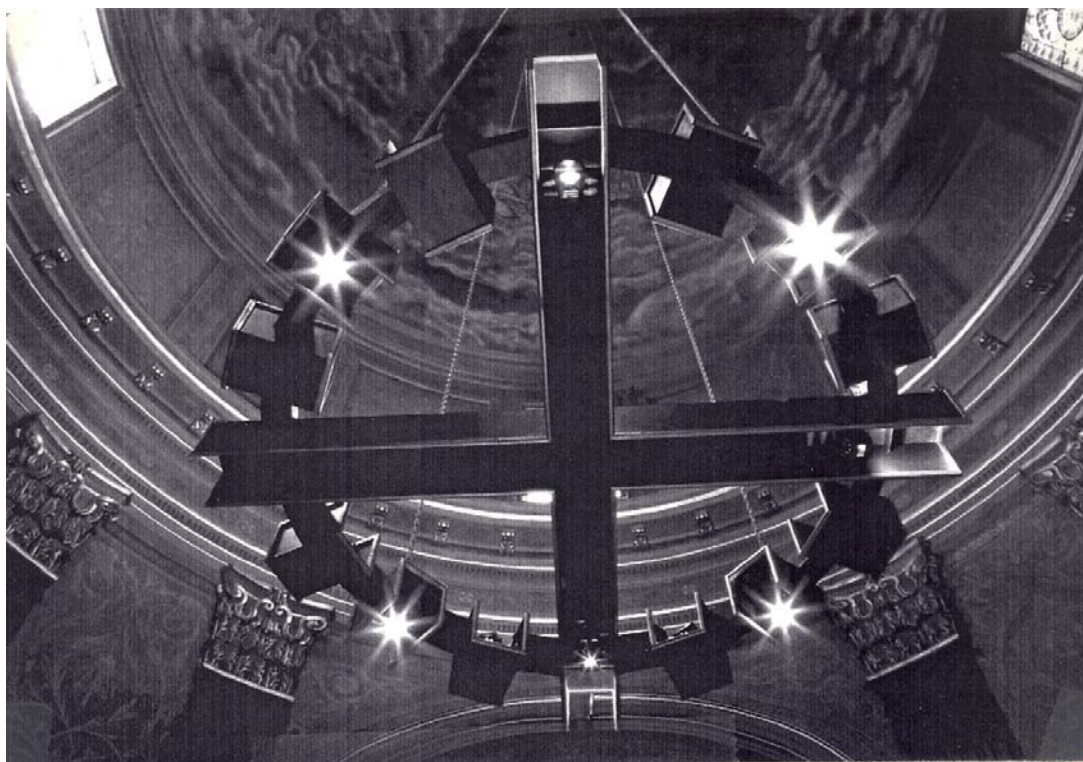
3.3.4.- LA CAPELLA DELS DOLORS.

La següent etapa de Restauració per a la recuperació dels espais interiors, correspongué, a la Capella dels Dolors la qual, alhora, es pretenia reordenar, tot col·locant l'altar al centre de la cúpula i assentant en lloc fix les imatges de Passió de la desapareguda processó de Setmana Santa, que romanien a l'església. En aquest sentit, es dissenyà un nou altar central amb una reordenació dels nivells del paviment (81), la qual no reeixí per raons pressupostàries, atès el poc ús actual d'aquesta capella per a les misses de diari. Així, es remodelà l'altar-retaule de l'any 62, tot col·locant la mesa al centre de la capella - fins que no es realitzés la nova projectada - i els dos àngels laterals és instal·laren dins les fornícules dels costats de la capella central on hi ha la imatge de la Mare de Déu dels Dolors, una excel·lent talla de la postguerra.

El Sant Sepulcre - dissenyat per Martinell - (82) fou instal·lat a la capella del cambril - on hi havia hagut l'altaret - i a les capelles laterals d'aquest recinte cupulat – sobre domassos amb marc daurat com els del Santíssim - és'hi instal·len Sant Crist en Agonia, en una, i la Coronació d'Espines a l'altra.

Es restauraren les pintures encara existents a la cúpula, el tambor i altres parts de la capella, el sistema cromàtic i compositiu de les quals és'extrapolà als llocs on no hi havia referència de les pintures primitives. Els vitralls que mancaven als finestrals del tambor de la cúpula es feren de bell nou reproduint el dibuix d'un dels tres del segle passat que encara és'hi conserven.

Per a l'enllumenat, vàrem dissenyar - junt amb l'altar no realitzat - una gran llàntia-baldaquí de ferro, penjada del centre de la cúpula, sobre l'altar, que conté tres nivells d'il·luminació: el de la cúpula, el de l'altar i el de la llum focalitzada a les imatges.

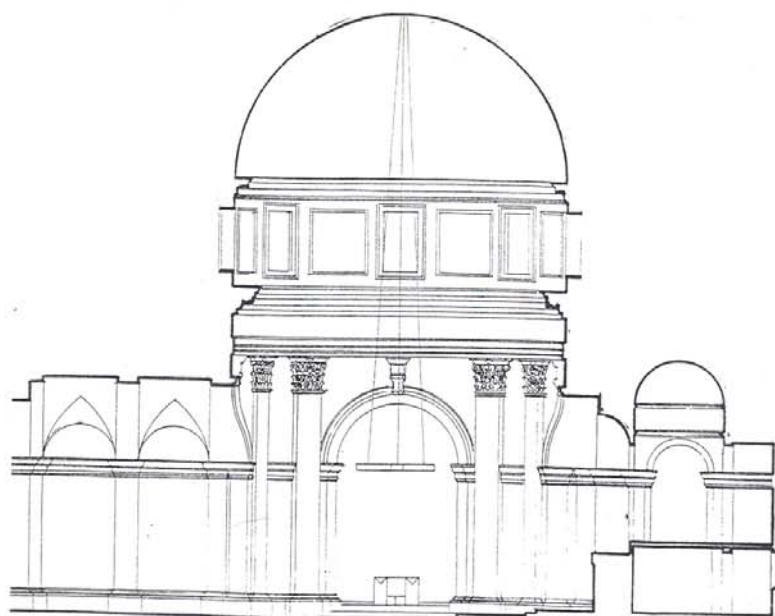
- figura 1: Nova lluminària- baldaquí.

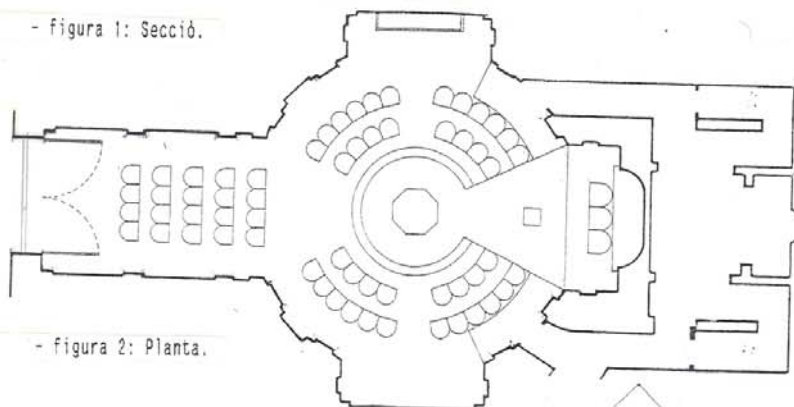
figura 2: La capella frontal amb el cambril.

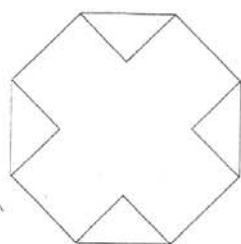
Figura 3: El lateral dret amb el Sant Crist en agonia.

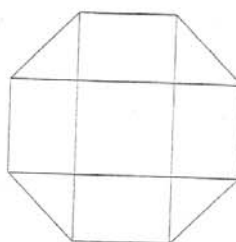
- figura 1: Secció.

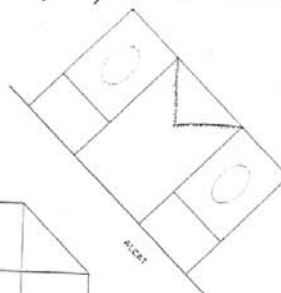
- figura 2: Planta.

PEU

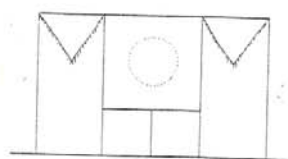

PLANTA

ALZAT

- figura 3: L'altar projectat.

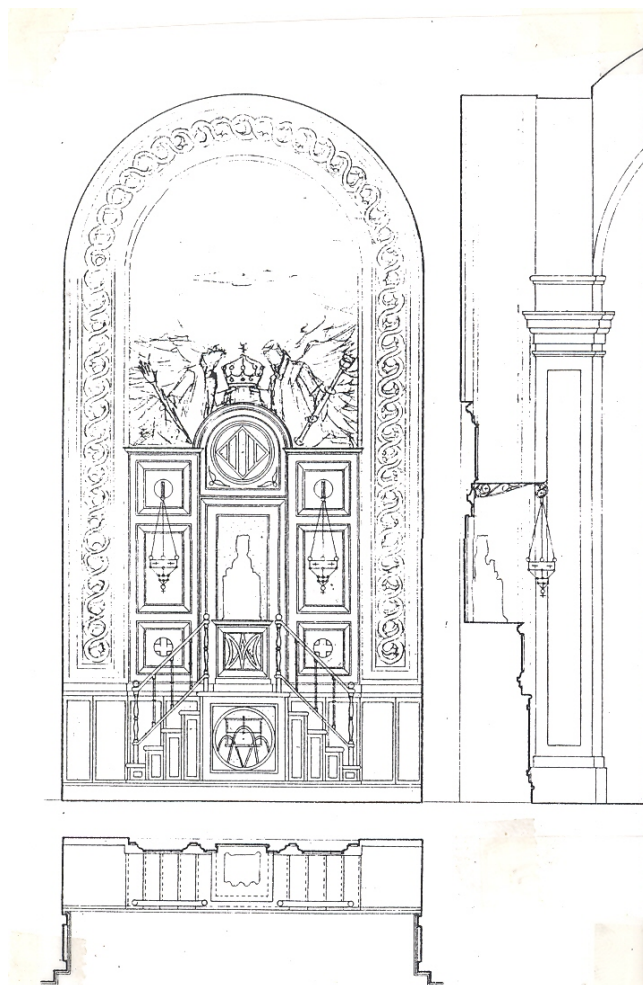
ALZAT

3.3.5.- LES CAPELLES LATERALS.

Per tal de mantenir la primitiva estructuració espacial i ornamental de les naus de l'església - mantenint el seu caràcter de santuari múltiple- és'acordà que tots els panys de fons de les capelles laterals - només ells - continguessin un retaule.

A aquest efecte es reinstal·là el desballestat retaule de postguerra del Carme al buit de la que havia estat capella de Sant Joan - la primera del costat de l'evangeli.

El neobarroc altar que fou del pas de la Coronació d'Espines, després d'algunes reformes és'instal·là a la que havia estat - i torna a ser- capella de Sant Roc - al costat de l'epístola. Segons ens explica Lluís Montmany la imatge de Sant Roc que roman en el reinstal·lat retaule, es l'autèntica del segle XVII, salvada del saqueig del 36 gràcies que aleshores no era al seu lloc, per haver estat substituïda, el segle XIX, per una altra més del gust de l'època.(83) Aquest retaule és'acompanyà de dues llànties, sobrants de l'altar de la Mercè, sostingudes per dos suports de ferro forjat en forma d'au, trets de les pilastres de les naus laterals, segurament col·locats allí des de les obres del segle XVIII.

- figura 1: Projecte propi per a la capella de la Mare de Déu de Montserrat.

- figura 2: Capella de la Mare de Déu de Montserrat.

Restava encara buida la primitiva capella de Sant Elm on a la postguerra és instal·là la imatge de la Mare de Déu de Montserrat, beneïda en una d'aquelles romeries que es feien al monestir, que significaven una de les poques alenades de catalanitat d'aquella època. El retaule que durant els anys cinquanta reiteradament és acordava bastir, no es va arribar a fer. Es per així que es decidí realitzar-lo ara, dins el marc del projecte de Restauració que és estava executant. En aquest sentit, vàrem dissenyar el nou retaule amb l'estil que segurament és'hauria emprat quan és acordà fer, els anys quaranta. Així, sobre un basament marmori, és hi bastí - en fusta daurada- el retaule de tres cossos, amb la imatge de la Mare de Déu de Montserrat - una de les rèpliques de l'autèntica, feta per Camps Arnau quan va restaurar aquesta, els anys cinquanta- (84) situada en el cos central, sobre un pedestal amb l'escut d'Arenys de Mar esculpit en fusta també, daurada. Els cossos laterals contenen les llànties de ferro forjat, del desballestat retaule de postguerra de Santa Teresita, que abans hem esmentat. Sobre el retaule, fins a l'arcada de la capella és hi instal·là una pintura a l'oli, de Jordi Coll, amb les muntanyes de Montserrat, composta estilísticament i cromàticament en sintonia amb el conjunt.

Figura 3: Retaule del Carme reinstal·lat.

Figura 4: Adaptació del retaule de la Coronació de la Mare de Déu de Montserrat a la recuperada capella de Sant Roemà.

3.3.6.- LES NAUS.

Al final de 1994 - en veure'és la possibilitat del seu finançament - es decidí emprendre les obres de Restauració de les naus. Aquestes obres es plantejaren en dues etapes. En una primera etapa es procedí a destapar i netejar la pedra de les pilastres formades pels contraforts i de les arcades de les capelles laterals, i a restaurar-la amb material sintètic on estava malmesa. Recordem que la pedra mai no havia estat vista, sinó que sempre havia estat pintada, encara que fos imitant un fals carreuat.

En aquesta primera fase, les bastides mòbils d'obra – muntades fins a l'altura de les impostes dels nervis de les voltes- també, és'havien d'aprofitar per fer algunes prospeccions puntuals que ens permetessin veure com eren les pintures que a les diferents èpoques havien decorat l'església. Fou aleshores quan vàrem veure - tal com ja hem explicat en el capítol corresponent - que les pintures barroques que havíem trobat a les restes de les voltes de la que havia estat capella de Sant Joan eren simplement una part de les que havien decorat tota l'església, almenys fins a l'altura de l'arrencament de les voltes. Aquesta capa de pintures barroques - segurament del segle XVIII - de sota la del segle XIX o XX, no permetia veure la presumpta capa original del segle XVII.

Amb el repicament de la pedra, en anar-la posant al descobert, també, es volia verificar l'existència dels elements arquitectònics desapareguts o modificats en les successives reformes, que hi havia hagut en segles anteriors, de les quals només es tenia notícia pels documents escrits. Es el cas de les desaparegudes sobrecapelles - la de l'orgue i la de la comunitat de preveres - on, tal com ja és'ha explicat, va aparèixer la continuïtat del carreuat cantoner dels contraforts - que formen les corresponents falses pilastres - fins a l'alada de la imposta dels nervis de les voltes, des d'on també, arrencava l'arc de la mateixa sobrecapella.

També, es pogué, verificar els nivells i la posició del primitiu cor alt gràcies a posar al descobert els seus portals i alguns fragments d'aquelles pintures que, pensem que serien de principi del segle XVIII, i que ja existien abans de la primera ampliació de la nau.

La segona etapa és'inicià amb la realització d'una mostra de la primera proposta de pintar la nau, per a la qual cosa és'elegí el tram del cor alt, corresponent a la primera ampliació del segle XVIII. La mostra de la proposta projectada consistia que - sobre un color calent clar de fons - a les voltes, és'emfasitzaven pictòricament les nervadures mitjançant un llistell daurat. Als panys laterals, els trams és'emfasitzaven mitjançant una sanefa - amb motius trets de la pintura d'època barroca -, que perfilava les falses pilastres i els arcs formers. També, es feren unes proves - gens reeixides - de substitució de la neteja de la pedra per una imitació sintètica, més econòmica.

El resultat fou que, després de la visita realitzada a l'obra, per la Comissió del Patrimoni de la Generalitat, es decidí; no fer aquestes sanefes i llistells per evitar que distorsionessin la lectura de la forma més primitiva de l'estructura gòtica de la nau i perquè no distraguessin l'atenció de la visió del retaule de Pau Costa. Lògicament, també, és'acordà desestimar tota mena d'imitacions i procedir a la neteja de tota la pedra picada de les nervadures de les voltes, i altres elements petris, tal com ja és'havia fet amb les pilastres les arcades de les capelles, i les motllures de les impostes, en la primera fase.

Així, doncs, es muntaren les altes bastides i es procedí a la neteja de la pedra de les nervadures de les voltes, tot pintant la resta amb el color de fons esmentat, després d'un profund rentat de l'última capa, per assegurar l'adherència de la nova pintura. Simultàniament és'anaven tapant les esquerdes i forats en desús i és'arreglaven les parts d'arrebossat despreses. Les claus de volta es repintaren amb la policromia i el daurat presumptament originals.

Fou des d'aquestes bastides i durant la neteja prèvia a la pintada, que es pogueren veure les primitives pintures de les voltes, consistents, com ja és'ha explicat, en un fals carreuat ocre, amb la treballada Decoració de l'entorn de les claus, a la manera gòtica, gens diferents de la que decora l'entorn de les claus de les voltes de la catedral de Barcelona, per exemple (85)

L'enmarcament dels finestrals neogòtics moderns es féu amb un canvi de color - amb gris - en el pintat. De la mateixa manera es féu a les naus laterals - amb el mateix color de fons de la nau central - on els arcs i les pilastres són contrastats pel mateix canvi de color que els finestrals de la nau central.

Els dos portals del primitiu cor alt foren posats al descobert, tot netejant la seva pedra treballada – perfectament conservada - i és'hi col·locaren unes noves portes i unes balustrades, rèpliques de la del cor actual.

L'altre aspecte important de la Restauració de les naus era el del nou enllumenat. Així, per a la nau central, vàrem dissenyar una lluminària que, tot separant-se dels murs, proporciona dos nivells d'il·luminació, el zenital - dirigit cap a les voltes - i el de terra, dirigit cap els bancs del públic, sense que en cap cas la dura llum dels focus, pugui incidir tangencialment contra els panys de paret que li donen suport. Per a il·luminar les naus laterals eren suficients els nous parells de focus instal·lats per a la il·luminació de les capelles laterals. Es feren alguns reajustaments a l'enllumenat del retaule major, però restà pendent, per a una altra etapa, la correcta il·luminació de l'altar i el presbiteri.

Finalment es procedí a una Restauració de tots els bancs i a una primera neteja de tots els retaules, molt deslluïts per la pols acumulada, en alguns des de molts anys.

- figura 1: Les voltes de la nau central.

- figura 3: Les arcades del pany lateral esquerre.

- figura 2: Les arcades del pany lateral dret.

- figura 1: Entrada a la nau amb els portals de l'antic cor alt i les noves lluminàries.

- figura 1: Visió del conjunt nau-retaule.

3.4.- Les obres pendents.

Amb aquestes darreres obres explicades, inaugurades el dia de Sant Pere - festa de la consagració de l'església - de 1994, podem dir que el gruix de la Restauració projectada ja és ha assolit. Ara bé, això de cap manera vol dir que el procés és'hagi acabat, ni pel que fa a obres de Restauració en els actuals espais actius, ni pel que fa a obres per a la recuperació de nous espais.

Podríem fer una llarga llista de coses pendents per a posteriors intervencions - quan els mitjans ho permetin -. Així, a tall d'exemple, direm que resta pendent: el trasllat i el nou envidrament, més adequat, de la vidriera de la Capella dels Dolors - amb les modificacions necessàries del sistema de calefacció - per posar al descobert l'espai i la magnífica reixa de ferro forjat de l'entrada; l'adequació d'algunes – moltes – de les capelles, amb la substitució dels altars del Santíssim i dels Dolors per uns de petris més dignes; i sobretot la Restauració dels paviments de les naus, amb el trasllat de les lloses sepulcrales que es creguin convenientes i amb les prospeccions arqueològiques necessàries.

El tema de la rehabilitació d'espais - com el cor o les seves cambres laterals- depèn d'altres factors no només econòmics, com ja es va veure en els estudis previs al projecte realitzats el 1985.

4.- EL CONJUNT COM A ORGANISME VIU.

4.1. L'evolució del conjunt arquitectònic.

En un conjunt arquitectònic que neix, creix i es transforma al llarg del temps com si d'un ser viu es tractés, és inevitable utilitzar símils biològics per explicar-lo. Es per això que la continua evolució de l'església de Santa Maria d'Arenys, des del segle XVI fins avui, hem de definir-la com un autèntic "metabolisme".

Així hem vist com l'espai interior de l'actual temple neix - el 1584 - i es forma contenint encara al seu interior la primitiva església, la qual no és enderrocada fins al cap de més de quaranta anys i no és fins al cap d'un segle que es realitza la consagració de l'església nova. Es a dir que, després d'aquella època en què la parròquia fou l'esglesiola de Sant Elm, en tenim una altra d'un segle sencer - de 1584 a 1686 - en què l'església parroquial és un edifici en construcció, el qual es va formant amb l'acabat i la posada en servei progressiva dels seus espais elementals: les capelles. Al moment d'enderrocar la vella esglesiola, gremis i confraries ja, quasi totes, tenen assignat el nou lloc per a llurs altars, per tot l'espai de l'església encara és nu. A poc a poc es van omplint les capelles d'ornaments - i significat - amb llurs retaules renaixentistes, mentre el gran espai de la nau central, es presenta encara amb una imatge gòtica.

Poc a poc es va abarrocant també tot l'espai central alhora que és amplia per la façana, ara també barroca. Es realitzen els exuberants i acolorits frescos amb àngels amb trompetes, volutes i motius florals que és'enfilen pels panys laterals de la nau i cobreixen les voltes de les capelles. Aquesta eclosió barroca culmina amb el dinàmic retaule major de Pau Costa que omple tota la capella major i domina tot l'espai.

Després d'aquest punt àlgid, l'evolució de l'espai canvia de sentit i creix - amb les naus laterals i les noves capelles fondejant amb un ambient més classicista. La traça de les ampliacions és més acadèmica i les acolorides pintures esdevenen tapades amb un nou fals carreuat aquest cop grisos. El conjunt incrementa la seva funció de santuari múltiple amb l'augment del nombre, la importància i l'autonomia de les capelles, articulades per la nau central. L'espai continua essent fosc, la qual cosa permet que l'efecte de les llànties en els daurats retaules, confereixi a l'ambient una certa màgia i misticisme. Aquesta tendència és accentuada en el romàntic segle XIX amb l'últim creixement del conjunt amb la capella autònoma del Santíssim.

Les transformacions de l'ambient interior, tornen a canviar de sentit al nostre segle, amb l'entrada de llum dels nous finestrals que s'obren. La destrucció del 36, marca un punt i a part en el metabolisme de l'interior del conjunt.

Després de la guerra torna un procés de creixement de l'ornamentació - potser a voltes, un xic artificis - que es detura els anys seixanta quan comença el cicle de la buidada, i així arribem a les transformacions de l'actual Restauració.

D'altra banda, les ampliacions i les reformes del conjunt arquitectònic, junt amb els canvis urbanístics de l'entorn, també constitueixen un metabolisme dels espais exteriors de l'església, lligat a les diferents formes d'actitud socio-religiosa de la vila. Així veiem com el conjunt parroquial quan es forma, està encerclat d'edificacions, amb els únics accessos del carrer de l'Església i del riu de Sa Clavella, pel pas de sota l'Estudi. L'actual plaça de l'Església era el cementiri, davant del portal gran, i la rectoria, configurant el "carrer" i l'altra placeta.

Les primeres transformacions dels espais exteriors, també es donen amb les dues ampliacions de l'església del segle XVIII. Així, amb la primera es redueix l'espai del cementiri i amb la segona es

modifica el traçat del carrer de l'Església, tot produint-se un canvi d'escala en la percepció del volum edificat, des d'aquest carrer i des del carreró.

El següent canvi important es produeix amb el trasllat del cementiri i l'obertura de la façana principal cap a la ja urbana Riera, a través de la primera placeta de l'Església. La rectoria encara configurava tres espais urbans diferents, al voltant de l'església - dues placetes articulades i el carrer - d'escala menor que la del volum d'aquella.

L'obertura de l'actual plaça, amb l'enderrocament de la vella rectoria, és l'última transformació important de l'entorn del conjunt arquitectònic, el qual, per efecte d'aquest total destapament i del definitiu augment del volum dels edificis de la Riera, ha deixat per sempre de percebre's com aquell gran volum arquitectònic complex impossible d'abastar tot de cop, per convertir-se en una peça històrica simplement emmarcada pel buit de la plaça en el gran volum edificat de la Riera. Resten encara, per, dos punts de percepció del conjunt arquitectònic inalterats, que són l'enfilada visual des del carrer de l'Església i la del pas de sota l'Estudi.

4.2.- L'evolució dels agents i els mitjans de la construcció i el manteniment del conjunt.

Si comparem l'actual entramat d'agents i mitjans que mantenen en actiu el conjunt arquitectònic de l'església de Santa Maria d'Arenys de Mar, amb el de les poques del seu naixement i creixement, veurem com aquell ha canviat, de la mateixa manera que ha canviat l'estructura socio-econòmica i administrativa de la població i àdhuc del pas.

L'església d'Arenys de Mar - com les altres esglésies parroquials dels poblats del segle XVI - neix per ser alhora fortalesa, espai assembleari religiós i santuari múltiple, representatiu de l'estructura socio-econòmica de la població. Es per així que el primer promotor és sempre el Consell de la Universitat de la Vila, és a dir el que avui seria l'Ajuntament.

L'administració eclesiàstica episcopal gironina fa, però un important paper en la promoció d'aquestes esglésies parroquials de l'època de la Contrarreforma, especialment amb les figures d'alguns bisbes, com és el cas de la de Benet de Toco en l'erecció del nostre temple.⁽⁸⁶⁾ Aquesta capacitat episcopal – no només fiscalitzadora sinó promotora - venia del fet que els bisbats eren les veritables administracions supramunicipals de l'època amb capacitat d'exigir actuacions i instar la creació d'impostos. Recordem que fins a l'edat moderna la separació entre els aspectes civils i els religiosos era molt més formal que real. No obstant això, a les darreres èpoques, quan el paper de l'administració eclesiàstica es limità als temes pròpiament religiosos, també trobem intervencions episcopals directes, en actuacions puntuals, com les de l'arenyenc bisbe Pol - el 1911- al campanar.

L'administració parroquial, avui és clericalment reduïda al rector i al vicari, i la resta - el Consell Pastoral o la Comissió d'obres- ja és secular, per antigament era un entramat de competències clericals, no sempre prou clarament jerarquitzades. A més de la Rectoria i la Vicaria, hi havia la Comunitat de Preveres i Beneficiats, sense oblidar les capellanies de les diferents capelles de gremis, confraries o particulars, fins al cas de la capellania dels Dolors, que tenia el rang de Co-Rectoria. La Parròquia, per, tenia la seva Junta d'Obres per al condicionament, la contractació i el control d'aquestes, i el control econòmic era a càrrec del claviari.

Efectivament, avui entenem el conjunt de l'església parroquial com un tot unitari, per com hem vist, històricament no era pas així. El gran espai assembleari central venia configurat per les capelles, les unes promogudes i patrocinades pels gremis i les confraries - generalment d'àmbit superior al local per amb implantació a la vila- com la de Sant Roc, Sant Sebastià o Sant Elm, i les altres a associacions més específicament religioses com la Confraria del Roser dins el corrent dominic o la Congregació dels Dolors, d'influència servita. Altres capelles són promogudes per famílies o particulars a voltes per efecte de donacions fundacionals expressades en últimes voluntats. La mateixa capella major, amb el retaule de Pau Costa, té les actuacions patrocinades pel Consell de la Universitat, si bé amb alguna intervenció de la Comunitat de Preveres.

Al segle actual, des de la desfeta del 36, perdudes des de fa segles les funcions de fortalesa de l'església, n'adquireix en canvi altres de noves, com a que bé cultural reconegut. Aquesta condició, introdueix nous agents promotors d'actuacions en obres, com el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona o - després de la declaració de monument nacional i els traspassos de competències a Catalunya – el Departament de Cultura de la Generalitat.

Així veiem com els sistemes de finançament de la construcció i el manteniment del conjunt arquitectònic de l'església de Santa Maria d'Arenys a les primeres èpoques es basen la participació en impostos locals, en les rendes parroquials, en el finançament de parts del conjunt per confraries i gremis i en donatius i almoines. A l'època actual els vells impostos locals és'han transformat en les subvencions dels organismes municipals i supramunicipals i la canalització

d'alguna taxa - com la recentment imposada a les empreses concessionàries d'autopistes de peatge, per a les poblacions on és'implanten- per continuen tenint un paper decisiu les almoines i donacions - avui normalment anònimes. Tot plegat fa que pugui dir-se que la titularitat d'aquest conjunt arquitectònic és realment del poble, dit en el més ampli i elevat sentit social de la paraula.

4.3.- L'evolució de les autories de les obres.

Pel que fa als autors de la fàbrica de l'Església, tal com hem dit, l'edifici es contracta el segle XVI a Joan de Torres, que és el fill de Jean de Tours que realitzà la façana de l'església mare de Sant Mart d'Arenys - avui Arenys de Munt -, molt conegut com a escultor francs, malgrat ser ciutadà de Barcelona. (87) A la mort de Joan de Torres continuaren la direcció de les obres del temple els seus fills Joan i Dionís. (88) Aquesta successiu familiar en les arts i els oficis, així com l'herència dels clients, era normal a l'època i es manifest en els pocs canvis en les tècniques constructives fonamentals que és'anaven transmetent de pares a fills. Així veiem com a la nostra església es continua emprant l'estil gòtic en ple segle XVII i àdhuc en el XVIII per fer la primera ampliació. El coneixement de la saga del mestre d'obres i la referència a models d'obres anteriors conegudes, permet que les memòries del contracte - equivalents als projectes d'obra actuals- siguin de molt pocs punts. Els preus es pacten per obra acabada.

Quant als retaules, com hem vist, si no és'hagués produït el saqueig de 1936, l'església d'Arenys segurament seria un dels millors exponents de la retaulística tardo-renaixentista i barroca de Catalunya, ja que no només contindria la monumental obra de Pau Costa, sinó tot el seguit de retaules de les capelles laterals, d'autors tan importants com Agustí Pujol o representatius de l'època com Joan Pau Carreres, Francesc Mercader, Oliu, Guerau Vilagran i els arenyencs Antoni Joan Riera o Salvador Nogueres.

Els retaules es contractaven per obra feta, separant la talla del daurat i l'estofat. (89) Els dissenys és'oferien generalment també referits a altres obres anteriorment fetes, i les imatges i els relleus es treien de gravats - com els de l'italià Carlo Marata emprats per Pau Costa per el seu retaule major.

La primera ampliació de la fàbrica de l'església - la del 1755 - és del vigatà Fortià Anglada la intervenció del qual sembla, però que es concretà en la façana barroca actual i per tant la unitat artista-constructor comença a dissociar-se.

A partir de l'academicisme, al final del segle XVIII, aquesta unitat artista-constructor se segrega amb l'aparició dels nous arquitectes que projecten l'obra - ja gràficament - i la dirigeixen, per són els constructors específics els qui l'executen. Així trobem els plànols del projecte de final del segle XVIII, atribuït a Joan Mas, que no fou seguit per a l'obra realitzada, la qual fou segurament dirigida per un altre arquitecte.

La manca de documentació coneguda, fa que sapiguem poc dels arquitectes i els constructors de les successives ampliacions i reformes del segle passat, si bé és segur que es consolida la dualitat arquitecte-constructor en la contractació de les obres de fàbrica amb la seva ornamentació mantenint-se la unitat contractual autor-constructor, en l'escultura, en les obres pictòriques i àdhuc en la retaulística. Aquesta unitat autor- constructor en la retaulística, es dissocia a la postguerra, amb l'obra de Cèsar Martinell.

No ens consten el noms de les autories concretes de les intervencions posteriors a l'època de Martinell i anteriors a la del nostre projecte de 1985, ja que resten diluïdes, a voltes en el voluntariat i a voltes en el funcionariat i els càrrecs de les diferents administracions eclesials i civils competents.

Des de l'actual Restauració però, 'ha volgut tornar, en les intervencions, a la segregació de funcions entre la promoció i patrocini, la direcció tècnica, la contracta d'obres i la fiscalització per l'administració. Aquesta segregació de funcions per, pel bon resultat objectiu de les intervencions en el patrimoni històrico-artístic, és'hauria d'instrumentalitzar millor en la legislació i les normatives catalanes sobre aquesta matèria.

Així, les directrius del Departament de Cultura de la Generalitat - o de l'organisme competent que correspongui en cada cas - haurien d'estar prou ben explicitades - ara no sempre ho estan massa - per a les intervencions en tots i cada un dels edificis catalogats. Això evitaria conflictes competencials i donaria més objectivitat tècnica a totes aquelles intervencions que no realitza directament el Departament. Ben segur que els nostres catàlegs de béns culturals declarats - tan nacionals com locals - encara porten massa la càrrega de l'herència del seu caràcter d'instrument defensiu de contrapoder pel qual tan sovint foren usats els anys setanta.

Quant als Ajuntaments, el mateix es pot dir respecte dels seus catàlegs, si bé en el cas d'Arenys de Mar, aquests aspectes normatius els té força desenvolupats a través - entre altres instruments - d'un Pla Especial de Protecció del Patrimoni.

Quant al projecte i la direcció de les intervencions, cal dir que haurien de ser més pluridisciplinars, de tal manera que el que correspongués a l'arquitecte fos la definició d'unes propostes sempre basades en els estudis que li proporcionés un historiador professional - que actués de documentalista per a cada projecte concret - així com dels tècnics especialistes per a cada element constructiu específic a realitzar. Així, el darrer projecte de Restauració realitzat per a l'església de Santa Maria d'Arenys, ha tingut - com molts altres projectes de Restauració a casa nostra- la mancança d'aquesta figura professional de l'historiador documentalista, que, erròniament, havem cregut innecessària en el nostre cas, per la gran quantitat d'estudis documentals de referència, fets i publicats pels nostres estudiosos d'aquest conjunt arquitectònic. Efectivament, no és el mateix els estudis documentals fets per a treballs acadèmics i publicacions que tenen un fi en si mateixos - pel seu valor metodològic i de recerca - que aquells que estan al servei d'un programa per a una actuació concreta a realitzar. Es en aquest sentit que, en properes actuacions, caldria que en l'equip director és incorporés també aquest tipus de professional - malgrat que, ara per ara, no tinguí les seves funcions normativament prou regulades- per a evitar així les dificultoses suplències que constantment hem de fer els altres tècnics i els voluntaris.

La Parròquia que, en el nostre cas, quasi sempre ha actuat de promotor, també ha hagut d'actuar simultàniament - per raons pressupostaries - de contractista principal -a través de la seva Comissió d'Obres- tot assumint les responsabilitats sobre les subcontractes d'industrials i d'artesans. Si això ha estat possible és gràcies a la capacitat dels membres de la comissió que és han dedicat a l'obra, encapçalats per Antoni Doy, també ecònom de la parròquia. Cal pensar, per, que aquestes circumstàncies no es donen gaire sovint en les intervencions en el patrimoni, per la qual cosa la figura del constructor - contractista principal - ha de restar clara en les seves funcions executives i en les seves responsabilitats contractuals.

Finalment direm que, tot l'entramat competencial pot degenerar en conflicte si falla la figura del promotor de la intervenció. Això comporta que els objectius i els recursos per a aquesta estiguin prou estudiats i definits. Com és ha vist en el capítol corresponent, així ho ha fet, en aquesta darrera Restauració la Parròquia de Santa Maria d'Arenys de Mar, regida amb la inqüestionable capacitat del sacerdot i escriptor Mn. Mart Amagat.

4.4.- El manteniment del patrimoni arquitectònic viu.

Al marge de la seva primitiva funció de fortalesa, l'església de Santa Maria d'Arenys, ha estat de sempre tres coses alhora: espai assembleari, santuari i monument. Es un espai assembleari no noms per l'ús religiós quant al culte, sinó també - i molt especialment en les darreres poques - pel seu ús cultural secular quant a música o teatre. Es un santuari múltiple, perquè en les seves capelles és'hi ha anat incrustant el solatge de molts segles de fe popular, dipositada en les imatges que han contingut i en els ambients místics dels oratoris que la seva arquitectura, amb més o menys encert, ha sabut configurar. I, finalment, és un monument, perquè des del seu naixement té voluntat de ser-ho en voler materialitzar, amb el llenguatge de l'arquitectura, missatges que venen de lluny en el passat i que es volen transmetre al futur, tot cercant la màxima solidesa que ofereixin els sistemes constructius del moment, per a assegurar la perdurabilitat de l'obra.

Els valors que confereixen a l'església de Santa Maria d'Arenys aquesta triple personalitat, cal que siguin mantinguts tot adaptant-se a les formes ideològiques profundes – no superficials - de cada època. El relleu d'algunes funcions religioses obsoletes, per altres de tipus cultural compatibles, evidencien la bona salut de l'espai assembleari. Ara per ara, la nau té en general, capacitat suficient per a la celebració de les misses, però en el moment que es necessités un augment de la capacitat de l'espai per a aquest ús, caldria fer-lo - per la part del cor alt - abans que es devalués aquest ús principal.

El caràcter de santuari de l'església està però avui, potser massa devaluat. L'ús de les capelles com a oratori ha esdevingut minoritari, potser perquè les noves generacions hi veuen només una pervivència de velles formes d'expressió de sentiments religiosos llunyans de les ideologies modernes. Penso, però que en qualsevol moment podem trobar-nos amb un canvi important d'actitud social sobre aquest tema, per la qual cosa caldrà que haguem sabut mantenir el testimoni dels nostres oratoris històrics, uns espais que han estat tan vàlids per al cultiu dels sentiments religiosos populars tradicionals del passat, com poden tornar-ho a ser per a ordenar els conflictes espirituals interns de les generacions del futur.

Es per això que cal que el manteniment del conjunt de l'església de Santa Maria d'Arenys, com a monument nacional, compregui no només el manteniment dels seus reconeguts valors històrico-artístics, sinó també els seus valors com a espai assembleari i santuari. Seria un greu error fomentar una lectura de l'església d'Arenys de Mar només entesa com a un valuós marc del seu gran retaule, ja que també està oberta al culte. Cal, en conclusió, que aquest certament valuós conjunt arquitectònic continu essent un organisme viu.

ARENYS DE MAR, AGOST DE 1994.

MIQUEL FANÉ, DR. ARQUITECTE.

NOTES

- (1) Sobre el retaule hi ha publicats els articles de Pons i Guri referenciats a la bibliografia i en especial el seu opuscle de l'any 1944 "El retablo mayor de Arenys de Mar obra de Pau Costa"
- (2) Dades del "Projecte de Restauració de l'església de Santa Maria d'Arenys" i dels corresponents "Estudis Previs de rehabilitació", redactats per mi el 1985. (Vegeu biblió).
- (3) Per a la formació del nucli urbà... d'Arenys de Mar, vegeu la meua tesi doctoral de 1993 "Arenys de Mar: evolució fins a la realitat urbanística actual". (Vegeu biblió).
- (4) Pons i Guri. Art. de V.P. "Nuestro templo parroquial". (Vegeu biblió).
- (5) Pons i Guri/ C. Miquel. Articles de V.P. citats a la bibliografia.
- (6) Joan Bassegoda i Nonell: 5^è curs d'Història de l'Arquitectura en l'E.TÉ.ÉS.A. de Barcelona, 1974.
- (7) Carme Miquel. Art. de V.P. "La nostra església III". (Vegeu biblió).
- (8) Carme Miquel. Art. de V.P. "La nostra església IV". (Vegeu biblió).
- (9) Pons i Guri. Art. de V.P. "Nuestro templo parroquial". (Vegeu biblió).
- (10) Transcrits per Carme Miquel. Art. de V.P. "La nostra església II" (Vegeu biblió).
- (11) "L'església nova de Montserrat: 1560-1592-1992" de F. Altés. (Vegeu biblió).
- (12) "L'època del renaixement. Segle XVI", de J. Garriga, a "La història de l'art català...". (Vegeu biblió).
- (13) Ma. Victòria Almini explica a "Influencia de las estructuras góticas ..." (Vegeu biblió.) com es resolía aquest aspecte en les esglésies del Montsià, i cita com a exemple l'èmfasi pictòric de la línia d'imposta. Això no es dona en el nostre cas, suposem que per la discontinuïtat dels panys laterals, amb uns trams amb sobrecapella i altres sense.
- (14) Pons i Guri: "Breve reseña de las campanas de nuestra Parroquia", "Arenys Vida Parroquial" num. 26, març 1946. (Vegeu biblió).
- (15) "L'església nova de Montserrat: 1560- 1592- 1992" de F. Altés. (Vegeu biblió).
- (16) Vegeu el cas de Sant Martí d'Arenys - Arenys de Munt- a "L'època del renaixement. Segle XVI", de J. Garriga, a "La Història de l'art català...". (Vegeu biblió).
- (17) Pons i Guri, Art. de V.P. "Nuestro templo parroquial". (Vegeu biblió).
- (18) Segons Pons i Guri, consta en els documents de l'època.
- (19) Pons i Guri/ C. Miquel. Articles de V.P. citats a la bibliografia.
- (20) Equivalent a l'actual Ajuntament.

(21) Vegeu Pons i Guri: "L'altar de Sant Roc", ASIN num. 7, 8 i 9. (Vegeu biblio.) i Carme Miquel: "Les capelles laterals de l'església arenyenca: La capella del Roser. La capella de Santa Caterina. La capella de Sant Elm. La capella de Sant Roc". "Arenys Vida Parroquial". (Vegeu biblio).

(22) Josep Oliu morí el 1626.

(23) Vegeu "L'altar de Sant Roc" (Vegeu biblio.) de Pons i Guri i els articles citats de C. Miquel.

(24) Cèsar Martinell: "Arquitectura i escultura barroca a Catalunya" (Vegeu biblio.).

(25) Pons i Guri: "L'altar de Sant Roc", ASIN num. 7, 8 i 9. (Vegeu biblio.) i Carme Miquel: "Les capelles laterals de l'església arenyenca: La capella del Roser. La capella de Santa Caterina. La capella de Sant Elm. La capella de Sant Roc". "Arenys Vida Parroquial". (Vegeu biblio).

(26) Carme Miquel: "Les capelles laterals de l'església arenyenca: La capella del Roser. La capella de Santa Caterina. La capella de Sant Elm. La capella de Sant Roc". "Arenys Vida Parroquial" (Vegeu biblio).

(27) Articles de V.P. de Carme Miquel. (Vegeu biblio).

(28) Articles de V.P. de Carme Miquel. (Vegeu biblio).

(29) Articles de V.P. de Carme Miquel. (Vegeu biblio).

(30) Es tracta d'Agustí Pujol II. Escultor. (Vilafranca, 1585-Reus 1629).

(31) Pons i Guri: "El Retablo del "Roser"", "Arenys Vida Parroquial", num. 13, febrer de 1945. Carme Miquel: "Les capelles laterals de l'església arenyenca: La capella del Roser. La capella de Santa Caterina. La capella de Sant Elm. La capella de Sant Roc". "Arenys Vida Parroquial".(Vegeu biblio).

(32)Pons i Guri: Opuscle. "L'Església Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar", Butlletí editat per la Conselleria de Turisme d'Arenys de Mar. (Vegeu biblio).

(33) L'escultor Antoni Joan Riera va néixer a Arenys de Mar el 1578 i després de treballar molts anys a Valladolid, passà la darrera etapa de la seva vida al seu taller d'Arenys de Mar, on morí el 1638.

(34) Pau Costa (Vic 1672- Cadaqués? 1728 aprox.). Dels tres retaules semblants al d'Arenys de Mar, només resten aquest i el de Cadaqués, ja que el de Palafrugell fou destruït el 1936.

(35) Pons i Guri: Opuscles "El retablo mayor de Arenys de Mar, obra de Pau Costa" i "L'Església Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar" i Carme Miquel: "L'Església de Santa Maria d'Arenys". (Vegeu biblio).

(36) Pons i Guri: "Uns gravats italians inspiradors del nostre retaule major", "Arenys Vida Parroquial" num. 260.

(37)Es sorprenent el nivell de detall de les imatges de Pau Costa, el qual només es pot percebre pujant a les fornícules. La imatge de Sant Josep fou mostrada fa pocs anys a l'exposició "Milenium" - celebrada a la Pia Almoina de Barcelona- com a mostra de la qualitat de l'escultura barroca catalana .

(38) P.M. Puig: "Las tumbas de la Iglesia de Santa Maria de Arenys". "La Rierada" 1903.
Carme Miquel: "Tombes en el paviment de l'església arenyenca": Pons i Guri (?): "Las tumbas de nuestra Iglesia Parroquial", "Arenys Vida Parroquial" num. 21, octubre 1945.

(39) Per a l'evolució del nucli urbà d'Arenys de Mar, vegeu la meua tesi doctoral de 1993 "Arenys de Mar: evolució fins a la realitat urbanística actual". (Vegeu bibliografia).

(40) Carme Miquel. Articles d'Arenys Vida Parroquial citats a la bibliografia.

(41) Pons i Guri. Articles i opuscles citats a la bibliografia.

(42) Carme Miquel. Articles d'Arenys Vida Parroquial citats a la bibliografia.

(43) Carme Miquel: Articles de "La nostra església" a Arenys Vida Parroquial. (Vegeu bibliografia).

(44) Plànol original que es troba a l'arxiu parroquial.

Pons i Guri: "L'Església Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar". (Vegeu bibliografia).

Carme Miquel: "Segona ampliació de Santa Maria d'Arenys", "Arenys Vida Parroquial". (Vegeu bibliografia).

(45) Pons i Guri: "La Capilla del Santísimo Sacramento", "Arenys Vida Parroquial" num. 100, març 1952.

(46) Pons i Guri: "La Capilla del Santísimo Sacramento", "Arenys Vida Parroquial" num. 100, març 1952.

(47) Testimoni de Lluís Montmany i Vidal. 1994.

(48) Els símbols de la Consagració - creu llatina encerclada -, que ara hi ha en les pilastres modificades del que fou el tram del vell cor alt, foren pintats modernament.

(49) Bernardí Martorell i Puig (Barcelona 1870- 1937). Segons la G.E.C. és un arquitecte modernista dins un corrent de recuperació històrica. Són molt conegudes les seves esglésies neogòtiques.

(50) El Dr. Rigau fou rector de la parròquia d'Arenys de Mar fins als fets de 1936, any en què fou assassinat.

(51) Testimoni de Lluís Montmany i Vidal. 1994.

(52) Testimoni de Lluís Montmany i Vidal. 1994.

(53) Aquesta pintura del fals carreuat de diferents colors, de fet, desconeixem quan es va fer per primera vegada, ja que correspon a la capa que tapa els frescos barrocs, suposadament del segle XVIII.

(54) Aquest esgrafiament es pot veure en una fotografia que es conserva a l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar.

(55) Pons i Guri: "L'Església Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar". (Vegeu bibliografia).

(56) Desconeixem el nom de l'arquitecte del temple i dels pinacles.

(57) Testimoni de gent gran que, com la meua pròpia família, visqué els fets del 36 a Arenys de Mar. Un dels casos d'assassinat perquè "semblava" que la víctima era capell... fou la del seu veí pagès, a "Can Congs".

(58) Josep Montmany: "Aquellos dias", "Arenys Vida Parroquial" num. 31-32. (Vegeu biblio.).

(59) Miquel Fan,: "Arenys de Mar: Evolució fins a la realitat urbanística actual", Tesi Doctoral. (Vegeu biblio.)

(60) Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar.

(61) Arxiu General de l'Ajuntament d'Arenys de Mar.

(62) Hug Palou: "Circumstancies d'una vella-nova plaça". Salobre" num. 1

(63) En muntar el monument de nou al cementiri, incomprensiblement se'n va mutilar el sòcol. També, algunes pedres laterals, però aquestes no alteren l'harmonia del disseny de directriu vertical.

(64) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(65) Les còpies dels contractes són a l'Arxiu Parroquial.

(66) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(67) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(68) Així consta en una inscripció del peu del mateix retaule.

(69) Testimoni de Lluís Montmany i Vidal. 1994.

(70) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(71) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(72) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(73) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(74) César Martinell. "El sagrario mayor de nuestra parroquia". Article a V.P. num. 100. (Vegeu biblio.).

(75) Pons i Guri: "Breve reseña de las campanas de nuestra Parroquia", "Arenys Vida Parroquial" num. 26, març 1946. (Vegeu biblio.).

(76) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

(77) "Una pared en el Baptisterio". P.R. / Pons i Guri, ASIN, agost 1964. (Vegeu biblio.).

(78) Pons i Guri: "El caso del retablo del Monte Calvario". Article de V.P. (Vegeu biblio.).

(79) Les còpies poden trobar-se als nostres arxius de D.A.U. ÉS.L. i a l'Arxiu Parroquial.

(80) Al marge de l'estudi del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, l'historiador Hug Palou, de l'Arxiu Històric d'Arenys de Mar, també, estudi... els farciments de les voltes, i m'informà verbalment que -atesa la poca homogeneïtat en la disposició de la terrissa- també, podria tractar-se d'un farciment posterior a la primera coberta.

(81) Vegeu el tom III del "Projecte de Restauració de l'església de Santa Maria d'Arenys", redactat - aquest tom- el 1987. (Vegeu bibli.).

(82) El projecte es pot trobar a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona, i a l'Arxiu General de l'Ajuntament d'Arenys de Mar.

(83) Lluís Montmany. "La festa de Sant Roc" (Vegeu bibli.).

(84) Testimoni de Lluís Montmany i d'Antoni Doy.

(85) Vegeu "La catedral de Barcelona" de Joan Bassegoda i Nonell. (Vegeu bibli.).

(86) Pons i Guri/ C. Miquel. Articles de V.P. citats a la bibliografia.

(87) J. Garriga. Volum III de "Història de l'art català..." "l'època del renaixement. ÉS. XVI". (Vegeu bibli.).

(88) Pons i Guri/ C. Miquel. Articles de V.P. citats a la bibliografia.

(89) L'estofament era la part de policromia en les figures i els relleus daurats.

5.- FONTS D'INFORMACIO I BIBLIOGRAFIA

ARXIUS I BIBLIOTEQUES CONSULTATS:

- Arxiu Històric Fidel Fita. Riera del Bisbe Pol, num. 10, Arenys de Mar. Atès per Josep Ma. Pons i Guri i Hug Palou.
- Biblioteca Popular Fidel Fita. Plaça de la Vila, Arenys de Mar.
- Arxiu General de l'Ajuntament d'Arenys de Mar. Plaça de la Vila.
- Arxiu Parroquial d'Arenys de Mar, c/ de l'Església, Arenys de Mar. Atès per Mn. Mart Amagat.
- Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Plaça Nova, num. 5, Barcelona.
- Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Carrer de la Pietat, 2, Barcelona.
- Departament de Cultura. Biblioteca i Arxiu del Servei de Catalogació Patrimoni, de la Generalitat. Carrer de Portaferriça, Barcelona. Atès per Mn. Antoni Pladevall.
- Arxiu fotogràfic particular de Lluís Montmany. Riera del Bisbe Pol, Arenys de Mar.
- Arxiu fotogràfic "Foto Bertran".
- Arxiu fotogràfic "Clofent".
- Arxiu propi, de Despatx d'Arquitectura i Urbanisme ÉS.L. Carrer del Tossol (Antoni Torrent), 30, Arenys de Mar.

BIBLIOGRAFIA:

TREBALLS, PUBLICACIONS I LLIBRES PREFERENTMENT CONSULTATS.

Pons i Guri, Josep M:

- "Las tumbas de nuestra Iglesia Parroquial". "Vida Parroquial" num. 21, octubre de 1945.
- "El Retablo Mayor de Arenys de Mar, obra de Pau Costa". Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona. Barcelona 1944.
- "Artistas areñenses en el siglo XVII". V.P. num. 6, Arenys de Mar, juny de 1944.
- "Nuestro templo parroquial" V.P. num. 17, juny de 1945.
- "Un retablo de Agustí Pujol", Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona. VI 3 i 4 1948, pg. 381-3.

- "El retablo del Roser". V.P. num. 13 febrer de 1945.
- "L'altar de Sant Roc". ASIN, setembre, octubre i novembre de 1964.
- "El caso del retablo de Montecalvario". V.P. num. 57, octubre de 1948.
- "Uns gravats italians inspiradors del nostre retaule major". V.P. maig 1968.
- "La fiesta mayor" V.P. agost de 1944.
- "Breve reseña de las campanas de nuestra parroquia". V.P. num. 26, mar de 1946.
- "La capilla del Santísimo Sacramento". V.P. num. 100, maig de 1952.
- "L'Església Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar". Butlletí editat per la Conselleria de Turisme d'Arenys de Mar.
- "III Centenari de la Consagració de Parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar". Parròquia d'Arenys de Mar, 1986.
- "Noticia bibliogràfica del bisbe Antoni Pasqual i Lleu". Programa Oficial de Festa Major de 1986.

Montmany i Vidal, Lluís:

- "La festa de Sant Roc a Arenys de Mar". Patronat de Sant Roc a Arenys de Mar. 1983.

Montmany y i Vidal, Josep:

- "Aquellos dias ..." V.P. num. 31-32, agost-set. 1946.

Martinell, Cèsar:

- El Sagrario Mayor de nuestra parroquia". V.P. num. 100, maig de 1952.
- "Arquitectura i escultura barroca a Catalunya". Monumentae Catalonia Vol. X-XI 1959 - 63, pg. 97 -99.

Miquel i Catà Carme:

- "Num de Santa Maria d'Arenys de Mar". Treball fotocopiats. Febrer de 1982.
- "La nostra església (I-VI)", "Primera ampliació de Santa Maria d'Arenys (I-II)", "2a. ampliació de Santa Maria d'Arenys", "Capella de Sant Joan", "Capella de Sant Antoni de Pàdua", "Les capelles laterals de L'església arenyenca: La capella del Roser. La capella de Santa Caterina. La capella de Sant Elm. La capella de Sant Roc". "Tombes en el paviment de L'església arenyenca". "Barroc" "Els homes del retaule arenyenc". "La iconografia del nostre retaule (0-III)", Articles publicats a Arenys, Vida Parroquial, del num. 434-435 de desembre de 1984, al num. 468 de setembre de 1987.

Terol Tumeu, Francisco

- "Història de l'arquitectura en el Maresme". Tesi Doctoral, dirigida per Joan Bassegoda i Nonell. Indita. 1975, Biblioteca de l'E.TÉ.ÉS. d'Arquitectura de Barcelona.

Bassegoda i Nonell, Joan.

- "La Catedral de Barcelona. Su Restauración 1968-1972". Editores Técnicos Asociados. Barcelona.1973.

Hernández - Cros/ Mora/ Pouplana.

- "Arquitectura de Barcelona". Publ. CO.A.C. 1972.

P.R:

- "Una pared en el baptisterio" ASIN agost de 1964.

Anònim:

- "Cruz de la Santa Misión". V.P. 1944.

Mn. Josep Palomer. Comissió d'homenatge:

- "Mossèn Josep Palomer, trenta anys després: Consuetuds i anècdotes arenyenques del vuit-cents". Arenys de Mar, 1991.
- "Siluetes d'arenyencs: La Història d'Arenys a través de biografies, per Mn. Palomer 1947". Arenys de Mar 1993.

Cirici i Pellicer, Alexandre:

- "L'arquitectura catalana". Editorial Teide. 1975.

Alts i Aguil, Francesc X.

- "L'església nova de Montserrat (1560 - 1592 - 1992)". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

Albareda, Anselm M.

- "Història de Montserrat". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1972.

Núria de Dalmaesses i Antoni Jos:

- "L'art gòtic", Volum III de "Història de l'art català", Edicions 62, Barcelona 1986.

Joaquim Garriga i Marià Carbonell:

- "L'època del Renaixement. ÉS.XVI". Volum IV de "Història de l'art català". Edicions 62, Barcelona 1986.

Triadó, Joan Ramon:

- "L'època del Barroc, Segles XVII- XVIII". Vol. V. de "Història de l'art català". Edicions 62. Barcelona 1986.

Francesc Fontbona:

- "Del neoclacissisme a la Restauració". Volum VI de "Història de l'art català". Edicions 62. Barcelona 1986.
- "L'època del modernisme, 1888 - 1905". Volum VII de "Història de l'art català". Edicions 62. Barcelona 1986.

Francesc Miralles:

- "L'època del noucentisme, 1906 - 1917". Volum VII de "Història de l'art català". Edicions 62. Barcelona 1986.
- "L'època de les avantguardes, 1917 - 1970" Volum VIII de "Història de l'art català". Edicions 62. Barcelona 1986.

Almuni Balada, Ma. Victoria:

- "Influencia de las estructuras góticas en la arquitectura religiosa de la comarca del Montsia: desde finales del siglo XVI a finales del XVIII". Actas del primer congreso "Medievalismo y Neomedievalismo en la arquitectura española". Àvila, Septiembre de 1987.

Fundació G.E.C.

- "Gran Enciclopèdia Catalana".

Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona.

- "Memòria 1981 - 1982. La Restauració, ara i aquí".
- "Memòria 1983. Sis segles de protecció del patrimoni arquitectònic de Catalunya"
- "Memòria 1984. Història i Arquitectura: La recerca històrica en el procés d'intervenció en els monuments".
- "Memòria 1985 - 1989. Com i per a qui restaurem: Objectius, mètodes i difusió de la Restauració monumental".

Direcció General del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya.

- "Catàleg de Monuments i Conjunts Històrico-Artístics de Catalunya". Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990.

Fan i Torrent, Miquel.

- "Arenys de Mar: evolució fins a la realitat urbanística actual". Tesi Doctoral (amb exemplars a l'E.TÉ.ÉS. d'Arquitectura de Barcelona i a l'Arxiu Històric i la Biblioteca d'Arenys de Mar). Publicació microfilmada: U.P.C. 1993.
- "Estudis de rehabilitació de L'església parroquial de Santa Maria d'Arenys". Toms I i II, gener de 1985.
- "Projecte de Restauració de L'església parroquial de Santa Maria d'Arenys". Toms I i II, gener de 1985. Tom III, gener de 1989.

- DOCUMENTACIO REFERENCIADA EN ELS ARTICLES I TREBALLS INEDITS USATS (ANTERIORMENT REFERENCIATS)

- Visites Pastorals. Arxiu Diocesà de Girona.
- Decretos de Santa Visita. Arxiu Diocesà de Girona.
- Secció V. Arxiu Diocesà de Girona.
- Befares, Francesc. "Llibre de Registre de la Cria Episcopal de Girona, 1573-76". pergamí num. 28. Arxiu Diocesà de Girona.
- Libro 1, Decretos de Santa Visita. Arxiu Parroquial d'Arenys de Mar.
- Libro de Acuerdos de la Junta de Obras de la Iglesia Parroquial de 1765-1851. Arxiu Parroquial d'Arenys de Mar.
- Quera, Ramon. Còpia de la llicència del bisbe Tocco. Lligall 8-26 Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar.
- Memorial de L'església Nova. Lligall 8-1. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Libro 1 de Cuentas de la obra de la Iglesia Parroquial. De 1600 a 1668. Libro 2. Libro 3. Arxiu general llig. 7-9. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Libro 1 de notas de Mn. Patllarí Rodà. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Llibre de comptes de la Confraria de Sant Joan. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Llibre de Comptes de la Confraria de Santa Caterina. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Notari F. Coris. 189. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Notari Jeroni Berga. 123. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Notari Jaume Arquer. Manual XXIV 1706. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- Arxiu fotogràfic: catàleg. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
- A.H.P.B. Francesc Jutge. Lligall 6, man. 26, 1631. Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar

- Puig, Pere Màrtir. "Les tombes de L'església de Santa Maria d'Arenys". La Rierada, Coses de casa XI, novembre de 1903.

INDEX I PROCEDENCIA DE GRAFICS

Làmina 1: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (I)

- figura 1: Façana principal. Procedència: "Projecte de Restauració de L'església parroquial de Santa Maria d'Arenys". (Vegeu referència bibliogràfica)

Làmina 2: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (II)

- figura 1: Situació. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Façana al carrer de L'església. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 3: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (III)

- figura 1: Planta general actual. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Planta actual a nivell del cor alt i torres. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 4: L'ESGLÉSIA EN EL SEU ESTAT ACTUAL (IV)

- figura 1: Secció Longitudinal. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Secció Transversal. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 5: RECONSTRUCCIO DEL SUPOSAT ESTAT DE L'ESGLÉSIA AL SEGLE XVII (I)

- figura 1: Axonometria. Proc.: Elaboració pròpia.
- figura 2: Planta. Proc.: Elaboració pròpia.

Làmina 6: L'INTERIOR DE LA NAU CENTRAL

- figura 1: Voltes de creueria de la nau central. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Arrencament de les nervadures. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 3: Motllura de les falses pilastres de les capelles laterals. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 4: Arcs de les capelles laterals entre contraforts. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 7: LES CLAUS DE VOLTA DE LA NAU CENTRAL

- figura 1: Divina Paternitat. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Santa Maria. Proc.: "Proj. de Restauració ...".
- figura 3: Sant Mart. Proc.: "Proj. de Restauració ...".
- figura 4: Sant Elm. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 5: Sant Roc i Sant Sebastià. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 6: Sant Pere. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 8: DARRERES PINTURES BARROQUES DE LES PRIMITIVES CAPELLES LATERALS

- figura 1: Pintures dels nervis de les primitives voltes de la capella de Sant Joan Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Fresc d'àngels a la resta de les primitives voltes de la capella de Sant Joan. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 9: PINTURES BARROQUES DE SOTA LES DARRERES CAPES

- figura 1: Fresc d'àngels als panys de la nau central. Proc.: Fotografia i dibuix propis.
- figura 2: Dobles volutes a l'arrencament dels arcs de les capelles. Proc.: Fotografia i dibuix propis.
- figura 3: Pinacles pintats dels costats dels portals del cor alt primitiu. Proc. Croquis d'obra.

Làmina 10: RECONSTRUCCIO DEL SUPOSAT ESTAT DE L'ESGLÉSIA AL SEGLE XVII (II)

- figura 1: Alat interior del costat de l'evangeli. Proc.: Elaboració pròpia.
- figura 2: Alat interior del costat de l'epístola. Proc.: Elaboració pròpia.

Làmina 11: LES TORRES (I)

- figura 1: Secció per les torres. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 12: LES TORRES (II)

- figura 1: Els campanars a la fi del segle passat. Procedència Arxiu Històric Fidel Fita.
- figura 2: El Comunidor. Proc.: "Proj. de Restauració ...".
- figura 3: El campanar. Proc.: "Proj. de Restauració ...".

Làmina 13: ELS RETAULES PRIMITIUS DE LES CAPELLES LATERALS (I)

- figura 1: El retaule de Sant Roc. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans de 1936.
- figura 2: La imatge de Sant Roc. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: El retaule de Sant Elm. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans de 1936.
- figura 4: El retaule de Santa Caterina. Procedència Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans de 1936.

Làmina 14: ELS RETAULES PRIMITIUS DE LES CAPELLES LATERALS (II)

- figura 1: El retaule de Sant Antoni. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans del 1936.
- figura 2: El retaule de Sant Joan. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans del 1936.
- figura 3: El retaule del Roser. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans del 1936.
- figura 4: Les trones del segle XVII. Proc.: Arxiu Parroquial.

Làmina 15: EL RETAULE DE PAU COSTA

- figura 1: El retaule de Pau Costa. Proc.: Foto. pròpia.

Làmina 16: EL BASAMENT DEL RETAULE MAJOR DEL SEGLE XVII

- figura 1: Part lateral amb l'escut d'Arenys de Mar.. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Part central. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 17: ELEMENTS ESCULTORICS DEL RETAULE DE PAU COSTA

- figura 1: Medalló de l'adoració dels Reis. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Sant Zenon. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Sant Francesc de Paula. Proc.: Foto. pròpia.
- figura 4: Sant Josep. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 18: COMPARACIO AMB ELS GRAVATS DE CARLO MARATA, REALITZADA PER J.M. PONS I GURI

- figura 1: Naixement de la Verge, segons un gravat de Carlo Marata. Proc. Revista "Vida Parroquial" (ref. Biblio.)
- figura 2: Naixement de la Verge del retaule de Pau Costa. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: L'assumpció segons un gravat de Carlo Marata. Proc. Revista "Vida Parroquial" (ref. Biblio.)
- figura 4: Imatge de l'Assumpció al retaule de Pau Costa. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 19: LA FAÇANA DEL SEGLE XVIII

- figura 1: El portal barroc de Fortià Anglada. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 20: LES EXCAVACIONS FETES A LES VOLTES

- figura 1: Gerres decoratives del pinacle del comunidor. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Gràfic del farciment. Proc.: Elaboració pròpia.
- figura 3: Ceràmiques extretes de les voltes. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 21: EL PROJECTE DE FINALS DEL SEGLE XVIII

- figura 1: Plànol de finals del segle XVIII. Proc. Arxiu Parroquial.

Làmina 22: LES NAUS LATERALS (I)

- figura 1: Secció pel campanar, la nau lateral dreta - o de l'epístola- i la capella de la Minerva. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Secció pel comunidor, la nau lateral esquerra – o de l'evangeli- i la capella dels Dolors. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 23: LES NAUS LATERALS (II)

- figura 1: Acord entre els arcs antics i els nous. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Primitiu "Portal Xic" traslladat. Procedència: Arxiu Històric Fidel Fita.
- figura 3: Nau lateral del costat de l'epístola. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 24: CAPELLA DE MINERVA I SAGRISTIA

- figura 1: Exterior de la cúpula de Minerva i llanternons de les naus laterals. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Cúpula de la capella de Minerva. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 25: LA "CAPELLA FONDA" DELS DOLORS

- figura 1: Cúpula. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Arcs alabejats i pilastres. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 3: Altar del cambril amb el tel baixat. Proc.: Arxiu Parroquial. Fotografia d'abans de 1936.

Làmina 26: LA CAPELLA DEL SANTÍSSIM

- figura 1: Decoració del sostre. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: La capella abans del 1936. Proc.: Arxiu Parroquial.
- figura 3: Reixa de la capella. Proc. Fotografia pròpia.

Làmina 27: LA RESTAURACIÓ DE LA CAPELLA MAJOR DE 1921 (I)

- figura 1: Pintures de la volta radial de l'absis. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Pintures als laterals. Finestrals i falses pilastres. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 28: LA RESTAURACIÓ DE LA CAPELLA MAJOR DE 1921 (II)

- figura 1: El lateral del presbiteri fins abans del 1936 Proc.: Arxiu fotogràfic: Lluís Montmany.

Làmina 29: ELS VITRALLS DE LA NAU

- figura 1: Rosassa. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 2: Mare de Du de Montserrat. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 3: Sant Domènec. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 4: Sant Antoni. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 5: Sant Joaquim. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 6: Sant Josep. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 7: Sant Jordi. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 8: Sant Agust. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 9: Sant Nicolau. Proc. Fotografia pròpia.
- figura 10: Sant Fidel (?). Proc. Fotografia pròpia.
- figura 11: Sant Francesc. Proc. Fotografia pròpia.

Làmina 30: LES TRONES DE 1931 I EL TEMPLET

- figura 1: Les trones d'abans de la guerra i l'altaret del costat del presbiteri. Proc.: Arxiu Parroquial.

- figura 2: Projecte per a les trones. Procedència: Arxiu Parroquial.
- figura 3: La campana major dins el temple. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 4: El Temple. Proc.: "Proj. de Restauració ...".

Làmina 31: L'ENTORN DE L'ESGLÉSIA

- figura 1: El carreró . Proc.: Arxiu Històric Fidel Fita.
- figura 2: Placeta de la rectoria. Arxiu Històric F. Fita.
- figura 3: Enfilada del campanar des del carrer de L'església. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 4: Enfilada de la Façana des del Pas de Sota Estudi. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 32: LA PLAÇA DE L'ESGLÉSIA

- figura 1: La plaça de L'església al segle passat. Proc. Arxiu Històric Fidel Fita. Entorn del Plànol d'Arenys de Mar de 1858.
- figura 2: La plaça de L'església amb el "monumento a los caidos" de Cèsar Martinell. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 33: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'EXTERIOR

- figura 1: Projecte del nou portal de Sant Elm de Cèsar Martinell. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 2: Nou portal de Sant Elm - Portal Xic -. Proc.: "Proj. de Restauració ...".
- figura 3: Nova creu de la Façana principal. Proc.: "Proj. de Restauració ...".
- figura 4: Projecte definitiu del "monumento a los caidos" de Cèsar Martinell. Proc. Arxiu Històric Fidel Fita.

Làmina 34: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'INTERIOR (I)

- figura 1: L'església convertida en garatge i magatzem durant la guerra. Proc.: Article de "Vida Parroquial". (ref. Biblio.)
- figura 2: Les actuals trones, de Cèsar Martinell. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Projecte de Martinell per a la capella del Sant Crist. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 4: Capella del Sant Crist. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 35: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'INTERIOR (II)

- figura 1: Projecte de Cèsar Martinell per a les noves trones. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.

Làmina 36: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'INTERIOR (III)

- figura 1: Estudi del conjunt. Proc.: Històric del CO.A.C.
- figura 2: Estudi per a l'altar. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 3: Detall d'entaulament i la barana pilastrada. Proc.: Arxiu Històric del CO.A.C.

Làmina 37: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'INTERIOR (IV)

- figura 1: Estudi del conjunt del cadirat. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 2: El cadirat. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.

Làmina 38: LES RECONSTRUCCIONS DE LA POSTGUERRA A L'INTERIOR (V)

- Figura 1: Projecte de Martinell per a la capella de Santa Llúcia. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 2: Capella de Santa Llúcia. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Projecte de Martinell per a la capella de Sant Josep. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 4: Capella de Sant Josep. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 39: ELS RETAULES DE POSTGUERRA (I)

- figura 1: Un projecte no realitzat de Cèsar Martinell per al retaule de Sant Antoni. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.

- figura 2: Actual altar de Sant Antoni. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Un segon projecte no realitzat de Cèsar Martinell per al retaule de Sant Antoni. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 4: Altar de la Merc. Proc.: Fotografia pròpia

Làmina 40: ELS RETAULES DE POSTGUERRA (II)

- figura 1: Projecte de Martinell per a l'altaret del costat del presbiteri de la Mare de Du del Sagrat Cor. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.
- figura 2: Actual instal·lació del retaule de la Mare de Du del Sagrat Cor. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Actual retaule de la Immaculada. Proc. :Fotografia pròpia.
- figura 4: Projecte de Martinell de les actuals Il·luminàries de la capella del Santíssim. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.

Làmina 41: LES IMATGES DE LA POSTGUERRA

- figura 1: Imatge de la Mare de Du dels Dolors. Procedència: Arxiu Parroquial.
- figura 2: Imatge processional de la Coronació d'espines. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Projecte de Martinell per al pas processional – o "misteri"- del Sant Sepulcre. Proc. Arxiu Històric del CO.A.C.

Làmina 42: LES RESTAURACIONS DELS ANYS SEIXANTA

- figura 1: Reinstal·lació del retaule del segle XVII i del Sant Crist, traslladats de l'ermita del Mont Calvari. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Reconstrucció Gràfica del retaule de l'ermita de Mont Calvari dibuixada per Marià Ribas. Proc.: Article de "Vida Parroquial". (ref. biblio.).
- figura 3: El baptisteri restaurat. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 4: Frescos laterals del baptisteri. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 43: ELS EXTERIORS

- figura 1: Vista actual de L'església des de la Riera. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 44: LA CAPELLA DEL SANTÍSSIM RESTAURADA

- figura 1: Part posterior. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 2: Espai de la capçalera. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 45: LA CAPELLA DELS DOLORS RESTAURADA

- figura 1: Nova Il·luminària-baldaquí. Proc.: Fotografia Clofent.
- figura 2: La capella frontal amb el cambril. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: El lateral dret amb el Sant Crist en agonia. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 46: LES OBRES PENDENTS A LA CAPELLA DELS DOLORS

- figura 1: Secció. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 2: Planta. Proc.: "Projecte de Restauració ...".
- figura 3: L'altar projectat. Proc.: "Projecte de Restauració ...".

Làmina 47: ELS RETAULES DE LA DARRERA RESTAURACIÓ

- figura 1: Projecte propi per a la capella de la Mare de Du de Montserrat. Proc.: "Projecte de Restauració...".
- figura 2: Capella de la Mare de Du de Montserrat. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 3: Retaule del Carme reinstal·lat. Proc.: Fotografia pròpia.
- figura 4: Adaptació del retaule de la Coronació per a la recuperada capella de Sant Roc. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 48: LES NAUS RESTAURADES (I)

- figura 1: Les voltes de la nau central. Proc.: Fotografia "Foto Bertran".
- figura 2: Les arcades del pany lateral dret. Proc.: Fotografia "Foto Bertran".
- figura 3: Les arcades del pany lateral esquerre. Proc.: Fotografia "Foto Bertran".

Làmina 49: LES NAUS RESTAURADES (II)

- figura 1: Entrada a la nau amb els portals de l'antic cor alt i les noves lluminàries. Proc.: Fotografia pròpia.

Làmina 50: EL CONJUNT NAU-RETAULE

- figura 1: Visi del conjunt nau-retaule. Proc.: Fotografia "Foto Bertran".